

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ДВОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

UDK 34/35

YU ISSN 0003-2565

АПФ

2-3

БЕОГРАД, 1992.

Најстарији југословенски живи часопис из области права „Архив за правне и друштвене науке” од свог покретања 1906. године до краја 1945. године био је гласило Правног факултета у Београду. У том периоду његови уредници били су: Коста Кумануди и Драгољуб Аранђеловић (1906–1911), Коста Кумануди (1911–1912), Чедомиљ Митровић и Коста Кумануди (1912–1914), Чедомиљ Митровић (1920–1933), Михаило Илић (1933–1940), Ђорђе Тасић (1940–1941) и Јован Ђорђевић (1945). Почев од 1946. „Архив” је наставио да излази као орган Савеза удружења правника Југославије, а његово место на Правном факултету у Београду попунили су „Анали”, настављајући тако један континуитет започет 1906. год.

ДОСАДАШЊИ ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИЦИ „Анала”: др Михаило Константиновић (1953–1960), др Милан Бартош, заменик др Борислав Т. Благојевић (1960–1966), др Војислав Бакић (1966–1978), др Војислав Симовић (1978–1982).

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Главни и одговорни уредник: др Обрен Станковић. Заменик главног и одговорног уредника: др Ратко Марковић. Чланови: др Љубиша Лазаревић, др Предраг Шулејић, др Обрад Станојевић, др Војин Димитријевић, др Стеван Врачар, др Радослав Стојановић, др Дејан Поповић, др Мирјана Годоровић, др Ђорђе Игњатовић, др Гашо Кнежевић (секретар Уређивачког одбора) и Војислав Станимировић.

ИЗДАВАЧКИ САВЕТ

Председник: Радосав Ђосић. Заменик председника: др Обрад Станојевић. Чланови: Драгослав Ђекић, Радивоје Јевтић, др Љубиша Лазаревић, Драгутин Милићевић, Михаило Младеновић, Гордана Симеуновић и др Обрен Станковић.

ИЗДАВАЧ: Правни факултет у Београду

FOTO—SLOG P.P. „FONT”, Zemun, Ugrinovačka 111
Штампа: Завод за графичку технику
Технолошко-металуршког факултета,
Београд, Карнегијева 4

Лектор:
Бранислава Марковић

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

АПФ, година XL, Београд, бр. 2-3, март-јуни 1992, стр. 59-208

UDK 34/35

YU – ISSN 0003-2565

ЧЛАНЦИ

UDK – 321.01+342

Изворни научни рад

*др Димитрије Продановић,
научни саветник, Београд*

О КРИЗИ ДРЖАВЕ

Аутор на почетку поставља питање појма кризе државе. Сматра да међу писцима који се баве проблемом државе постоје различита схватања али и извесна сагласност када су у питању сметње које онемогућавају нормално вршење државних функција, односно остваривање циљева због којих држава постоји. Различита схватања кризе државе условљена су, према аутору, пре свега различитим теоријским схватањима, односно идеолошко-политичким опредељењима појединих писаца. При томе се има у виду основна подела на теоретичаре марксисте и теоретичаре немарксистичког опредељења. Поменути писци прво виде узроке кризе у основи у недостацима саме капиталистичке привреде засноване на експлоатацији, те стога и излаз из кризе траже у њеним оквирима. Писци немарксисти, међутим, узроке кризе углавном виде у све већим захтевима који се постављају пред савремену капиталистичку државу, посебно тзв. државу благостања, што са своје стране такође захтева државну интервенцију у привредни живот и усклађивање супротстављених интереса. Извесно заједничко схватање могућности изласка из кризе огледало би се код свих приказаних писаца у оправданом захтеву за решавањем кризних стања учешћем широких народних слојева у управљању државом, односно у остваривању њене функције заштитника општедруштвених интереса.

Кључне речи: *Држава – Криза – Узроци.*

1. Ову расправу ћемо почети речима Франсоа Хинкера (F. Hincker): "Знак је времена... што се умножавају истраживања о држави: о савременој држави, социјалистичкој држави, држави на преласку из капитализма у социјализам, држави у кризи, кризи у држави" (1).

(1) *Криза капитализма, криза друштва, криза државе, "Марксизам у свету", бр. 11, 1983, стр. 204.*

Из ових речи наведеног аутора може се видети да је једно од питања која привлаче пажњу писаца који се баве проблемом државе и питање кризе у коју држава доспева. То је сасвим разумљиво ако се има у виду улога кризе у друштву, као и што су разумљиви и предлози за излазак из кризе. Но, одмах се може поставити питање шта се подразумева под кризом државе. Међутим, одговори на то питање, као и на друга везана за државу, нису јединствени. Ипак постоји једно општеприхватљиво схватање да је реч о таквим поремећајима који ометају нормално вршење функција државе које су предвидели њени творци. Када је, међутим, реч о чиниоцима који доводе до оваквог стања и начинима њиховог отклањања, поједини аутори се значајно разликују у својим схватањима. Разлике су пре свега условљене њиховим схватањем државне функције, односно њиховим идеолошким и политичким опредељењем. Ово последње нарочито важи када се разматра криза појединих типова држава. При томе се мисли на поделу савремених држава на две основне групе: државе са капиталистичким и државе са социјалистичким друштвено-економским и политичким уређењем. Марксистички теоретичари је ограничавају на проблем кризе у капиталистичким државама испуштајући из вида социјалистичке државе, док буржоаски теоретичари обухватају овај проблем нешто шире, имајући у виду сопствене државе.

2. Сходно овим уводним напоменама, сматрамо да је оправдано најпре поменути ауторе марксисте, односно немарксисте и њихово схватање природе капиталистичких држава као сталног извора сопствене кризе. То је природа коју карактерише капиталистички начин производње из којег израстају и чијем неометаном функционисању треба да служе. Због тога ти аутори и разматрају питања кризе капиталистичких држава кроз критику капиталистичког начина производње, посебно монополистичког капитализма.

Од аутора марксистичке оријентације мислимо да је оправдано најпре споменути схватање француског аутора грчког порекла, Никоса Пуланцаса (*N. Poulantzas*), који кризу капиталистичке државе ставља у шири контекст савремене фазе монополистичког капитализма. Што се, пак, тиче самог појма кризе, Пуланцас сматра да постоји "инфлација" овог појма који се истовремено односи на економску, политичку, идеолошку кризу, као и на односе између ових облика. Када је држава у питању најважније су економска и политичка криза. Но, за разлику од буржоаских теоретичара, Пуланцас сматра да ова два облика кризе нису последица тренутних дисфункционалности пошто су економске кризе у извесном смислу "неужне за преживљавање и саму репродукцију капитализма", односно "генерички елементи кризе (захваљујући класној борби) стално су на делу у репродукцији капитализма" (2).

Све се ово *mutatis mutandis* односи и на политичке кризе чији конститутивни елемент сачињавају кризе државе, што значи да су и ту генерички елементи политичке кризе, такође захваљујући борби класа, нераздвајни од саме институционализоване политичке власти. Према

(2) N. Poulantzas, *Les transformations de l'Etat, la crise politique et la crise de l'Etat*, у књизи: *La crise de l'Etat*, Paris, 1976, стр. 21.

Пулансасу, политичка криза се састоји од низа посебних елемената као резултата "кондензације контрадикција у области политике, који се тичу како односа класа у њиховој политичкој борби - тако и државног апарата" (3) чијем прилагођавању новој стварности класне борбе доприносе. Политичка криза се такође увек артикулише у идеолошку која "подиже" вео са стварне природе државе" (4) и одражава се како међу припадницима државног апарата, тако и у области средстава масовних комуникација, образовних институција, цркве, апарата у области културе, итд.

Осврћући се посебно на савремену политичку кризу и кризу државе, Пулансас утврђује да она поред "традиционалних" садржи и неке нове аспекте, односно да се одиграва у контексту економске кризе различите од обичних цикличних криза капитализма. У погледу повезаности ове кризе с кризом државе указује на значајан преображај државног апарата капиталистичких земаља у смислу стварања "ауторитарне" или "јаке" државе, али сматра да то не указује нужно на постојање њене кризе. Овај облик државе и по престанку кризе може, према његовом мишљењу, опстати као пут "преображаја - прилагођавања" (*transformation-adaptation*) капиталистичке државе новим стварностима класне борбе" (5). Због тога често постављано питање, да ли је реч о кризи или прилагођавању (модернизацији) државе, представља у извесном смислу лажну дилему.

На повезаност класне борбе с кризом државе указује и један од познатих неомарксиста Јоахим Хирш (*J. Hirsch*) за кога буржоаска држава представља "систем који по своме начину функционисања структурно има двоструку оријентацију: с једне стране одбрану од 'дисфункционалних' захтева, а са становишта очувања доминације буржоаске класе и, с друге стране, формулисање и наметање општег (дугорочног) класног интереса буржоазије" (6) Хирш сматра да се репродукција доминације буржоаске класе стално врши на основи структуралне кризе јер класне супротности, садржане у апарату доминације, имају сталну тенденцију ремећења класне равнотеже нужне за ту доминацију. Ове се супротности огледају, с једне стране, у томе што државни апарат, како је већ поменуто у ауторовој дефиницији државе, стално мора да спречава "дисфункционалне захтеве подређене класе, док, с друге стране, треба да обезбеђује компромис међу фракцијама блока на власти. Но, отворена политичка криза настаје када борба фракција за хегемонију избије отворено, тј. када "државни апарати не успевају да обезбеде ни специфичну класну селективност нужну за стабилност политичког процеса, ни репродукцију политичке доминације буржоазије у њиховој институционалној структури и са саставом политичких функционера који треба реорганизовати на одговарајући начин" (7).

(3) Исто, стр. 25.

(4) Исто, стр. 47.

(5) Исто, стр. 55.

(6) J. Hirsch, *Le mode de reproduction et de la domination burgeoise et les crises de l'Etat*, у књизи: *La crise de l'Etat*, стр. 119.

(7) Исто, стр. 127.

Важан одређујући чинилац процеса политичке кризе, који утиче и на кризу државе, представља, према Хиршу, еволуција профитне стопе. И када се пад профитне стопе остварује на очигледан начин, а што је неизбежно на дужи рок, "владајућа класа ће бити принуђена да фронтално нападне животне и радне услове експлоатисаних" (8). Наиме, развитак класне борбе и сукоби око хегемоније између фракција владајуће класе, односно класа које из тога произлазе, а убрзани очигледним падом профитне стопе, доводе за време отворене политичке кризе до сложених промена у државним апаратима чији домет зависи од јачине класних борби и сукоба око хегемоније. Ове промене ће нужно тежити порасту физичке силе државе и јачању репресивних елемената у оквиру самих идеолошких апарата, "процесу удруженом с више или мање дубоким изменама система уставних норми који (систем) чини формални омотач државног ауторитета" (9). Међутим, у крајњој линији услови који одређују природу решавања кризе "почивају у стварним односима снаге и борбености радничке класе" (10) и могу се остваривати постепено и сукцесивно.

На сличан начин проблему кризе државе у условима монополистичког капитализма приступа и низ других претежно немачких и француских неомарксиста. Тако, на пример, Христине Буци-Глуксман (*Ch. B-Glucksmann*) сматра да је криза државе специфични тренутак структурне кризе капитализма и да њен карактер и решавање зависе од "облика државе (царистички, бонапартистички, милитаристички, буржоаско-демократски) и односа снага који у њој постоје" (11). Другим речима, у питању је "криза односа између фракција у буржоаском блоку на власти и њене реперкусије у државним апаратима у којима је непосредно присутна средња и ситна буржоазија, а радничка класа врло посредно деловањем својих борби" (12).

На сличан начин тежиште на структурну кризу у односима производње као на узрок кризе "читаве конкретне економске и друштвене формације" (13), па према томе и државе, ставља, и Пол Бокара (*P. Vossara*). Хинкер кризу државе види, пак, у њеној немоћи "да избегне суочавање у сваком питању с народним масама: она више не може држати позицију државе арбитра, државе изнад класа", те стога "предмет кризе, њено поље, јесте питање демократије" (14). Слично томе, Ж. Мари Венсан (*J. M. Vincent*) сматра да у савременој држави постоји криза руковођења (*crise de direction*) која се обавезно продужава у оно што би се, према Хабермасу (*Habermas*) и Офеу (*Offe*) могло назвати кризом легитимитета (*crise de légitimation*). То, у суштини, произлази из чињенице

(8) Исто.

(9) Исто, стр. 128

(10) Исто.

(11) Ch. Buci - Glucksmann, *Sur le concept de crise de l'Etat et son histoire*, у књизи: *La crise de l'Etat*, стр. 86.

(12) *Криза капитализма, криза друштва, криза државе*, стр. 206.

(13) Исто, стр. 204-205.

(14) Исто, стр. 221.

”да повећана интервенција државе и ширење њеног апарата нису праћени никаквим продубљивањем демократске политичке партиципације” (15).

Несумњиво је да међу марксистички оријентисаним ауторима који су се бавили проблемом кризе државе, у извесном смислу посебно место заузима Џејмс О’ Конор (*James O’ Connor*). Познат је његов рад о специфичном виду кризе државе, тзв. фискалној кризи (16), као покушај давања марксистичке анализе ”која би могла објаснити квалитативно нову улогу коју држава игра у савременом капитализму” (17). Према речима самог аутора, фискалну кризу државе представља ”тежња да владини расходи превазилазе приходе” (18), односно ”социјализација трошкова и приватно присвајање прихода” (19) који стварају структурни јаз (*structural gap*) између државних прихода и расхода. Наиме, састав државних расхода и распоред пореског оптерећења нису одређени законима тржишта, већ представљају одраз друштвених и економских сукоба између класа и група, односно њима су структурно одређени. То, у ствари, значи да је капиталистичка држава дужна да ствара услове за акумулацију капитала која доноси профит, али да при томе истовремено покушава да очува, односно ствара услове за друштвену хармонију.

Крајње решење изласка из кризе проузроковане стварањем структурног јаза између државних расхода и прихода представља, према мишљењу О’Конора, социјализам. Међутим, и постојећа капиталистичка држава мора бити способна да побољша стање убрзавањем раста друштвено-индустријског комплекса који има свој политички, економски и социолошки аспект (20). Али компетитивни сектор капитала може мало да очекује од овог комплекса јер му се организовани рад противи, или је равнодушан према његовом развоју. Изгледа да је војно-индустријски комплекс амбивалентан у односу на овај развој. Према томе, ситуација се не може битно променити без масовног социјалистичког покрета, односно онако како о томе каже О’Конор: ”Ако се идеолошка и политичка хегемонија монополистичког капитала не промени, ако није организован јединствен покрет око опозиције буџетским приоритетима монополистичког капитала - фискална криза ће наставити да дели све оне групе и страта које се данас боре у жалосној изолацији за већи део буџета или мањи део пореских оптерећења.. Оно што је потребно јесте социјалистичка перспектива, што захтева да се потребе редефинишу у колективном духу” (21).

3. Буржоаски писци који су се бавили проблемом кризе државе разликују се од наведених писаца марксистичке оријентације по томе

(15) J. M. Vincent, *L’Etat en crise*, у књизи: *La crise de l’Etat*, стр. 100-101.

(16) J. O’Connor, *The Fiscal Crisis of the State*, New York, 1973.

(17) Н. Mosley, *Постоји ли фискална криза државе?*, ”Марксизам у свету”, бр. 11, 1983, стр. 250.

(18) J. O’Connor, *пом. дело*, стр. 2.

(19) *Исто*, стр. 9.

(20) В. ближе: *исто*, стр. 221.

(21) *Исто*, стр. 255.

што се нису превасходно бавили питањем функционисања капиталистичке привреде и њеним манама, већ су узроке кризе тражили у другим чиниоцима. Тако, на пример, познати правни писац Карл Дојч (*K. Deutsch*) сматра да савремена држава, која је, према њему, више или мање типично национална држава, није у стању да заштити своје грађане у случају термонуклеарног рата, нити да реши еколошке проблеме, демографску експлозију, недостатак енергије и хране. Све је то у крајњој линији довело до тога да је "прво и основно обећање владе, тј. да ће штитити животе својих грађана, постало илузорно" (22). Оно је скупа с другим чиниоцима постало извор кризе државе (23). У ствари, савремена држава, иако је суверена у том смислу да њена делатност не зависи у потпуности од сила са стране, мање је суверена у смислу класичне политичке теорије. Њене одлуке које су сада мање у стању да утичу на догађаје, односно потребе које би требало да задовољава, расле су много брже него њена способност да их задовољава.

Решење овог проблема Дојч најпре тражи на плану теорије државе сматрајући да је "одоварајући развитак теорије државе постао хитан задатак (24) и у том погледу поступа слично као Клод-Леви Строс (*Claude Levi-Strauss*) и Жан Пиаже (*Jean Piaget*) разликујући структуру и функције државе и вршећи њихову одређену класификацију (25). Осврћући се, пак, посебно на савремену државу благостања (*Welfare-State*), Дојч констатује да је овај тип државе настао сменом државе *laissez-faire* и да је за њега такође карактеристично да "несклад између нагло пораслих оптерећења државе и споро растућих могућности задовољења потреба могу продужавати опстанак постојећих криза и омогућавати настанак нових (26), али сада решење предлаже на практичном плану. Он, наиме, сматра да политички режими треба да мобилишу широке масе и да тако настане тзв. мобилишућа држава (*mobilizing state*), каква је постојала у СССР-у између 1917. и 1919, односно у Египту педесетих година и у Ирану 1979. године. Међутим, и оваква држава постоји као национална и у будућности неће бити у стању да решава све веће проблеме преживљавања и безбедности. Стога у току три деценије, тј. између 1980. и 2010. године, "ниједна држава која буде постојала као национална неће бити у стању да избегне кризу (27), те ће морати да се укључи у шире међународне, односно наднационалне организације. Поред обраћања пажње на међународни аспект односа, да би могла да опстане држава се мора

(22) K. Deutsch, *The Crisis of the State*, "Government and Opposition", Vol. 6p. 3, 1981, стр. 331.

(23) Дојч сматра да сама криза има три карактеристике: "Постојеће стање је постало неодрживо или брзо постаје таквим; стабилније и одрживије сређивање стања није сазнато или не изгледа оствариво, било због незнања, било због недостатка средстава или непостојања сагласности, односно због притиска супротстављених интереса; тражење погодног и практичног решења, његово спровођење у пракси и одлуке с тим у вези доносе се у великом временском теснацу" (*исто*, стр. 331).

(24) *Исто*, стр. 332.

(25) В. ближе: *исто*, стр. 332-338.

(26) *Исто*, стр. 340.

(27) *Исто*, стр. 341.

трудити и да обезбеди што ширу подршку народних слојева унутар своје територије, јер историјско искуство показује да светске империје "нису победиле спољне непријатељске коалиције него се свака од њих дезинтегрисала углавном изнутра (28).

Слично Дојчу и други немачки аутор, Бернд Гугенбергер (*B. Guggenberger*) узрок кризе државе види у чињеници да се пред државу касног капитализма постављају противречни захтеви, тј. захтеви за обезбеђењем пораста продуктивности у привреди уз истовремено обезбеђење легитимности власти која треба да омогући стабилност привредног и друштвеног система. У ствари, кризу изазива напетост између државе и друштва која се огледа у све већој идентификацији модерне државе са захтевима у привреди. Модерна држава запада у опасност да се потпуно идентификује с оним друштвеним циљевима који јој не остављају готово никакав простор за сопствену (*eigenständige*) политику. Држава тако у преузима гаранцију привредног процеса не будући у стању да њиме влада, иако и држава и привреда зависе једна од друге: "привреда од гаранције државних функција, а држава од сталног раста привреде без чега не би била у могућности да сноси пораст друштвених терета (29).

Све наведено може се углавном свести на чињеницу да се модерна држава креће у оквиру основног сукоба циљева који се огледа у захтеву за реформама и подизањем животног стандарда, с једне стране, и државних гаранција и стабилности привредног раста, с друге стране. Или, како аутор сликовито каже, "оно што се при томе од државе тражи јесте квадратура круга коју, као што је познато, још нико није решио: држава треба, кратко речено, да даје а да не узима (30).

Други такође важан узрок кризе државе, који је према овом аутору у извесној мери повезан с изложеним, јесте схватање да је држава све мање суверен субјект, односно представник целине (*Ganzen*). А пошто друштво са своје стране не представља јасно издељену целину него плурализам супротстављених интереса, и организациони облици државе су плуралистички обојени, односно представљају комплекс супротстављених циљева. Модерној држави стварно недостаје општа воља у погледу основних питања заједничког живота, што условљава постојање опасности да се "политика претвори или у неструктуриран хаос захтева или у средство диктатуре" (31). При томе треба имати у виду и то да модерну државу обележава и емоционална слабост руковођења (*emotionale Leistungs-schwäche*) пошто "захтев за квалитативно другачијом легитимношћу владања може настати потпуно независно од функционалне способности руковођења политичког система (32). Доказ за ово је студентски покрет усмерен против једнодимензионалне културе и потреба које се не могу задовољити повећањем потрошње.

(28) Исто, стр. 343.

(29) B. Guggenberger, *Herrschaftslegitimierung und Staatskrise*, у књизи: M. Greven, B. Guggenberger, J. Strasser, *Krise des Staates?*, Darmstadt, 1975, стр. 30.

(30) Исто, стр. 32.

(31) Исто, стр. 45.

(32) Исто, стр. 47.

Сличне идеје, посебно у погледу односа између државе и привреде, могу се наћи и код немачког аутора Вернера Хофмана (*W. Hofmann*) који полази од тога да држава мора бити подложна контроли и одговорности, тако да би се за модерну државу могло рећи да мора бити правна држава. Но, за разлику од ранијих друштвених формација у којима су носиоци друштвено-економске владавине истовремено били и носиоци политичке власти, за модерну државу је карактеристично персонално раздвајање ове две власти. Настанком ове чињенице поставио се проблем преображаја економске власти у политичку, што, према мишљењу овог аутора, представља проблем "који у његовој потпуној величини познаје једино савремено државно биће (*Staatswesen*)" (33). Хофман такође сматра да модерна држава садржи дубоку противречност: према својој идеји она је држава целог народа или идеална друштвена заједница, док је у стварности експонент неконтролисане друштвене делимичне власти (*Teilgewalt*). Из тога следи да се "стварно уређење државе налази у отвореном сукобу с идејом демократије (34).

О неким елементима кризе државе слично претходним ауторима мисли и Италијан Луиђи Баголини (*Luigi Bagolini*). Овај аутор прво констатује да се о кризи државе може говорити са становишта речи држава, али истовремено "да се на нивоу непосредног сазнања, подложног изражавању на свакодневном језику, појам државе корисно употребљава (35). Оно што га посебно приближава схватањима поменутих аутора јесте модел државе који је у кризи, односно узроци који ову кризу изазивају. То би, с једне стране, била економска клима којом доминира "религија потрошње" (*religione del risparmio*) а, с друге стране, пораст бирократије и њено освајање политичке власти. Ипак се у суштини главни проблем своди на проблем демократије, односно представљање појединачних интереса и њихову интеграцију у политичко представљање. У ствари и Баголини сматра да је "превазилажење политичке демократије у вези са захтевом за њен преображај у социјалну демократију (36).

4. Из изложених схватања извесног броја аутора који су се бавили проблемом кризе савремене државе, мада у невеликом временском распону, може се видети да сви аутори полазећи од различитих идеолошких, односно теоријских схватања о природи и функцији државе, запајају да постоје значајни недостаци који представљају сметњу функционисању државе и остварењу циљева због којих држава постоји. Као што је већ напоменуто, различити полазни основи схватања природе и функције државе наводе поменуте ауторе да недостатке који изазивају кризу државе приписују различитим чиниоцима и предлажу различита решења за њихово отклањање.

За теоретичаре марксистичке провенијенције разумљиво је што кризу савремене капиталистичке државе виде у недостацима функцио-

(33) W. Hofmann, *Die Krise des Staates und das Recht*, "Kritische Justiz", бр. 1, 1968, стр. 3.

(34) *Исто*, стр. 6

(35) L. Bagolini, *La crisi dello stato*, "Il Politico", бр. 2, 1968, с. 243.

(36) *Исто*, стр. 254.

нисања саме капиталистичке привреде која, према њиховом схватању, представља базу за државу као њену надградњу, односно "арену" у којој се води класна борба условљена експлоататорским капиталистичким начином производње и расподеле. Стога и решење кризе превасходно виде у структурним и другим изменама у систему капиталистичке привреде и њеном функционисању, односно у увођењу социјалистичког друштвеног и државног уређења.

Теоретичари буржоаских земаља који сматрају да држава треба да буде заштитник општедруштвених интереса, узроке кризе углавном виде у све већим захтевима постављеним пред државу, посебно тзв. државу благостања. Те захтеве, како мисле, држава не може да задовољи без све већих интервенција у привреди, што изазива нове проблеме пре свега због постојања различитих и често супротстављених интереса које треба помирити.

Што се тиче схватања марксистичких теоретичара о кризи буржоаске државе и капиталистичком начину производње и расподеле као једном од главних узрока ове кризе, оно је у извесној мери прихватљиво у оном делу који садржи предлоге за начин изласка из кризе увођењем социјалистичког начина производње, али несумњиво представља промашај. У највећу кризу су запале баш државе засноване на социјалистичким начелима марксистичког порекла које ову кризу нису успеле да преброде. О томе теорија тек треба да каже своју реч.

Ако би се покушала наћи бар једна заједничка нит која би спајала схватања свих наведених аутора који се баве проблемом кризе државе, можда би се могло рећи да је то захтев за што већом подршком, односно учешћем широких слојева у управљању државом, што би био пут изласка из кризе. Као што је поменуто, све шири захтеви упућени буржоаској држави, који представљају један од главних узрока кризе, такође захтевају ради изласка из кризе и све веће оптерећење грађана државном интервенцијом у привреди заснованој на капиталистичком начину производње. Разумљиво је да све ово може захтевати уношење извесних измена у привредни, па и политички систем, односно структуру саме државе у складу с постојећим захтевима. И уколико савремена буржоаска држава као правна држава у овоме буде успела, нема сумње да ће утолико лакше излазити из стања кризе и бити у могућности да без већих потреса обавља своју функцију заштитника општедруштвених интереса.

(Примљено 10.11.1992)

*Dr. Dimitrije Prodanović,
Research Counselor, Belgrade*

THE STATE IN CRISIS

Summary

First analyzed is the issue of the notion of the crisis of state which is treated in different ways in literature, although some degree of agreement does exist regarding the hindrances to normal functioning of state and fulfilling of aims otherwise natural for the state. The basis for differences are different theoretical and ideological-political standpoints, mostly related to marxist and non-marxist theoreticians. The first ones see the causes for the crisis in the shortcomings of capitalist economy based on exploitation, so that the way out of it are effected within such framework. The latter authors, on the other hand, find the causes of the crisis of state in ever greater requirements from the contemporary capitalist state, and more particularly from the so-called welfare state. These, in turn, require state intervention in the sphere of economy and the coordination of conflicting interests.

Some common denominator in terms of proposing possible way out of the crisis is found in a justified request to settle the crisis situations through the participation of wide layers of population in the management of the state, namely in the realization of its functions of the protector of general social interest.

Key words: *State. – Crisis. – Causes.*

*dr Dimitrije Prodanović,
conseiller scientifique, Belgrade*

DE LA CRISE DE L' ETAT

Résumé

L'auteur soulève au début la question de la notion de la crise d'Etat. Il considère que parmi les auteurs qui s'occupent du problème de l'Etat, diverses opinions existent, mais aussi un certain degré d'accord lorsqu'il s'agit de questions d'entraves qui sapent l'exercice normal des fonctions de l'Etat, c'est-à-dire la réalisation des objectifs en raison desquels l'Etat existe. De l'avis de l'auteur les divers concepts de la crise d'Etat sont le résultat avant tout des diverses conceptions théoriques, c'est-à-dire des diverses orientations idéologiques et politiques de certains auteurs. L'auteur pense là avant tout à la principale division des théoriciens en marxistes et non marxistes. Ces premiers voient les causes de la crise avant tout dans les défauts de l'économie capitaliste elle-même, économie basée sur l'exploitation et c'est pourquoi il cherchent la sortie de la crise dans les cadres de cette économie. Les auteurs non marxistes voient les causes de la crise principalement dans les exigences de plus en plus grandes posées devant l'Etat capitaliste contemporain, notamment devant l'Etat d'opulence, ce qui exige aussi une intervention de l'Etat dans la vie économique et l'harmonisation des intérêts opposés. Un certain concept commun des possibilités de sortir de la crise se refléterait chez tous les auteurs traités dans la revendication justifiée en vue du règlement des situations de crise moyennant la participation des larges couches du peuple dans la gestion de l'Etat, c'est-à-dire dans la réalisation de sa fonction de protecteur des intérêts sociaux généraux.

Mots clé: *Etat. – Crise. – Causes.*

др Стеван Лилић,
ванредни професор Правног факултета у Београду

СОЦИО-ТЕХНОЛОШКИ КОМПЛЕКС "УПРАВЉАЊЕ - ВЛАДАЊЕ" И СОЦИЈАЛНА РЕГУЛАЦИЈА

Управљање и управа, као комплексни и композитни појмови обухватају најмање два основна значења: а) управљање стварима (нпр. индустријском производњом) и б) владање људима (нпр., вршење власти и принуде). Модерна мисао о потреби "декомпоновања" социо-технолошког комплекса управљање - владање јавља се почетком XX века са идејом да "наместо владање људима треба да дође управљање стварима". Теоријски се могу идентификовати два основна прилаза управљању: а) правно-политички, који управљање везује за државу и одређује је као једну од тзв. правних функција државне власти и б) социо-технолошки, који управљање везују за управну делатност, тј. за посебне активности организованог људског рада. Прекретница у методологији и технологији управљања, у смислу аутоматизације управљачког процеса, настаје и развија се средином и у другој половини XX века појавом кибернетике, применом математичких модела и информатичке технологије у управљању сложених производних и регулационих процеса. Истовремено, стварају се претпоставке за настанак комплексних интердисциплинарних теорија управних институција, као и за нове приступе управљању социјалним процесима у виду социјалне регулације, као облика управљања који не приступа управљању друштвеним процесима као "владању људима", већ као комуникационом процесу легитимног интересног утицаја на понашање људи према унапред постављеним критеријумима, са циљем неутралисања негативних ефеката неизвесности (контингентности) који произилази из могућег нелегитимног понашања других људи у друштвеној интеракцији.

Кључне речи: Теорија управљања – Управљање – Управа – Социјална кибернетика – Социјална регулација

1. ПРЕТХОДНА ПИТАЊА: ЕТИМОЛОГИЈА И ТЕРМИНОЛОГИЈА

1.1. Смисао појма управљање изводи се из садржине глагола *управљати*, односно израза управа.

1.2. Етимолошки се управљање, осим за домаћи израз "управа", везује и за новолатински израз *администрација*, односно за глагол *administrare* (помагати, извршавати, управљати, одлучивати, вршити службу) и именицу *administratio* (помагање, помоћ, управљање, снабдевање, вођење). И у другим језицима изрази "управљање" (управа) и "администрирање" (администрација) имају слична комплексна значења. Тако, на француском: *administrer* (предвидети, одлучивати, наређивати, организовати, контролисати) и *administration* (вођење

послова, вођење јавних служби, вршење управних делатности); на енглеском: *to administrate* (управљати, дистрибуирати, спроводити, водити, а доводи се у везу и са изразом *to manage*, у смислу: руководити, водити, уредити) и *administration* (управа, управљање, у вези са изразом *management*, у смислу: вођства, управљања, руковођења, управе, спретности, организовања); на италијанском: *amministrare* (старање о јавној делатности) и *ammistrazione* (управљање); на немачком: *verwalten* (управљати, руководити) и *Verwaltung* (управљање, господарење, снабдевање, управа), мада се у немачком користи и израз *administration*; на руском: *администрировати* (вођење, управљање, располагати овлашћењима, извршно-дистрибутивна овлашћења) и *администрација* (управа, пословодство, управљање, руководећи орган (1).

2. СОЦИО-ТЕХНОЛОШКИ КОМПЛЕКС "УПРАВЉАЊЕ - ВЛАДАЊЕ"

2.1. Концептуално, управљање (управа), као комплексни и композитни појам обухвата најмање два основна значења; а) *управљање стварима*, тј. обављање активности технолошке регулације радног процеса на основу специјализованог искуства и знања (нпр. индустријске производње) и б) *владање људима*, тј. вршење ауторитативних активности на основу политичке власти и моћи (нпр. издавање заповести и вршење радњи принуде).

2.2. Модерна мисао о потреби концептуалног и стварног "декомпоновања" социо-технолошког комплекса "*управљање - владање*" јавља се почетком XIX века са идејом да (у новом добу) "*на место владања људима долази управљање стварима*" (2).

2.3. Идеја да "управљање" треба да замени "владање" посебно се уобличава у солидаристичким концепцијама социјал-функционалиста почетком XX века о тзв. надкласном карактеру државе као инструменту социјалне регулације, према којима је управа првенствено организација за вршење јавних служби, а не политичке власти.

3. ФУНКЦИОНАЛНА И СТРУКТУРАЛНА ПИТАЊА (УПРАВНА ДЕЛАТНОСТ И УПРАВНА ОРГАНИЗАЦИЈА)

3.1. У функционалном и структуралном смислу, разликовање "управљања" од "управе" има за последицу разликовање тзв. *функционалног појма* ("управна функција", "управна делатност") од тзв. *организационог појма* ("управна организација", "управни орган").

3.2. Функционално посматрано, управљање се одређује као *управна делатност*, тј. као свесна активност људи којом се задовољавају њихове индивидуалне и заједничке потребе када их треба задовољити

(1) Упореди: Павле Димитријевић, *Јавна управа*, Организација студената Више управне школе, Ниш, 1964, стр. 6-7, уз напомену да се у нашим преводима и стручној литератури често не прави довољна разлика између садржине енглеских израза "*administration*" и "*management*".

(2) Henri de Saint-Simon, *Catéchisme des Industriels*, 1823-24; Georges Gurvitch, *Les fondateurs français de la sociologie contemporaine*, Paris, 1955, стр. 29 (Еуген Пусић, *Проблеми управљања*, "Напријед", Загреб, 1971, стр. 19).

организованим радом већег броја чланова друштва на бази поделе рада и координације напора свих учесника у радном процесу: "Оваква ситуација настаје увек када друштвене потребе треба задовољити организованим радом већег броја чланова заједнице. Организовани рад је рад који се врши на бази поделе рада и координације напора свих учесника у радном процесу. (...) Та делатност се састоји од извесних активности које омогућавају одвијање самог радног процеса који треба да доведе до задовољавања друштвених потреба. Према томе, проблем 'појма' управне делатности своди се на одређивање карактеристика оних активности које се јављају у оном делу радног процеса који се означава као управна делатност" (3).

3.3. Организационо посматрано, управљање се институционализује као управна организација: "Управна организација је таква организација у којој људи, као своје стално занимање, обављају друштвене послове на темељу трајне подјеле дужности и овласти. Управне организације су, дакле, врста организације, тј. скупине људи који кооперирају да би остварили неки заједнички циљ. Заједнички је задатак подијељен међу чланове организације тако да сваки од њих обавља свој дио посла. У току рада сви су они међусобно повезани, како би се радни допринос сваког појединог уклопио у цјелину и усмјерио на цјеловит резултат заједничког подухвата (4).

4. ПРАВНО-ПОЛИТИЧКЕ И СОЦИО-ТЕХНОЛОШКЕ КОНЦЕПЦИЈЕ: УПРАВА КАО ВЛАСТ И УПРАВА КАО СЛУЖБА

4.1. Теоријски посматрано, могу се идентификовати два основна прилаза управљању: а) правно-политички и б)социо-технолошки.

4.2. Полазна основа *правно-политичких теорија* о управљању везује управну делатност за државу и одређује је као једну од тзв. правних функција државне власти. Како је делатност државе, у смислу вршења политичке власти, регулисана правом, тако се и управна делатност, сада као *управна функција*, јавља као посебна, правом регулисана функција државне власти. Овај *државноправни модел управе*, настао у Немачкој у другој половини XIX века, и који полази од затворене и апстрактне мисаоне конструкције на основама легалистичког позитивизма и нормативистичке догматике, управу конструише као део *државног апарата* са основним задатком да врши *управну власт*. У овом теоријском контексту, управа се пројектује као *државна управа*, чија се функција, сада као тзв. *функција државне управе*, своди на извршавање закона доношењем "управних аката" и "вршењем" "управних радњи (5).

(3) Павле Димитријевић, *Јавна управа*, стр. 13-14.

(4) Еуген Пусић, *Наука о управи* - I, IV допуњено издање, Школска књига, Загреб, 1973, стр. 6.

(5) У том смислу: Georg Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, 1914; Павле Димитријевић, Ратко Марковић, *Управно право* - I, "Службени лист СФРЈ", Београд, 1986; Зоран Томић, *Управно право*, "Номос", Београд, 1991. Супротно: Никола Стјепановић, Стеван Лилић, *Управно право*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1991; Стеван Лилић, *Полазне основе технолошке трансформације управног система*, "Правни живот", бр 1-2, Београд, 1991.

4.2.1. Модел државне управе као апарата власти стављен у контекст *класне суштине државе и права* ("апарат власти у рукама владајуће класе"), нарочито долази до изражаја крајем тридесетих, а пуни замах добија током четрдесетих и педесетих година овога века у Совјетском Савезу и другим социјалистичким земљама: "Управа је (...) манифестација власти која у себе укључује прикупљање пореза, политичку репресију (прогонства и изгнанства, хапшења и т.сл.), управљање војском, организацију шпијунаже и контрашпијунаже итд (6).

4.2.2. Насупрот ранијим моделима државне управе као нормативне и хијерархијске државне структуре и ауторитативне функције, *савремени модели управе се пројектују као реални, отворени и динамички управни системи људске сарадње*: "Систем људске сарадње, најопћени-тије, је скуп облика понашања којима људи успостављају међусобне односе на раду усмерене ка циљу.(...) Елементи система људске сарадње су облици понашања људи, а не људи као особе у цјелини. Будући да су ови облици понашања мотивирани успостављањем сарадње, значи да је понашање једног човјека оријентирано одговарајућим понашањем другог. Овакав однос захваћен је појмом 'организациона улога' као скупа очекиваних понашања која одговарају чланству појединца у конкретной организацији, односно систему људске сарадње и нормама које одређују смисао тог чланства и дужности, односно овласти појединца на раду у вези са тим чланством (7). Модели управе који данас преовлађују у развијеним земљама (посебно европским), произилазе из концепције *социјалне функције управе и управне делатности*. Вршењем социјалне функције долази се до *преображаја* јавне власти у јавну службу, као и до трансформације модела "државне управе" у модел "јавне управе" (8). Према овом приступу, у условима развијеног материјалног и културног друштвеног развоја ("држава благостања"), држава и државна власт се *трансформишу* од апарата власти и принуде у организацију са социјалном функцијом пружања *јавних услуга* грађанима и вршења *јавних служби*, као што су образовање, социјална политика, здравствена заштита, научна истраживања, заштита природе, привредни развој, итд. У том смислу се у теорији и пракси савремених развијених земаља посебно истиче да је савремена управа последица концепта државе која пружа јавне услуге, чиме се јавне службе и јавна управа поистовећују: "Савремена управа мора се разумети као последица концепта државе која пружа јавне услуге (чиме се) јавне службе и јавна управа поистовећују. (...) Према томе, савремени уставни системи претежно почивају на концепту државе као организације која пружа јавне услуге" (9).

4.3. *Социо-технолошке теорије* о управљању везују управну делатност за посебну активност тзв. организованог људског рада. Према овом становишту, управна делатност није делатност којом се искључиво бави

(6) А. И. Денисов, *Основи марксистичко-лењинистичке теорије државе и права*, "Архив за правне и друштвене науке", Београд, 1949, стр. 165.

(7) Еуген Пусић, *Управни системи* - ИГЗХ, Загреб, 1985, стр. 33.

(8) Упореди: Леон Диги, *Преображаји јавног права* (1913), Геца Кон, Београд, 1929.

(9) David Rosenbloom, *Public Administration and Law*, New York-Basel, 1982, стр. 3-4.

држава (власт), већ је управљање својствено сваком облику друштвеног рада, па самим тим подлеже истим принципима *технологије радног процеса* организованог рада.

4.3.1. Почетком XX века јављају се концепције о тзв. *научној организацији рада* које истичу да управљање (посебно у индустријским предузећима) треба поставити на "научну основу", тј. да и на проблеме управљања (који настају услед динамике индустријског развоја) треба применити егзактне методе научног истраживања: "*Научна организација рада створена је и развијена као начин решавања проблема у вези са остваривањем циљева управљања и индустријског развоја. Њена методологија била је усмерена на пажљиво проучавање сваке радне операције у индустрији ради проналажења 'јединог најбољег пута' (one best way). (...) У суштини, научну организацију рада обележава примена научних метода на проблеме управљања који су настајали у развијеној индустријској привреди. Сваки могући метод обављања неке операције је пажљиво анализиран и најбољи елементи свих метода комбиновани су ради формирања новог метода као 'јединог' најбољег пута"* (10).

4.3.2. Као посебна, "управна делатност", управљање подразумева континуирану делатност планирања, усмеравања, контролисања, оцењивања и поновног усмеравања неке друштвене активности у оквиру ширег система правила, односно у оквиру већ донете одлуке о циљу који треба постићи. У тежњи да се повећају степен рационализације управљања, њена ефикасност и економичност, сачињена је "листа" управних послова који су типични за сваки облик управљања, било где да се обавља (нпр. у државној управи или привредном предузећу). Та листа елемената управљања сумирана је у (енглеском) акрониму "POSDCORB": планирање, организовање, кадрови, усмеравање, координација, извештавање и буџетирање (11). Као резултат оваквог приступа, ни управљање се не може посматрати у ужем смислу (тј. искључиво као правна функција државне власти). Као *социо-технолошки феномен* нужно га је лоцирати у један шири социјални контекст, чиме "управна функција" постаје делатност, односно *функција управљања* (12).

4.3.2. Савремене социо-технолошке концепције управљања полазе од становишта да човек може да разуме и да се супротстави сложености света који га окружује само уколико појаве око себе посматра као комплексне социјалне и технолошке системе у оквиру којих се одвија процес "динамичке интеракције" делова и целине (13).

5. СОЦИЈАЛНА РЕГУЛАЦИЈА И МОДЕРНА УПРАВА

5.1. Управљање као *социјални феномен* настаје у историјским условима преласка родовских заједница у развијеније облике друштва-

(10) Carl Heyel, *Encyclopedia of Management (second edition)*, Van Nostrand Reinhold, New York, 1973, стр. 918-919.

(11) Luther Gulick, Lyndal Urwick, *Parers on the Science of Administration*, New York, 1937.

(12) Упореди: Еуген Пусић, *Управа*, "Школска књига", Загреб, 1961.

(13) Herbert Simon, *The New Science of Management*, Harper and Row, New York, 1960.

не организованости. Диференцирањем политичког одлучивања и управљања територијом, са једне стране, од економског одлучивања и управљања имовином, са друге, државна (јавна) власт силом успоставља свој монопол над територијом и над људима на њој. У поређењу са старом родовском организацијом, држава се одликује, пре свега, поделом држављана према територији, успостављањем јавне власти и, коначно, порезима: "Друго је установа јавне власти, која се више не подудара непосредно са становништвом које се само организује као оружана сила. (...) Она се састоји не само од оружаних људи, него и од материјалних додатака: тамница и казних установа сваке врсте, које родовско друштво није познавало" (14). Упоредо са тим, раздвајају се активности доношења "главних" (политичких) одлука којима се одређују општи циљеви и "стратегије развоја", од доношења "свакодневних" (управних) одлука о конкретној реализацији постављених циљева. Овим се, у функционалном смислу, *управа* све више разликује од делатности законодавства и владања, и све више постаје активност свакодневног оперативног *извршавања* конкретних задатака. Структурално посматрано, у оквиру политичког система, главни терет свакодневног рада на регулацији друштвених односа прелази на *управни систем*, при чему сложенији и мање стабилан политички систем контролише мање сложени и стабилнији управни систем (15).

5.2. Развој индустријског друштва у другој половини XIX и почетком XX века условљава настанак *нове улоге државне управе* која не служи искључиво за вршење политичке власти и социјалну репресију. Насупрот томе, тзв. марксистичка доктрина државу (посебно "буржоаску") види као "производ неминовних класних супротности", и као "оруђе за експлоатацију угњетане класе" у циљу остваривања економске доминације и политичких интереса владајуће класе (16).

5.3. *Модерна управа* настаје из релативно неиздиференциране државне структуре апсолутистичких држава XVII века. Реакцију на државу и управу као "лични инструмент власти и владања" монарха ("*l'Etat c'est moi*"), инспиришу доктрине о подели власти (17), а остварују грађанске револуције крајем XVIII века у Европи и Америци. Нове друштвене снаге у парламенту виде основно средство ограничавања апсолутистичке власти, док управу (основано) сматрају "сумњивим инструментом монархије". Доласком на власт, међутим, овај став мењају и управа све више постаје равноправан партнер у подели власти.

(14) Фридрих Енгелс, *Поријекло породице, приватног власништва и државе* (1884), "Напријед", Загреб, 1945, стр. 156.

(15) Упореди: Niklas Luhmann, *Теорија система, сврховитост и рационалност* (1961), "Глобус", Загреб, 1981; Niklas Luhmann, *Politiische Planung, Aufsätze zur Sociologie von Politik und Verwaltung*, Westdeutscher Verlag, Opladen, 1975.

(16) Упореди: Карл Маркс, *Капитал - Критика политичке економије* (1867), Библиотека Марксизма-лењинизма, "Култура", Београд, 1948; Фридрих Енгелс, *Анти-Диринг* (1878), "Култура", Београд, 1953; В. И. Лењин, *Држава и револуција* (1917), Библиотека марксизма-лењинизма, "Култура", Београд, 1950, *Избрана дела: Том II*, Књига I, стр. 142-233.

(17) Упореди: John Locke, *Second Treatise of Government* (1960), Liberal Arts Press, New York, 1952.

5.3.1. Нову реалност нарочито изражавају тзв. *органске теорије према којима законодавство представља самоодређивање (die Selbstbestimmung)* државе, док извршно-управна власт представља *апстрактни чин (die That)* државе, који се даље конкретизује на *владање* и на *управу* у ужем смислу (18). Међутим крајем XIX века управа се јавља као иницијатор и координатор друштвено неопходних и корисних послова (у здравству, просвети, саобраћају, комуникацијама, комуналним службама и сл.), а атрибути власти (иако нису нестали), више не представљају основну садржину управне делатности државе. Упоредо са тим, индустријализација и урбанизација, као и општи привредни и друштвени развој, уз државну интервенцију и нормативну регулативу, указују на околност да се управљање у привреди, као и управљање јавним пословима, не може више посматрати као нека "маргинална" активност у односу на основне друштвене процесе (нпр. производњу). Управљање и регулација и сами сада постају *основни* друштвени процеси и чине нужну претпоставку економске ефикасности и друштвеног развоја у условима развијеног индустријског и урбанизованог друштва. Једва да има неки посао у раду државне управе или у производњи који је некада био једноставан, а да сада није постао сложен: функције управе не само да постају све бројније, већ све сложеније и теже. Корист, економичност и успешност државне поштанске службе САД, на пример, упућују и на успостављање контроле и над телеграфским системом. Проблеми управљања у привреди и јавним службама постају све сложенији и бројнији, а принципи и технологија управљања државом и привредом међусобно конвергирају (19).

5.3.2. Почетком XX века јављају се и прве комплексне анализе управљања и управе у индустријском друштву са политичког и технолошког становишта, а као средишње питање поставља се однос управљања и политичке власти. Пројектују се *циљно-рационални (zweckrational)* модели модерне, тзв. *бирокарске управне организације* (20) и наглашава њена двострука улога: као инструмента за вршење политичке власти, са једне, и као система организација за вршење јавних служби, са друге стране. Уочава се садржинско (технолошко) јединство *функције управљања* како у "јавном" (државном), тако и у "приватном" (пословном) сектору: управљање се не одвија произвољно, већ по одређеним "правилима" (која се могу и научити), а процес се одвија према унапред прописаним поступцима и на основу формалних аката. У том смислу, управљање представља непристрасну, рационалну и континуирану делатност коју остварују *професионални и деполитизовани* управни службеници, а како постављање политичких циљева није ствар "стручности", политику не треба да одређују управни службеници, већ политичари.

(18) Упореди: Lorenz von Stein, *Die Verwaltungslehre*, J.G. Cotta, Stuttgart, 1869.

(19) Упореди: Woodrow Wilson, *The Study of Public Administration* (1887), Public Affairs Press, Washington D.C., 1955; Стеван Лилић, *Ефикасна управа, претпоставка савремене економије и државе*, "Општина", бр. 9-10, Београд, 1988.

(20) Упореди: Макс Вебер, *Привреда и друштво (1921)*, "Просвета", Београд, 1976.

5.3.3. Осим теоријских модела и општих принципа, управљање обухвата и бројне *управне технике и методе* прагматског карактера.

5.3.3.1. Тако су *камералисти*, рани средњоевропски представници правца управне технике, користили и развијали технике и методе тзв. *чистог (управног) искуства* у вођењу државних (полицијских) послова. Камералисти верно и без критике бележе све послове које као краљевски или царски чиновници обављају (по начелу да је подједнако значајан сваки задатак на коме се ради) и на основу уопштавања тих искустава стварају читаве системе са *прескрипцијама* "за добро управљање" које излажу у практикумима и уџбеницима за нове генерације лојалних владаревих чиновника; тако се снаге грађана морају у односу на снаге владара налазити увек у таквом односу: "*да мера отпора грађана у сваком случају буде мања од мере принудних снага државе*" (21).

5.3.3.2. Нове концепције, технике и методе управљања јављају се почетком и средином XX века као одговори на проблеме управљања везане за *комплексне индустријске и економске системе* тако да се управљањем почињу бавити и економисти, техничари и инжењери. У сложеном систему свака операција има свој "технички оптимум", тј. *једну теоријску одредиву тачку* у којој је однос између уложених средстава, времена, рада и других фактора, са једне, и највећег ефекта, односно резултата, са друге стране, најповољнији. На тим основама су настале и концепције о *научном управљању* у сложеним индустријским корпорацијама које проблематику управљања виде превасходно као питање *организације*, односно селекције оптималних техника и метода организовања (22). Концепције научне организације рада, међутим, бивају изложене критици као сувише апстрактне и недовољно реалне, с обзиром на то да инсистирајући само на питањима организације не уочавају, нити уважавају два битна реална елемента: а) *људе* (са својим сложеним психичким структурама) и б) *друштво* (као социјално окружење организације) (23).

5.3.3.3. *Психолошка критика* истиче да се код проблема управљања организацијом мора узети у обзир и "психолошка реалност", тј. мотиви, реаговања и понашања појединаца који обављањем друштвеног рада остварују "друштвене улоге" и ступају у "међуљудске односе" (24). Са друге стране, *социолошка критика* истиче да се код проблема управљања организацијом мора узети у обзир и "социјална реалност", тј. утицај,

(21) Упореди: Joseph von Sonnenfels, *Grundsätze der Polizei, Handlung und Finaz*, Band I, Wien, 1796, стр. 42; (Еуген Пусић, *Проблеми управљања*, стр. 13).

(22) Упореди: Frederick Taylor, *Principles of Scientific Management* (1911), The Norton Library, New York, 1967; Henri Fayol, *Administration Industrielle et Générale - Prévoyance, Organisation, Commandement, Coordination, Contrôle* (1916), Dunod, Paris, 1941; Павле Димитријевић, *Организација и методи рада јавне управе*, друго допуњено издање, "Савремена администрација", Београд, 1959.

(23) Упореди: Don Martindale, *Institutions, Organizations and Mass Society*, Houghton Mifflin Co., Boston, 1966; Мијат Дамјановић, *Организација и управљање*, ИПС ФПН, Београд, 1982.

(24) Упореди: Elton Mayo, *The Human Problem of An Industrial Civilization*, Viking, New York, 1933; Robert Merton, *Bureaucratic Structure and Personality*, Social Forces, 1940; Cris Argyris, *Personality and Organization*, Harper and Row, New York, 1957.

ограничења и стимулације који на организацију делују из њеног друштвеног окружења (25). Теорија и пракса управљања организацијама у последњих двадесетак година добијају посебну динамику развојем *нове управне прагматике* у организацијама ("умеће да се рад учини ефикасним") са новим референтним стандардима *управне ефикасности* (26) и уз подршку нових *технологија* (27). Комплексне технике и методи управљања данас су нарочито развијени, пошто су своју основну прагматску оријентацију "оплемениле" не само елементима психолошких и социолошких истраживања, већ и методологијом опште теорије система, као и достигнућима теорија комуникација, информација и одлучивања (28).

6. АУТОМАТИЗАЦИЈА УПРАВЉАЊА И КИБЕРНЕТСКА МОДЕЛИСТИКА

6.1. Прекретница у методологији и технологији управљања, у смислу *аутоматизације управљачког процеса*, наступа средином, а нарочито се развија у другој половини XX века, појавом *кибернетике* и применом *математичких модела* и *информатичке технологије* у управљању, предвиђању и организовању сложених производних и регулационих процеса. У трансдисциплинарним методолошким и технолошким оквирима кибернетике као "опште науке о управљању" чији је предмет *комуникација и контрола* у сложеним динамичким системима (29) настаје и развија се читав спектар регулационих концепција, управљачких техника и нових технологија (30): системска анализа, линеарно и динамичко програмирање, операциона истраживања, пројект менаџмент, пословна логистика, теорија игара, "*cost-benefit*" анализа, формулација стратегије, аутоматска обрада података, итд. Кибернетика прилази управљању првенствено са аспекта улоге *информација* у комуни-

(25) Упореди: Philip Selznick, *Foundations of the Theory of Organization*, American Sociological Review, 1948; Talcot Parsons, *Structure and Process in Modern Societies*, The Free Press, Glencoe, IL, 1960; Michel Crozier, *Le Phénomène Bureaucratique*, Editions du Seuil, Paris, 1963; Herbert Simon, *On The Concept of Organization Goal*, American Science Quaterly, June 1964; Fred Emery, Eric Trist, *The Causal Texture of Organizational Environments*, Human Relations, 1/1965.

(26) Упореди: James March, Herbert Simon, *Organizations*, John Wiley and Sons, New York, 1958; Dwight Waldo, *The Enterprise of Public Administration*, Chandler and Sharp, Novato, Ca., 1980.

(27) Упореди: James Emery, *Organizational Planning and Control Systems - Theory and Technology*, Macmillian, New York, 1969.

(28) Упореди: A. Angyl, *A Logic of Systems* (1941), F. Emery (ed.), *Systems Thinking*, Penguin Books, Harmondsworth, 1969; Ludvig von Bertalanffy, *General Systems Theory*, D. Singer (ed.), *Human Behavior and International Politics*, Rand McNally, Chicago, 1965; John Dorsey, *A Communication Model for Administration*, American Science Quaterly, December 1957; Staford Beer, *Decision and Control - The Meaning of Operational Research and Management Cybernetics*, John Wiley and Sons, New York, 1959.

(29) Norbert Wiener, *Cybernetics: Or Control and Communication in The Animal and The Machine* (1948), (second edition), The MIT Press, Cambridge, Ma., 1968.

(30) Упореди: William House, *The Impact of Information Technology on Management Operations*, Auerbach Publishers, Princeton, 1971.

кационом процесу, постављајући тако "функцију управљања" у контекст "регулације система" (31). Сваки се систем састоји од два подсистема: а) онај који управља (управљачки систем) и б) онај којим се управља (управљани систем). Информације чине "супстрат" управљања и могу бити: *директне* (које теку од управљачког подсистема ка управљаном подсистему) и *повратне* (које теку од управљаног подсистема ка управљачком подсистему). Повратне информације, односно повратна веза (тзв. *feed-back*), као метод регулације система користећи резултате његовог ранијег деловања "затварају комуникациони круг", тако да управљање у кибернетском смислу представља процес "*превођења система из једног стања у друго*" (32). Управљању, као стабилизирајућем информационом процесу у сложеним системима, посебно у оквиру *социјалних система*, кибернетика даје нову садржину, с обзиром на то да је током већег дела своје историје човек сматрао да управљање, у смислу владања, представља искључиво политичко и правно питање које се своди на доношење и спровођење закона, издавање заповести и вршење надзора: са комуникационог становишта, међутим, ове активности се могу схватити и као регулациони механизми сложеног система (33).

6.2. Према општем концепту кибернетског управљања социјалним системима, анализа регулације и управљања социјалним процесом реализује се на моделу "*социјалног система са финалитетом*" (нпр. јавне управе или привредне корпорације), што га одређују следећи елементи: а) рационално одређени циљеви ("*финалитет*") које треба реализовати; б) активности предузећа ради реализације циља; и в) организационе структуре које су повезане комуникационом мрежом унутар којих се активности обављају (34).

6.2.1. *Циљеви* су пројекције "будуће конфигурације" окружења које настају као резултат спроведене акције: самосталност (аутономија) једног социјалног система у сразмери је са могућностима којима систем располаже при одређивању свог "финалитета".

6.2.2. *Активности* социјалног система обухватају разнородне комплексне процесе који се остварују и развијају у времену и простору: а) "ефекторске" (реализаторске) активности помоћу којих се непосредно остварују циљеви; б) "трансдукторске" (управљачке) активности помоћу којих се омогућава обављање реализаторских активности, и в)

(31) Упореди: Ross Ashby, *Self-Regulation and Requisite Variety* (1956), F. Emery (ed), *Systems Thinking*, Penguin Books, Harmondsworth, 1969; Ross Ashby, *An Introduction to Cybernetics*, Chapman and Hall, London, 1956.

(32) Упореди: В. М. Глушков, *Увод у кибернетику* (1964), Завод за издавање уџбеника СРС, Београд, 1967; Рајко Томовић, *Генеза Кибернетике*, "Вук Караџић", Београд, 1966.

(33) Упореди: Виктор Кнап, *Омоžности použití kibernetických metod v praxi*, Nakladatelství Československé Akademie VED, Praha, 1963; М. М. Рассолов, *Управление, информация и право*, "Мисла", Москва, 1983.

(34) Упореди: Lucien Mehl, *Pour une Théorie Cybemetique de l'Action Administrative, Traité de Science Administrative*, Mouton, Paris, 1966; Lucien Mehl, *За кибернетску теорију управног деловања* (Еуген Пусић, *Проблеми управљања*, стр. 115-174); Lucien Mehl, *La Cybemetique et l'Administration*, La Review Administrative, No. XII, 1959.

"селекторске" (политичке) активности помоћу којих се врши избор циљева система. Материјалне, енергетске и/или информационе активности систем успоставља преко комуникације са окружењем, како би дошло до "ефекта", односно до реализације финалитета.

6.2.3. *Организациона структура* система обухвата органе који обављају активности система: *ефектор* ("Е") који претвара улазне материјалне, енергетске или информационе токове (*input*) у излазни ефекат (*output*); *трансдуктор* ("Т") који управља ефектором помоћу информационих токова имајући у виду циљ који се дефинише на нивоу *селектора* ("S"). Управљање системом, односно регулациони процес, остварује се тако што "S" упућује "Т" информације о циљу који треба остварити, "Т" ове информације "трансдукује", тј. прима, обрађује и упућује "Е" као инструкције за конкретно обављање реализаторске акције; истовремено, од "Е" се успостављају повратни информациони токови ("*feed-back*") према "Т" и даље према "S". Селектор, трансдуктор и ефектор релативни су, па се у "динамичкој структуралној перспективи", трансдуктор "Т" може сматрати ефектором "S", односно селектором "Е", итд.

6.3. Резултати развоја концепција управљања у другој половини XX века створили су претпоставке за уобличавање *управне науке* као комплексне интердисциплинарне опште теорије управних институција (35), као и за нове приступе управљању социјалним процесима у виду тзв. *социјалне регулације*.

6.4. Социјална регулација не приступа управљању друштвеним процесима као "владање људима", већ као комуникационом процесу легитимног интересног утицаја на понашање људи према унапред постављеним критеријумима, а са циљем неутралисања негативних ефеката неизвесности (контингентности) која произилази из могућег нелегитимног понашања других људи у друштвеној интеракцији. Пораст информација води ка све већој улози знања (36) при усмеравању понашања људи и делује у правцу смањивања неизвесности као страха од непознатог. Стога се у развијеним постиндустријским друштвима може очекивати смањивање улоге нормативног и ауторитативног утицаја на људе, уз истовремени пораст стимулативног утицаја на индивидуалне мотивације и друштвене процесе комуникацијским методама и технолошким инструментима друштвене регулације (37).

(35) Упореди: Jaques Chevallier, Daniel Loschak, *Science Administrative*, Tome I (*Théorie Générale de l'Institution Administrative*); Tome II (*L'Administration comme Organisation et System d'Action*), L.G.D.J. - Libraire général de droit et de jurisprudence, Paris, 1978; Славољуб Поповић, Бранислав Марковић, Радован Хрњаз, Рајко Кузмановић, *Основи науке о управљању*, "Светозар Марковић", Београд, 1984; Драгољуб Кавран, *Наука о управљању (управљање, кадрови, руковођење)*, "Научна књига", Београд, 1991.

(36) Упореди: Blaise Cronin; Neva Tudor-Šilović (ed.), *The Knowledge Industries - Levers of Economic and Social Development in the 1990's*, Aslib, London, 1990.

(37) Упореди: Niklas Luhmann, *Soziale Systeme: Grundriss einer allgemeinen Theorie*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1984; Еуген Пусић, *Друштвена репродукција*, "Глобус", Загреб, 1989.

РЕФЕРЕНТНА СТРУЧНА ЛИТЕРАТУРА

- ANGYL, A., *A Logic of Systems* (1941); F. Emery (ed): *Systems Thinking*, Penquin Books, Harmondsworth, 1969.
- ARGYRIS, Chris, *Personality and Organization*, Harper and Row, New York, 1957.
- ASHBY, Ross, *An Introduction to Cybernetics*, Chapman and Hall, London, 1956.
- ASHBY, Ross, *Self-Regulation and Requisite Variety* (1956); F. Emery (ed): *Systems Thinking*, Penguin Books, Harmondsworth, 1969.
- BEER, Staford, *Decision and Control - The Meaning of Operational Research and Management Cybernetics*, John Wiley and Sons, New York, 1959.
- BERTALANFFY, Ludvig von, *General Systems Theory*; D. Singer (ed): *Human Behavior and International Politics*, Rand McNally, Chicago, 1965.
- CHEVALLIER, Jaques; LOSCHAK, Daniel, *Science Administrative*, Tome I (*Théorie Général de l'Institution Administrative*), Tome II (*l'Administration comme Organisation et System d'Action*), L.G.D.J. - Libraire général de droit et de jurisprudence, Paris, 1978.
- CRONIN, Blaise; TUDOR-ŠILOVIĆ, Neva (eds), *The Knowledge Industries - Levers of Economic and Social Development in the 1990's*, Aslib, London, 1990.
- CROZIER, Michael, *Le Phénomène Bureaucratique*, Editions du Seuil, Paris, 1963.
- ДАМЈАНОВИЋ, Мијат, *Организација и управљање*, ИПС ФПН, Београд, 1982.
- ДЕНИСОВ, А.И., *Основи марксистичко-лењинистичке теорије државе и права*, "Архив за правне и друштвене науке", Београд, 1949.
- ДИГИ, Леон, *Преображаји јавног права (1913)*, Геца Кон, Београд, 1929.
- ДИМИТРИЈЕВИЋ, Павле, *Јавна управа*, Организација студената Више управне школе, Ниш, 1964.
- ДИМИТРИЈЕВИЋ, Павле, *Организација и методи рада јавне управе*, друго допуњено издање, "Савремена администрација", Београд, 1959.
- ДИМИТРИЈЕВИЋ, Павле; МАРКОВИЋ, Ратко, *Управно право - I*, "Службени лист СФРЈ", Београд, 1986.
- DORSEY, John, *A Communication Model for Administration*, "American Science Quaterly", December 1957.
- EMERY, James, *Organizational Planning and Control Systems - Theory and Technology*, Macmillan, New York, 1969.
- EMERY, Fred; TRIST, Eric, *The Causal Texture of Organizational Environments*, "Human Relations", 1/1965.

- ENGELS, Fridrich, *Анти-Диринг* (1878), "Култура", Београд, 1953.
- ENGELS, Fridrich, *Поријекло породице, приватног власништва и државе* (1884), "Напријед", Загреб, 1945.
- FAYOL, Henri, *Administration Industrielle et Générale - Prévoyance, Organisation, Commandement, Coordination, Contrôle*, (1916), Dunod, Paris, 1941.
- ГЛУШКОВ, В. М., *Увод у кибернетику* (1964), Завод за издавање уџбеника СРС, Београд, 1967.
- GULICK, Luther; URWICK, Lyndall, *Papers on the Science of Administration*, New York, 1937.
- HEYEL, Carl, *Encyclopedia of Management (second edition)*, Van Nostrand Reinhold, New York, 1973.
- HOUSE, William, *The Impact of Information Technology on Management Operations*, Auerbach Publishers, Prinston, 1971.
- JELLINEK, Georg, *Allgemeine Staatslehre*, 1914.
- КАВРАН, Драгољуб, *Наука о управљању (управљање, кадрови, руковођење)*, "Научна књига", Београд, 1991.
- KNAPP, Viktor, *O možnosti použiti kybernetických metod v pravy*, Nakladatelstvi Česhoslovenske Akademie VED, Praha, 1963.
- ЛЕЊИН, В. И., *Држава и револуција* (1917), Изабрана дела: Том II, Књига I, стр. 142-233, Библиотека Марксизма - лењинизма, "Култура", Београд, 1950.
- ЛИЛИЋ, Стеван *Ефикасна управа, претпоставка савремене економије и државе*, "Општина", бр. 9-10, Београд, 1988.
- ЛИЛИЋ, Стеван, *Полазне основе технолошке трансформације управног система*, "Правни живот", бр. 1-2, Београд, 1991.
- LOCKE, John, *Second Treatise of Government* (1690); Liberal Arts Press, New York, 1952.
- LUHMANN, Niklas, *Politische Planung, Aufsätze zur Sociologie von Politik und Verwaltung*, Westdeutscher Verlag, Oplanden, 1975.
- LUHMANN, Niklas, *Soziale Systeme: Grundriss einer allgemeinen Theorie*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1984.
- LUHMANN, Niklas, *Теорија система, Сврховитост и рационалност*, (1961), Глобус, Загреб, 1981.
- MARCH, James; SIMON, Herbert, *Organizations*, John Wiley and Sons, New York, 1958.
- MARTINDALE, Don, *Institutions, Organizations and Mass Society*, Houghton Mifflin Co., Boston, 1966.
- МАРКС, Карл, *Капитал - Критика политичке економије* (1867), Библиотека Марксизма-лењинизма, "Култура", 1948.

- MAYO, Elton, *The Human Problems of An Industrial Civilization*, Viking, New York, 1933.
- MEHL, Lucien, *La Cybernetique et l'Administration*, La Review Administrative, No. XII, 1959.
- MEHL, Lucien, *Pour une Théorie Cybernetique de l'Action Administrative; Traité de Science Administrative*, Mouton, Paris, 1966.
- MEHL, Lucien, *За кибернетску теорију управног деловања* (1966); Е. Пусић, *Проблеми управљања*, Напријед, Загреб, 1971.
- MERTON, Robert, *Bureaucratic Structure and Personality*, Social Forces, 1940.
- PARSONS, Talcot, *Structure and Process in Modern Societies*, The Free Press, Glencoe, II, 1960.
- ПОПОВИЋ, Славољуб; МАРКОВИЋ, Бранислав; ХРЊАЗ, Радован; КУЗМАНОВИЋ, Рајко, *Основи науке о управљању*, "Светозар Марковић", Београд, 1984.
- ПУСИЋ, Еуген, *Друштвена репродукција*, "Глобус", Загреб, 1989.
- ПУСИЋ, Еуген, *Проблеми управљања - Хрестоматија политичке знаности*, "Напријед", Загреб, 1971.
- ПУСИЋ, Еуген, *Управа*, "Школска књига", Загреб, 1961.
- ПУСИЋ, Еуген, *Наука о управи - I, IV* допуњено издање, "Школска књига", Загреб, 1973.
- ПУСИЋ, Еуген, *Управни системи - I & II*, ГЗХ, Загреб, 1985.
- РАССОЛОВ, М.М., *Управление, информација и право*, "Мисла", Москва, 1983.
- ROSENBLOOM, David, *Public Administration and Law*, New York - Basel, 1982.
- SAINT-SIMON, Henri de, *Catéchisme des Industriels (1823-24)*; Georges Gurvitch, *Les fondateurs français de la sociologie contemporaine*, Paris, 1955.
- SELZNICK, Philip, *Foundations of the Theory of Organization*, "American Sociological Review", 1948.
- SIMON, Herbert, *On The Concept of Organization Goal*, "American Science Quaterly", June 1964.
- SIMON, Herbert, *The New Science of Management*, Harper and Row, New York, 1960.
- SONNENFELS, Joseph von, *Grundsätze der Polizei, Handlung und Finaz*, I, 1796, Wien.
- STEIN, Lorenz von, *Die Verwaltungslehre*, J. G. Cotta, Stuttgart, 1869.
- СТЈЕПАНОВИЋ, Никола; ЛИЛИЋ, Стеван, *Управно право*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1991.

- TAYLOR, Frederick, *Principles of Scientific Management* (1911), The Norton Library, New York, 1967.
- ТОМИЋ, Зоран, *Управно право*, "Номос", Београд, 1991.
- ТОМОВИЋ, Рајко, *Генеза Кибернетике*, "Вук Караџић", Београд, 1966.
- ВЕБЕР, Макс, *Привреда и друштво* (1921), "Просвета", Београд, 1976.
- WALDO, Dwight, *The Enterprise of Public Administration*, Chandler and Sharp, Novato, Ca., 1980.
- WIENER, Norbert, *Cybernetics: Or Control and Communication in The Animal and The Machine* (1948), The MIT Press (second edition), Cambridge, Ma., 1968.
- WILSON, Woodrow, *The Study of Public Administration* (1887), Public Affairs Press, Washington D.C., 1955.

Dr. Stevan Lilić,
professor of the Faculty of Law in Belgrade

SOCIO-TECHNOLOGICAL COMPLEXITY OF "MANAGEMENT-RULING" AND SOCIAL REGULATION

Summary

Regulation and administration are complex and composite categories that have at least two basic meanings: a) object management (e.g. industrial production), and b) ruling over subjects (e.g. the exercise of political power and force). The modern thought of "decomposing" the socio-technological complexity of "management-ruling" forms at the beginning of the XIX century with the idea that "ruling over people, should be substituted by management over objects". Theoretically, two main approaches to regulation can be identified: a) the legal and political approach: which sees social regulation as an attribute of state, defining it as the so-called legal function of state power: b) the socio-technological approach: that sees social regulation as a management activity, i.e. a specific activity of organized human communities. The turning point in the methodology and technology of regulation, originates and develops in the second half of the XX century, with the appearance of cybernetics, the application of mathematical models and implementation of information technology in the management of complex production and regulatory processes. Consequently, this creates preconditions for the appearance of complex interdisciplinary theories of the regulatory processes and regulatory institutions, as well as for new approaches to the regulation of social processes. Social regulation, is a form of regulation that does not approach the matter as "ruling over subjects", but as a communication process of legitimate interest interaction according to preset standards (with the aim of neutralizing the negative contingency effects that stem from the possible non-legitimate behavior of others in social interaction).

Key words: *Regulation theory. – Management. – Administration science. – Social cybernetics. – Social regulation.*

dr Stevan Lilić,
professeur à la Faculté de droit de Belgrade

LE COMPLEXE SOCIO-TECHNOLOGIQUE "GESTION-EXERCICE DU POUVOIR" ET LA RÉGLEMENTATION SOCIALE

Résumé

La gestion et l'administration comme concepts complexes et composés englobent au moins deux significations élémentaires: a) la gestion des choses (par exemple, de la production industrielle) et b) la gestion des personnes (par exemple, l'exercice du pouvoir et de la contrainte). La pensée moderne sur la nécessité de "décomposer" le complexe socio-technologique de "gestion-exercice du pouvoir" apparaît au début du XIXème siècle parallèlement à l'idée que "la gestion des personnes doit être remplacée par la gestion des affaires". On peut identifier théoriquement les deux approches fondamentales de la gestion: a) l'approche juridique et politique qui relie la gestion à l'Etat et la définit comme une des fonctions juridiques du pouvoir d'Etat et b) l'approche socio-technologique qui relie la gestion à l'activité d'administration, c'est-à-dire aux activités spéciales du travail humain organisé. Le tournant dans la méthodologie et la technologie de la gestion, dans le sens de l'automatisation du processus de gestion intervient et évolue au milieu et au cours de la deuxième moitié du XXe siècle avec l'apparition de la cybernétique, l'application des modèles mathématiques et de la technologie informatisée dans la gestion des processus complexes de production et de régulation. Dans le même temps, sont créées des suppositions pour la naissance des théories interdisciplinaires complexes des institutions de gestion, et de nouvelles approches de la gestion des processus sociaux sous forme de régulation sociale en tant que forme de gestion qui n'aborde pas la gestion des processus sociaux comme "gestion des hommes", mais comme un processus de communication d'une influence interne légitime sur le comportement des gens envers les critères établis préalablement, dans le but de neutraliser les effets négatifs de l'incertitude qui découlent d'un comportement illégitime possible des autres gens dans l'interaction sociale.

Mots clé: *Théorie de la gestion. – Gestion. – Administration. – Cybernétique sociale. – Régulation sociale.*

др Олга Цвејић-Јанчић,
ванредни професор Правног факултета у Новом Саду

ЗАЧЕЋЕ УЗ ПОМОЋ МЕДИЦИНЕ И ПРАВА ДЕТЕТА

У раду се обрађују питања разних видова вештачког зачећа и правног положаја тако зачетог детета према Закону о браку и породичним односима Србије и осталих југословенских република, посебно с обзиром на Међународну конвенцију о правима детета из 1989. године. Аутор указује на то да се забраном истраживања очинства детета зачетог вештачким путем семеном донора уводи нови вид дискриминације деце према начину зачећа.

Аутор поставља питање који интерес при правном регулисању ових питања право треба да штити: да ли интерес неплодног (брачног или ванбрачног) пара или можда, чак, и појединца да заснује родитељски однос на овај начин, затим да ли та заштита треба да укључи и интерес да подаци о томе буду професионална тајна или превагу треба дати интересу детета да сазна истину о свом пореклу.

Аутор сматра да Конвенција о правима детета није решила ни проблем дискриминације ванбрачне деце у односу на брачну, нити нови проблем дискриминације деце према начину зачећа.

Кључне речи *Вештачко зачеће. – Дискриминација деце. – Међународна конвенција о правима детета из 1989. године.*

Да ли је пракса артифицијелне *in vivo* (хомологне и хетерологне) и *in vitro* оплодње у нашој земљи добила толике размере да завређује правну регулативу? Према проф. др Жаку Роберу (Jacques Robert)(1), опортуност једног законодавства би требало да зависи пре свега од три кумулативна фактора.

1) Треба размотрити да ли евентуални закон заиста одговара у друштвеној корисности, односно да ли ће побољшати судбину једног знатног броја грађана, да ли ће довести право у склад с истинском реалношћу доприносећи да престане неприхватљив скандал који представља у сваком правном систему добровољно непримењивање једног закона који је још увек на снази;

2) Законодавство би требало да буде инспирисано бригом за правичношћу: потребно је истражити да ли ће његов текст допринети колективној добробити бришући разлике и неједнакости између људи;

(1) J. Robert, *La révolution biologique et génétique face aux exigences du droit*, "Revue du droit public et de la science politique en France et à l'étranger", No. 5/84, str. 1259.

3) Било би врло значајно да се никако не занемаре морални обзир, имајући у виду да је сваки морал неизван, да варира зависно од стицаја околности и да треба увек да се процењује у светлу еволуције друштва.

Узимајући у обзир ова размишљања, може се поставити питање да ли је у нашој земљи потребна правна регулатива разних видова вештачког зачећа и којих видова, односно у којој мери и на који начин.

Познато је да се западноевропска и америчка наука (све чешће и судска пракса) већ годинама врло озбиљно баве овом проблематиком у разним доменима - како у домену биологије, медицине, генетике и других области природних наука, тако и у домену етике и права. Међутим, то до сада није резултирало потпуном законодавном регулативом, и то не само због недостатка потребних знања о последицама које би поједина решења могла да имају за будућност човечанства, него можда још више због уплива различитих утицајних структура друштва заинтересованих за остваривање често дијаметрално супротних интереса. Законодавство ових земаља се углавном држи по страни препуштајући судској пракси да утре пут новим решењима.

*

Зачеће уз помоћ медицине (*procréation médicalement assistée, medically assisted procreation*) подразумева разне видове вештачког зачећа до којег долази применом одређених мање или више сложених (и опасних) медицинских захвата или интервенција. Поменимо неке:

1) Хомологна артифицијелна инсеминација *in vivo*, која се врши, уколико до оплодње не може да дође природним путем, уношењем оплодних ћелија мужа специјалним микрохируршким захватом у тело његове супруге. У овом случају су муж и вештачки оплођена жена природни родитељи детета.

2) Хетерологна артифицијелна инсеминација *in vivo*, која се врши на исти начин као и претходна, али се користе оплодне ћелије непознатог мушкарца - даваоца (донора). Пошто у овом случају муж мајке није биолошки отац детета, његово очинство по нашем праву може бити оспорено ако се са хетероинсеминацијом није сагласио.

3) Артифицијелна *in vitro* инсеминација (екстракорпорална фертилизација, вантелесна оплодња, оплодња *in vitro*, зачеће у епрувети) која теоријски и практично може имати следеће облике:

а) хомологна *in vitro* оплодња, што значи оплодња јајне ћелије удате жене која не може да значе ни природним путем, ни инсеминацијом *in vivo* (због одређених здравствених проблема)(2), семеним ћелијама њеног мужа, и то екстракорпорално, вађењем њене јајне ћелије у погодном тренутку (кад сазри) посебним врло прецизним микрохируршким захватом, и спајањем у епрувети са семеним ћелијама њеног

(2) На Клиници за гинекологију и акушерство Медицинског факултета у Новом Саду за међусупружанску *in vitro* оплодњу предвиђене су следеће индикације: ирепаратбилно оштећење јајовода, екстрагенитална ендометроза, стерилитет имунолошког порекла (ауто или хетероимунизација на антигене сперматозоиде), субфертилитет мушкарца, дуготрајни стерилитет неоткривеног узрока.

мужа. Ако је оплодња успела, ембрион се након одређеног периода развоја у епрувети, преноси у тело мајке, тј. жене чија је јајна ћелија коришћена, где се развија до порођаја. У овом случају правна теорија је једногласна да овај вид зачећа, као начин лечења брачне неплодности, није споран, тј. правна ситуација је иста као у случају описаном под 1. Међутим, оно што може бити проблематично код хомологне *in vitro* оплодње јесте евентуална фертилизација замрзнутим семеном *post mortem* (3). Наиме, у развијеним земљама Запада постоје тзв. банке сперме (4) у којима се чува замрзнута сперма давалаца која ће послужити за доцнију хетерологну оплодњу анонимне жене. Практикује се, међутим, и замрзавање сперме млађих ожењених мушкараца пре предузимања неког сложенијег хируршког захвата или медицинског третмана, која ће бити употребљена за оплодњу његове супруге у случају да он не преживи операцију, или ако у постоперативном, односно посттерапеутском периоду тај пацијент више не буде фертилно способан. Ако се овако замрзнута сперма користи после смрти даваоца за оплодњу преживеле супруге, настаје низ проблема, нпр. породичноправне и наследноправне природе. Тако се, нпр. више не може применити претпоставка о брачном очинству мужа мајке, јер она важи за дете рођено у браку или у року од 300 дана од престанка брака, затим се отвара питање регулисања наследних права детета према очевој имовини, с обзиром на то да наследник мора надживети оставиоца или бар треба да буде зачет пре смрти *de cuius*, што овде није случај. Значајно је и питање у ком би року после смрти мајчиног мужа евентуално могла бити допуштена оплодња замрзнутим семеном.

Хомологна *in vitro* инсеменација, према подацима Клинике за гинекологију и акушерство Медицинског факултета у Новом Саду, успешно се примењује као метод лечења брачне неплодности у четири здравствена центра у Југославији (5).

б) Хетеро *in vitro* оплодња када се у епрувети врши фертилизација јајне ћелије супруге спермом даваоца, а затим се врши ембрио трансфер у тело супруге чија је ћелија коришћена и која је биолошка мајка детета. Индикације за овај метод су исте као и у претходном случају, с том разликом што је муж у овом случају неплодан па се за зачеће користи

(3) Marie Thérèse Meulders Klein, *Le droit de l'enfant face au droit à l'enfant et les procréations médicalement assistées*, "Revue trimestrielle de droit civil", No 4, 1988, стр. 649.

(4) Према: M. David (*L'expérience de C.E.C.O.S., Procréation artificielle, Génétique et Droit*, Colloque de Lausanne des 29. et 30. novembre 1985, Zürich 1986, стр. 65) у Француској постоји 20 центара за проучавање и конзервирање сперме тзв. C.E.C.O.S (Centres d'étude et de conservation du sperme), три у Паризу и 17 у главним градовима провинција.

(5) То су клинике: у Загребу, на којој се обавља хомологна *in vitro* оплодња од 1983. године, у Љубљани од 1984, у Марибору од 1988. и у Новом Саду од 1989. године. У Београду је такође било покушаја овога вида оплодње, али још нема објављених података о постигнутим резултатима. У Југославији је до септембра 1990. године било рођено укупно 230 беба из епрувете. На клиници у Новом Саду је за две године рада било око 100 ембрио трансфера са 8 клиничких трудноћа које су се завршиле спонтаним побачајем и две успеле трудноће завршене порођајем.

сперма донора. Хетеро *in vitro* оплодња се према подацима добијеним на Клиници за гинекологију и акушерство Медицинског факултета у Новом Саду не обавља ни у једној здравственој установи у нашој земљи. Ако би до такве праксе дошло, важио би исти правни режим као и код хетеро оплодње *in vivo*, о чему ће даље бити више речи.

в) Рађање за другог (закуп утеруса, сурогат материнство) такав је вид *in vitro* оплодње где се ембрион зачет у епрувети преноси у тело жене (која може бити и биолошка мајка детета ако је за оплођење коришћено њено јајашце) која се обавезује да ће након порођаја дете предати брачном пару са којим је склопила уговор. Теоријски и практично могуће је замислити овај случај уколико природна, биолошка мајка детета, чији организам може да произведе јајну ћелију, из озбиљних здравствених разлога не може да носи и роди дете, јер би трудноћа или порођај могли да доведу у питање њен живот или тешко наруше здравље (тешка срчана болест, обољење бубрега, физички склоп жене - преуска карлица). Исто се односи и на случајеве када жене из имућнијих друштвених слојева из личног комодитета не желе да се излажу трудноћи и порођају, па би изнајмиле другу жену, за коју се у теорији налази израз "мајка носиља". У оваквим случајевима би настало низ дилема, пре свега етичке и правне природе, као нпр. да ли уговори о рађању за другог могу уживати правну заштиту, односно како решавати последице ако уговор, иако неважећи, буде склопљен, а мајка носиља после порођаја одбије да га изврши, или ако брачни пар (без обзира да ли су истовремено и биолошки родитељи или је родитељ само један брачни друг) коме по уговору треба предати дете после рођења одбије да га прими због тога што је рођено са недостацима, или зато што је током трудноће мајке носиле дошло до развода њиховог брака (6). У америчкој пракси познат је случај да је брачни пар наручилац захтевао да "мајка носиља" изврши прекид трудноће јер је после закључивања уговора њихов брак разведен (7).

Закон о браку и породичним односима Хрватске (у даљем тексту ЗБПО) у чл. 136. пречишћеног текста из 1989. године предвиђа правило по коме није допуштено оспоравање материнства ако је дете родила жена која је пристала да се за њену вештачку оплодњу употреби јајна ћелија друге жене. Ово правило је за сада једино у праву југословенских република које регулише *in vitro* оплодњу једне жене оплодним ћелијама друге жене. Код нас нису објављени подаци о постојању таквих уговора, нити се у нашим здравственим установама легално обављају такве интервенције. За нас је то проблем теоријске природе, али је питање колико ће још дуго остати сам проблем за доктринарне расправе.

У Америци се брзо развила комерцијална експлоатација "мајки носиља", а како се у литератури наводи, постоји бојазан да ће ови послови бити охрабрени одлуком једног америчког судије који је један такав уговор о рађању за другог прогласио пуноважним (8).

(6) М. Т. Meulders Klein, *op.cit.*, стр. 657.

(7) *Ibidem*.

(8) Врховни суд државе Њу Џерси је ту одлуку изменио, али је дете поверио генетском оцу, тј. наручиоцу (цитирано према: М. Т. Meulders Klein, *op.cit.*, стр. 657).

*

При разматрању ових проблема, полазећи од права детета, намећу се следећа питања:

а) да ли при евентуалном правном регулисању зачећа помоћу медицине у његовим разним појавним облицима, апсолутни примат треба дати заштити интереса неплодног брачног пара (можда и ванбрачног, или, чак, и појединца који не живи ни у браку ни у ванбрачној заједници) да на овај начин заснује родитељски однос;

б) ако се у начелу прихвати да треба пружити одређену правну заштиту неплодном пару или појединцу, да ли то подједнако треба да вреди и за хомологну (*in vivo* и *in vitro*) инсеменацију као и хетерологну инсеменацију, или између њих треба да постоји одређена разлика у степену правне заштите;

в) ако бисмо прихватили став да и хетерологна инсеменација у својим разним видовима има исто оправдање као и хомологна, да ли предност дати заштити интереса брачног пара (или и ванбрачног пара, односно неплодног појединца) и даваоца сперме или јајашца да подаци о вештачком зачећу буду професионална тајна, или, пак, треба узети у обзир и интерес детета да сазна ко су му природни, биолошки родитељи.

Конвенција о правима детета усвојена 20. новембра 1989. године (коју је Југославија ратификовала 18. децембра 1990. године) није много помогла у тражењу одговора на ово питање. Према чл. 7. Конвенције "дете ће бити регистровано одмах након рођења и имаће право на име, право на стицање националности и, *колико је то могуће, право да зна за своје родитеље* и да буде чувано од стране родитеља". Ова одредба Конвенције (не случајно) недовољно је прецизна, јер не одређује тачно на које се родитеље односи. Као што је познато, родитељство се може засновати природним путем (рођењем детета у браку или ван брака), артифицијелном инсеменацијом (хомоложном или хетероложном, *in vivo*, *in vitro*, сурогат материнством, замрзнутом оплодном ћелијом) или правним путем (потпуним или непотпуним усвојењем).

Сваки од ових начина заснивања родитељског односа има за последицу различит породичноправни статус детета и у оквиру истог националног законодавства, а још више у правним системима различитих држава.

Тако се, на пример, у правима свих наших република за дете рођено у браку или у року од 300 дана од престанка брака очинство утврђује правном претпоставком да је муж мајке отац детета које она роди, а за утврђивање материнства важи претпоставка римског права да је мајка детета жена која га је родила. Обе претпоставке могу оспоравати овлашћена лица у законским роковима (9).

Све наше републике такође допуштају могућност утврђивања ванбрачног детета било добровољно (признањем оца), било принудно (судском одлуком) (10).

(9) Чл. 86, 102-100. ЗБПО Србије.

(10) Чл. 88. ЗБПО Србије.

Ванбрачно очинство повлачи иста правна дејства без обзира на начин на који је утврђено, што није био случај до Устава СФРЈ и устава југословенских република из 1974. године, до када су ванбрачна деца била изједначена са брачним само у односу на своју мајку и све њене сроднике и у односу на ванбрачног оца. Према сродницима ванбрачног оца, ванбрачно очинство је имало дејства само ако је очинство било утврђено признањем. Сада је та разлика између брачне и ванбрачне деце укинута, али између њих је и даље остала разлика у томе што је за брачно дете од рођења правно утврђено ко су му отац и мајка, а за ванбрачно дете претпоставка дејствује само у односу на мајку, док је у односу на оца правно предвиђена само могућност да очинство буде утврђено. До тада је ванбрачно дете без оца.

По нашем праву, за утврђивање материнства није потребно признање мајке, јер се материнство заснива самим рођењем детета (11) за разлику, на пример, од француског права, по коме се ванбрачно материнство не установљава фактом рођења детета, нити је за то довољан упис рођења у акте у којима се води евиденција грађанског стања (што одговара нашим матичним књигама), него се, као и код утврђивања ванбрачног очинства, оно може утврдити било признањем, било одлуком суда (12).

Брачни статус мајке, по нашем праву, нема утицаја на њен родитељски однос према детету. Она је *ipso iure* мајка чим роди дете, али има утицаја на породични статус детета, јер од њеног брачног статуса зависи и статус детета.

Што се тиче деце зачете путем артифицијелне инсеминације, разлика у њиховом правном статусу се испољава у три правца:

а) различит је положај деце зачете путем хомологне артифицијелне инсеминације у односу на децу зачету природним путем;

б) њихов положај се затим разликује од тога да ли се ради о деци зачетој путем хомологне, или путем хетерологне артифицијелне инсеминације;

в) најзад, и деца зачета хетероложном инсеминацијом имају различит положај у односу на децу зачету природним путем.

а) Према породичним законодавству Србије, дете зачеато вештачким путем семеним ћелијама мужа мајке (хомологна *in vivo* или *in vitro* оплодња) има брачни статус и његово очинство не може бити оспоравано. Ово није изричито предвиђено али произлази из чл. 110. ЗБПО Србије, који предвиђа да се у случају вештачке оплодње може оспоравати очинство мужа мајке само у једном случају: то је случај вештачке оплодње мајке *без сагласности њеног мужа* семеним ћелијама другог мушкарца. Ова одредба представља изузетак од општих правила о оспоравању брачног очинства из чл. 102-104. и чл. 106. ЗБПО Србије, које су биле установљене још Основним законом о браку из 1946. године

(11) Чл. 122. ЗБПО Хрватске: "Мајком детета сматра се жена која га је родила", и чл. 6. Закона о односима родитеља и деце Македоније: "Материнство се заснива рађањем детета".

(12) Чл. 334, ст. 8, 335 - 339. и чл. 341. *Codé civil-a.*

(осим права трећег лица које себе сматра оцем детета да оспорава очинство мужа мајке под одређеним условима, које је ново)(13) када је зачеће природним путем било једини начин зачећа у нашој земљи.

Отуда разлика у правном положају брачне деце зачете природним путем и путем хомологне артифицијелне инсеменације, јер је у првом случају правна претпоставка да је муж мајке отац детета оборива до десете године живота детета, док је у другом случају та правна претпоставка необорива од рођења детета.

б) Ни положај деце зачете артифицијелном инсеменацијом није исти, јер се очинство деце зачете хомоложном инсеменацијом не може оспоравати. То право нема ни мајка, ни њен муж (без обзира на то да ли је до вештачке оплодње његовим семеном дошло његовим знањем и сагласношћу, или без његовог знања и сагласности), нити дете, нити било које друго лице. Код хетерооплодне очинство мужа мајке може се оспоравати ако је до зачећа дошло без његове сагласности, пошто се оплодња врши семеном даваоца.

Најзначајнија разлика се испољава у правном положају деце зачете хетероинсеменацијом и деце зачете природним путем, јер се очинство деце зачете природним путем може утврђивати, ако су рођена ван брака, било признањем, било одлуком суда, а ако су рођена у браку, оно је утврђено *ipso iure* већ у часу њиховог рођења аутоматским дејством правне претпоставке о очинству мужа мајке. Ако та правна претпоставка буде оспорена, отворена је могућност утврђивања ванбрачног очинства на један од поменутих два начина, и то без ограничења.

Ако се ради о деци зачетој вештачким путем семеном даваоца без сагласности мужа мајке, по нашем праву није допуштено утврђивање (односно - тачније речено - истраживање) очинства одлуком суда, нити на неки други начин. Дете у том случају остаје трајно без оца и без могућности да му очинство природног оца буде установљено. Исти је случај и са децом коју је зачала путем артифицијелне инсеменације жена која се не налази у браку. На тај начин заиста велика научна достигнућа која доприносе решавању једног значајног биолошког проблема савременог човека, проблема неплодности, доводе истовремено до стварања новог такође значајног правног проблема, проблема дискриминације деце зачете вештачким путем у односу на децу зачету природним путем. У првом случају очинство детета се не може утврђивати, а у другом може без ограничења.

Требало је да прође доста времена и уложи се много напора у историјском развоју људског друштва да би се елиминисала дискриминација у правном статусу ванбрачне у односу на брачну децу, што је постигнуто усвајањем Европске конвенције о правном статусу ван-

(13) По чл. 106. ЗБПО Србије лице које себе сматра оцем детета рођеног у браку може оспоравати очинство мужа мајке само ако је у време зачећа или пре рођења детета живео у заједници са мајком детета, под условом да истом тужбом тражи да се утврди његово очинство.

брачне деце (14). И то је само делимичан успех јер Конвенција правно обавезује само државе које су је ратификовале.

У нашој земљи је дискриминација ванбрачне деце у односу на брачну у потпуности елиминисана Уставом СФРЈ и уставом република из 1974. године и доцније донетим републичким уставима у погледу правних дејстава родитељског и сродничког односа брачне и ванбрачне деце, али није елиминисана, као што смо видели, у односу на заснивање једног и другог односа (15).

Са аспекта права детета да зна за своје родитеље и да га родитељи гувају битно је разлучити на које се то родитеље односи: да ли на правне или на биолошке родитеље. С правног аспекта, или с аспекта правне заштите детета, води се рачуна о томе да дете има правне родитеље, дакле, лица која ће вршити своја права и обавезе према њему, као што су гување и подизање, васпитавање и образовање, издржавање и заступање, одређивање личног имена, старање о имовини, при чему биолошка веза између субјекта који се налазе у родитељском односу, тј. између родитеља и деце, није одлучујућа. Родитељску функцију може вршити и лице од кога дете не потиче, дакле биолошки страног лица, уколико је родитељски однос заснован на некој другој правно релевантној чињеници (брак, усвојење, пристанак мужа мајке на хетерологну инсеминацију).

Код хомологне инсеминације право детета из чл. 7. Конвенције није спорно, јер је муж мајке и правно и биолошко његов отац - дете потиче од њега и од жене која га је родила, тако да се правно родитељство поклапа са фактичким, биолошким родитељством.

Код хетероинсеминације је битно другачија ситуација јер се правно (претпостављено) родитељство, односно очинство мужа мајке које произлази из чињенице постојања брака једног мушкарца са мајком детета, не поклапа са биолошким очинством. Овде очинство нема биолошку основу, оно је базирано на једној правној чињеници - то је брак са мајком детета. Да ли ће он трајно бити сматран оцем детета зачетог семеном донора зависи, по нашем праву, од тога да ли је он на ту медицинску помоћ пристао или није. Уколико је он пристао на тај

(14) Конвенцију су усвојиле у Стразбуру 15. октобра 1975. године чланице Европског савета. У нашој земљи се припрема ратификација ове Конвенције (донет је Предлог закона о ратификацији) уз неке резерве (нпр. на одредбе чл. 19, које се односе на могућност позакоњења ванбрачне деце склапањем брака ванбрачних родитеља). Ова резерва је неопходна пошто институт позакоњења није више универзални институт у правима југословенских република, с обзиром на то да га више не предвиђа право Словеније, Хрватске, Босне и Херцеговине и Црне Горе). Предвиђа се и стављање резерве на чл. 7. Конвенције, по коме "ако је веза ванбрачног детета успостављена у односу на оба родитеља, родитељски ауторитет се не може пуноправно доделити само оцу". Трећа резерва се односи на чл. 2. Конвенције по коме се материнска веза сваког ванбрачног детета успоставља самим рођењем детета, што код нас није експлиците изражено у породичним законима свих југословенских република.

(15) Брачно дете ступа у породичноправни однос са својим родитељима и свим њиховим сродницима од рођења, а за ванбрачно дете ванбрачни отац је правно непознат све док се на законом предвиђен начин то не утврди.

начин зачећа, наше право му (тумачењем чл. 110. ЗБПО Србије на основу *argumentum a contrario*) ускраћује могућност оспоравања свога очинства.

Право на оспоравање очинства код хетероинсеменације уз сагласност мужа мајке нема ни мајка, јер правни систем у овом случају мора да штити и интерес мужа мајке да ће трајно остати отац детета које он прихвата као своје, пристајући на зачеће семеном другог мушкарца (16), са свим последицама које такав његов пристанак има по нашем праву. Посебно је значајно да даља судбина тога брака нема утицаја ни на статус детета, ни на његова права и обавезе према мајци, њеном мужу и њиховим сродницима.

Према ЗБПО Србије, ни дете нема право да оспорава очинство мужа мајке у претходном случају, односно, и код хетерологне инсеменације с пристанком мужа мајке, као и код хомологне инсеменације, оспоравање очинства је апсолутно недопуштено. Да дете нема право на оспоравање очинства мужа мајке произлази исто тако из тумачења чл. 110. ЗБПО Србије, а засновано је ради заштите интереса детета да не остане без оца, што би, по нашем праву, био случај, пошто се очинство детета зачетог вештачким путем не може истраживати (чл. 101. ЗБПО Србије)(17). Остаје чињеница да би очинство вештачки зачетог детета могло да буде утврђено фиктивним признањем неког мушкарца, али тешко би било замислити да би то могао бити природни отац детета, пошто су подаци о даваоцу семена и о жени која је на такав начин оплођена професионална тајна чије одавање повлачи кривичноправне последице.

Осим тога, полазећи од нашег права које у овом случају не штити биолошку истину, већ правни интерес породице која је заснована вештачким путем уз сагласност оних субјеката који ће преузети одговорност за њено издржавање и старање о њој, код хетерологне инсеменације уз сагласност мужа мајке у потпуности се искључује примена општих правила о оспоравању очинства, која важе само за брачну децу зачету природним путем.

Ако је у питању хетерологна инсеменација *без сагласности мужа мајке*, чл. 110. ЗБПО Србије предвиђа да муж мајке може оспоравати очинство детета које је његова жена родила у браку или у року од 300 дана од престанка брака семеном другог мушкарца без његове сагласно-

(16) Једино према ЗБПО Словеније *пристанак мужа мајке* на вештачку оплодњу семеном даваоца не искључује његово право да тражи оспоравање правне претпоставке о сопственом очинству, пошто и у том случају важе општа правила о оспоравању брачног очинства. То значи да би право на оспоравање брачног очинства поред њега имали и мајка и дете, али не и треће лице које себе сматра оцем (чл. 99. ЗБПО Словеније), јер се по чл. 93. ЗБПО Словеније очинство детета зачетог вештачким путем не може утврђивати. Самим тим, лице које себе сматра оцем детета рођеног у браку не може оспоравати очинство мужа мајке, ако је дете зачето артифицијелном инсеменацијом, јер не може истовремено тражити да се утврди да је он отац, што је неопходно за право из чл. 99. ЗБПО Словеније.

(17) Чл. 101. ЗБПО Србије: "Није допуштено *истраживање* очинства детета које је зачето вештачком оплодњом мајке".

сти. Закон експлиците овлашћује само мужа мајке у роковима предвиђеним општим правилима о оспоравању очинства (6 месеци од сазнања за хетерооплодњу, односно 10 година од рођења детета), а изузетно и његове наследнике, који поред права да наставе започети поступак (чл. 111, ст. 1. ЗБПО Србије) имају и право на оспоравање очинства (чл. 111, ст. 2) ако муж мајке за живота није сазнао ни за зачеће, ни за рођење детета, нити је у време зачећа детета живео у заједници са мајком детета (18).

Пошто се одредбама чл. 110. и 111. ЗБПО Србије одступа од општих правила из чл. 102-104. ЗБПО Србије, и пошто је тим одредбама направљен изузетак једино у односу на мужа мајке и његове наследнике, евидентно је да Закон није желео да шири ово право ни на мајку ни на дете. Разлог је у заштити интереса детета да не остане без оца, тј. да живи у потпуној породици. Ако муж мајке и поред тога што се није сагласио с оплодњом семеном донора у предвиђеним роковима не користи своје право на оспоравање очинства, дете ће трајно задржати статус брачног друга чији је отац (правно) муж мајке.

Међутим, ипак је правни положај детета зачетог вештачким путем дискутабилан, јер има основа за постављање низа питања с обзиром на предстојећу измену ЗБПО Србије. Питање је, нпр. колико је оправдано непризнавање детету права да сазна истину о свом пореклу и о природном оцу, што нпр., предвиђа шведско право (19) независно од тога да ли ће из тог сазнања произаћи право на оспоравање правне претпоставке о очинству мужа мајке и право на успостављање родитељског односа с биолошким оцем. Скидање вела тајне с ових података (под одређеним условима и у одређеним случајевима) може бити врло значајно, не због откривања истине ради истине, већ зато што то може бити од знатне помоћи у дијагностификовању и терапији одређених обољења, посебно наследних, која се преносе преко родитеља или њихових предака на потомке.

Уколико се вратимо Конвенцији о правима детета која у чл. 7. предвиђа да "дете има право... *колико је то могуће* да зна за своје родитеље и да буде чувано од својих родитеља", подсетићемо да немогућност детета да сазна ко су му родитељи може бити правна или легална (кад

(18) Чл. 111. ЗБПО Србије: "Право на тужбу ради оспоравања очинства, као и право на тужбу ради оспоравања материнства, не прелази на наследника овлашћених лица, али наследници могу да наставе започети поступак ако за то имају правни интерес. Изузетно од одредбе претходног става, наследници лица које се по овом закону сматра оцем детета могу поднети тужбу ради оспоравања очинства само ако то лице није сазнало ни за зачеће, ни за рођење детета, нити је у време зачећа детета живело у заједници са мајком детета".

(19) Закон о инсеминацији Шведске из 1984 (Закон бр. 1140. који је ступио на снагу 1. марта 1985. године) у чл. 4. предвиђа: "Дете зачето вештачким путем семеном даваоца има право да буде обавештено о садржини података које чува болница у вези са даваоцем сперме, и то ако се претходно утврди да је дете достигло довољну зрелост. Локални савет за социјално старање ће помоћи детету да добије ту информацију ако оно то жели. Овај чл. 4. се неће примењивати на случајеве давања сперме пре него што је овај закон ступио на снагу".

је то законом изричито забрањено)⁽²⁰⁾, фактичка (што је често случај са нахоћетом, тј. напуштеним дететом које је остављено без икаквих знакова који би доцније могли да служе за препознавање - идентификовање детета), али и противправна која може потицати нпр. од противправних поступака окупатора, ратних завојевача и слично (одвајање деце од родитеља, одвођење у концентрационе логоре када може доћи до затирања сваког трага о пореклу).

Фактичку немогућност Конвенција сигурно нема у виду, и не прави поменути изузетак због ових ситуација, јер се ту ради о чињеници да се једно право признато правним системом *in concreto* не може остварити, али правна немогућност остваривања права детета да сазна ко су му родитељи и да буде чувано од својих родитеља није требало да остане толико недоречена, јер се тиме оставља доста широко поље за неуједначеност заштите интереса детета у овом врло значајном домену, што ће, наравно, зависити од националних законодавастава појединих држава. То значи да ова Конвенција није чак допринела ни побољшању положаја ванбрачне деце у односу на брачну, а још мање је направљен корак напред у изједначавању статуса деце зачете вештачким путем с децом зачетом природним путем, о чему је ова Конвенција морала водити рачуна јер је донета у време када је зачеће помоћу медицине било непознато.

Због тога ширењем праксе артифицијелне инсеменације, односно проширењем разних видова у којима се она може остваривати, постаје све актуелније како уредити ова питања, да ли правно треба допустити све што је научно могуће, или законом треба прецизно интервенисати у тој области друштвеног живота, ограничавајући оне поступке који би за будући развој човечанства могли довести до непожељних (можда и погубних) последица.

(Примљено 03.10.1991)

(20) Нпр. француско право забрањује (чл. 334, ст. 10, Code Civil) утврђивање ванбрачног односа према оба ванбрачна родитеља, ако између њих постоји брачна сметња сродства, услед које они не би могли ступити у брак, тј. ако је ванбрачно дете рођено у инцесту. У таквом случају чим ванбрачни родитељски однос буде установљен са једним родитељем, искључена је могућност да буде установљен и у односу на другог родитеља. До 1972. године је слично правило важило и за децу рођену у прељуби, за коју се по новим правилима ванбрачни родитељски однос може утврђивати подједнако у односу на оба родитеља.

Dr. Olga Cvejić-Jančić,
Associate Professor at the Faculty of Law in Novi Sad

MEDICAL-ASSISTED CONCEPTION AND RIGHTS OF CHILD

Summary

The article is an elaboration of issues relating to various aspects of artificial conception, and of legal status of the foetus-according to the law on marriage and family relations of Serbia and of other Yugoslav republics, as well as, more particularly, relating to the International Convention on the Rights of Child, of 1989. The author points at the fact according to which the prohibition of inquiry into the paternity of child, conceived artificially by using donor's semen, introduces a new kind of discrimination between children through the way of conception.

The following questions are put by the author in order to find out which interest should be protected in regulation of the above matters, namely: whether the interest of sterile spouses (both married and out-of-wedlock), or, perhaps, even that of an individual wanting to become a parent in that way; then, whether such protection should include the interest that relevant data should stay professional secret, or the prevailing interest should be that of the child who should be entitled to know of its origin.

The author considers that the above International Convention does not solve the problem of discrimination of out-of-wedlock children, either, as compared to those born in marriage; that conclusion applies also to the problem of discrimination between children by way of their conception.

Key words: *Artificial conception. – Discrimination of children. – 1989 International Convention on the Rights of Child.*

dr Olga Cvejić-Jančić,
professeur à la Faculté de droit de Novi Sad

LA CONCEPTION À L'AIDE DE LA MÉDECINE ET LES DROITS DE L'ENFANT

Résumé

L'auteur s'occupe dans son travail des questions de diverses formes de conception artificielle et de la position juridique de l'enfant conçu ainsi aux termes de la Loi sur le mariage et les rapports de famille de la Serbie et des autres républiques yougoslaves, notamment à la lumière de la Convention internationale sur les droits de l'enfant de 1989. L'auteur fait observer que l'interdiction de la recherche de la paternité de l'enfant conçu par voie artificielle par le sperme du donateur introduit une nouvelle forme de discrimination des enfants selon le mode de leur conception.

L'auteur soulève la question de savoir quel est l'intérêt que le droit doit protéger lors de la réglementation légale de ces questions: doit-il protéger l'intérêt du couple stérile (marié ou non marié) ou peut-être même de l'individu de créer un rapport de paternité de cette manière, cette protection doit-elle englober aussi l'intérêt que les données sur cette

affaire soient un secret professionnel ou bien faut-il donner la priorité à l'enfant d'apprendre la vérité sur son origine.

L'auteur considère que la Convention sur les droits de l'enfant n'a réglé ni le problème de la discrimination des enfants naturels par rapport aux enfants nés du mariage ni le nouveau problème de la discrimination des enfants selon le mode de leur conception.

Mots clé: *Conception artificielle. – Discrimination des enfants. – Convention internationale sur la protection des droits de l'enfant de 1989.*

др Марина Јањић - Комар,
доцент Правног факултета у Београду

ИМОВИНСКИ ПОЛОЖАЈ ДЕТЕТА У ПОРОДИЧНИМ ОДНОСИМА (УПОРЕДНИ ПРЕГЛЕД)

Компаративна анализа имовинског положаја детета у породичним односима показује да постоји заједничка основа правних решења.

Дете има право на издржавање док је малолетно и неспособно за самосталан живот. Право на издржавање зависи од породичног статуса детета. Утврђивањем очинства успоставља се обавеза издржавања ванбрачног оца према детету. У већини закона пол родитеља или детета нема правни значај. У случају развода брака оба родитеља су дужна да издржавају своју децу. Висина издржавања одговара могућностима дужника издржавања. Издржавање по правилу има приоритет у односу на имовину детета, а деца немају право удела у имовини родитеља.

Деца могу имати имовину али док су малолетна имовином управљају родитељи. По правилу оба родитеља имају право управљања. Право управљања зависи од порекла имовине. Родитељи немају право располагања имовином детета.

Родитељи су заступници малолетне деце. Они не могу да заступају децу ако постоји сукоб интереса између деце или између деце и родитеља.

Деца су законски наследници својих родитеља првог степена. Деца су по правилу изједначена. Под одређеним условима деца се могу лишити наслеђа.

Кључне речи: *Издржавање. – Имовина детета. – Наслеђивање.*

УВОД

Компаративна анализа имовинског положаја детета у различитим државама указује на велике сличности анализираног положаја. У овом раду се истражује имовински положај детета у социјалистичким земљама Европе, у Кини и Куби као и у праву Енглеске, Грчке, Египта, Аустралије и Сједињених Америчких Држава. Не може се повући оштра граница између права ових држава, јер се разлике појављују само у неким конкретним решењима. Разлике углавном произлазе из примене принципа недискриминације и значаја који се придаје вољи тататора приликом наслеђивања.

Циљ овог рада је да укаже на приближавање различитих правних система у погледу имовинског положаја детета у породичним односима, па се стога инсистира на ономе што је заједничка основа правних решења.

1. ПРАВО ДЕТЕТА НА ИЗДРЖАВАЊЕ

Дете има право на издржавање док је малолетно и неспособно за самосталан живот. Обавеза родитеља престаје ако се дете запосли или еманципује.

Право на издржавање зависи од породичног статуса детета. Родитељи су дужни да издржавају своју брачну, усвојену и позаконјену децу. Што се тиче деце рођене ван брака, мајка је дужна да издржава своје дете ако очинство није утврђено. Утврђивањем очинства успоставља се обавеза издржавања детета најчешће у периодичним износима, мада је могуће да се досуди издржавање и у укупном износу (1). Очух и маћеха по правилу нису дужни да издржавају своју пасторчад, нити децу свог ванбрачног друга (2).

По правилу, не праве се разлике у односу на пол детета, мада постоје и неки изузеци (3). Негде се прави разлика у односу на пол родитеља. Отац је дужан да деци обезбеди издржавање (4).

У случају развода брака оба родитеља су дужна да издржавају своју децу (5). Суд одређује износ издржавања за родитеља који не врши родитељско право. У неким правима се узима у обзир и лично старање о детету приликом утврђивања висине издржавања (6). По правилу се висина издржавања одређује тако да одговара потребама детета и могућностима дужника издржавања. Настоји се да се очува породични стандард (7). Поступак за издржавање могу да воде: дете, један од родитеља и треће лице - сродник (8), или надлежни орган (9). У неким

(1) У Енглеској, *Affiliation Proceeding Act* од 1957. Види: М. Freeman, *The Rights of Children in England, Law and the Status of the Child*, UNITAR, 1983, стр. 625.

(2) У енглеском праву очух и маћеха су дужни да издржавају пасторке ако се деца третирају као "деца те породице", али не и децу свог ванбрачног друга - *Marimonial Causes, Act*, 1973, чл. 8, пар. 23, 25 (3), слично: *Породични кодекс Пољске*, чл. 144; *Породични кодекс Албаније*, чл. 81; Мађарске пар. 2, пар. 1.

(3) У египатском праву ћерка се издржава до удаје или док не буде способна за самостално издржавање. Син је овлашћен на издржавање до 15 година под условом да је способан да заради за адекватан живот. Ако је неспособан због физичког или менталног дефекта или због школовања, или зарађивање из других разлога није могуће, отац мора да настави да издржава дете - А. Azer, *The rights of children in Egypt, Law and the Status of the Child*, стр. 322-323.

(4) У Египту, *Act on personal status*, чл. 18, бис 2, у Грађанском законнику Грчке отац је примарно обавезан да издржава дете - чл. 1389.

(5) У грчком праву отац је примарно одговоран, а мајка доприноси издржавању у степену у којем отац не може, односно пропорционално њеним приходима ако дечја зарада према чл. 1501(1) и 1517. Грађанског законика коју узима и управља њом отац детета није довољна за издржавање - чл. 1461. Грађанског законика.

(6) Тако је, нпр. у чешкословачком праву - Ј. Хавелка - С. Радванова, *Czechoslovak law and the Status of the Child*, у *Law and the Status of the Child*, стр. 275, слично у југословенском праву.

(7) Види *Породични кодекс ДР Немачке*, пар. 19, у југословенској пракси родитељ је дужан да доприноси издржавању у висини већој од просечне ако то одговара његовом друштвеном положају и стандарду: Врховни суд Војводине, Гж 169/64. Слично решење предвиђа ЗБПО Хрватске чл. 260, пар. 4, и право Чешкословачке, id., стр. 275.

(8) Брачно право Кине, чл. 30.

(9) Аустралијанско право, с тим што се напомиње да је то у пракси врло ретко, R. Chisholm, *Children and the Law in Australia*, id., стр. 21-22.

државама је унапред одређена висина издржавања (10). Закони многих држава овлашћују суд да реши питање издржавања и у случају поништаја брака (11). Обавеза издржавања често представља посебну тешкоћу, па се траже различита решења за њено извршавање (12).

Издржавање има приоритет у односу на имовину детета, мада од овог правила има изузетака (13). Што се тиче поделе заједничке имовине родитеља, деца, по правилу, немају право удела у имовини родитеља али постоје и изузеци. Приликом поделе имовине суд води рачуна о томе којем родитељу је дете поверено (14).

2. ПРАВО ДЕТЕТА НА ИМОВИНУ

Деца су овлашћена да имају имовину. Док су малолетна, имовином по правилу управљају родитељи (15). Ако родитеља нема или они немају способност да управљају имовином, то право добија старатељ детета. По правилу, оба родитеља имају право управљања имовином детета мада од овог правила има изузетака (16). Право управљања зависи од порекла и структуре имовине. Ако је имовина стечена радом детета (17), или је дата детету на располагање, или је дете добило имовину тестаментом

(10) Законско одређивање висине издржавања установљено је у СССР законом од 27. јуна 1936. За једно дете се плаћа једна четвртина дохотка, за два детета једна трећина, а за троје и више деце половина дохотка родитеља којем дете није поверено - *Основи законодавства*, чл. 22, пар 1. Слично решење је у породичном кодексу Румуније, чл. 99, пар. 3. У Мађарском праву се процентуално одређује износ. За једно дете 20% од дохотка дужника издржавања, а ако има више деце, максималан износ је до 50% од дохотка: Бачо, *Породично право европских социјалистичких држава*, стр. 111.

(11) Види, нпр. *Cal. Civil Code*, пар. 4454 (1970), N Y Dom. Rel. L. пар. 240 (1977).

(12) У ЗБПО Србије алиментациони фондови. У Египту жена и деца могу да поднесу захтев Насеровој социјалној банци за извршење судске одлуке о издржавању. Банка може исплатити новац и преузети дуг који се извршава на имовини оца укључујући и зараду али не и преко 40% укупне зараде - Act No 62. on Amendments to Norms of Alemony, чл. 3-4 (1976) А. Азер, *id.*, стр. 21- 22.

(13) У Пољској прави приходи с имовине детета имају приоритет у односу на издржавање, а само ако нису довољни активира се обавеза издржавања - *Породични кодекс Пољске*, чл. 133, пар. 1.

(14) Аустралија - *Family Law Act*, пар. 75 (2 с).

(15) У енглеском праву родитељи имају право да прихвате имовину у своје име али у корист детета - M. Freeman, *id.*, стр. 628.

(16) У Египту по *Act No. 119 concerning on Property Guardianship* (1952) отац је одговоран за управљање имовином. Он се не може ослободити те дужности без претходне дозволе суда. Он може изабрати старатеља који мора бити судски потврђен - *Act on Guardianship* чл. 1. и 28. Слично је у грчком праву у којем отац има право да управља имовином детета. Ако је отац умро или је неспособан за родитељско право, мајка управља имовином као тотор под надзором породичног савета - чл.1590. Грађанског кодекса.

(17) Изузетак су САД где родитељи имају право да траже зараду детета као да је њихова (Smith v. Simpson, 260 NC, 681, 133 S.E. 2d 474, 481 (1963) - види: M. Soler, J. Kostelo, B. O'Hearn, *Youth Law Center, Legal Rights on Children in the United States of America*, *id.*, стр. 693.

под условом да посебан старатељ управља имовином, родитељи немају право управљања (18).

Родитељи су дужни да се савесно старају о имовини детета. У пракси нема ефикасног надзора над начином управљања. Тек кад се поднесе тужба суду право се примењује. Суд доноси одлуку у интересу детета. Ако родитељ или старатељ не показују дужну пажњу, нека права предвиђају да суд може именовати јавног службеника (19).

Родитељи немају право да располажу имовином детета (20), да је продају или заложу, да одбију наслеђе или легат, да издају у име детета или пониште или редукују осигурање у корист детета (21), као ни да чине поклоне из имовине (22).

Располагање приходима с имовине, по правилу дозвољено је само ако је у интересу детета (23), или је потребно за задовољење потреба породичне заједнице (24).

Ако су родитељи разведени имовином, по правилу, управља родитељ којем је дете поверено (25), мада од овог правила има изузетака (26).

Родитељ који се несавесно стара о имовини детета одговара за штету ако се поднесе тужба суду. Суд доноси одлуку у интересу детета (27). Ако родитељ не показује дужну пажњу може му се ограничити или одузети право управљања (28).

Родитељ може дозволити малолетнику да сам управља имовином (29). Узраст детета је при том различито одређен (30).

Родитељи су природни старатељи и правни заступници малолетне деце. Они имају право и дужност да заступају оправдане интересе деце и да учествују у правним поступцима (31). У случају да су родитељи

(18) Пољски породични кодекс чл. 102, Мађарски породични кодекс, пар. 79, пар. 1.

(19) Види: R. Chisman, *Children and the Law in Australia*, id, стр. 23.

(20) Yu, W. Deyi, W. Changzen, *Chinese Law and the Status of Children*, id, стр. 91.

(21) На пример, грчки Грађански кодекс, чл. 1512, 1647. и 1648.

(22) Грчки кодекс, чл. 1510.

(23) На пример, Породични кодекс Мађарске, пар. 83, пар. 1, ЗБПО Словеније чл. 111, ЗБПО Хрватске чл. 296.

(24) На пример, Пољски кодекс, чл. 103.

(25) Породични закони у Југославији, кинеско право - *Chinese Law and the Status of Children*, стр. 91.

(26) У грчком праву иако су родитељи разведени, отац управља имовином детета.

(27) R. Chisholm, *Children in the Law in Australia*, стр. 23, Закон о браку Кине, чл. 15. и 17.

(28) У Аустралији у оваквом случају суд може именовати јавног службеника, id, стр. 23.

(29) У египатском праву отац или деда могу дозволити малолетнику да сам управља имовином иако ова одлука може бити ограничена или опозвана. То управљање подлеже додатним ограничењима: малолетник може потрошити само део прихода за личне трошкове и на лица која је дужан да издржава – Act on Guardianship, чл. 56. Зависно од годишњег извештаја поднетог од стране малолетника, суд може по својој иницијативи одузети или ограничити малолетничково право на управљање, чл. 58-59.

(30) На пример, у Египту је прописан узраст од 18 година, у грчком праву дете са 14 година може располагати покретним стварима и новцем, чл. 135. Грађанског кодекса.

(31) M. Freeman, *The Rights of Children in England*, стр. 628.

одсутни, ову дужност добија старатељ (32). Од правила да су оба родитеља законски заступници постоје изузеци (33).

Родитељи не могу да заступају децу ако постоји сукоб интереса између деце или између деце и родитеља. Суд тада поставља посебног старатеља (34). У случају дететове потпуне пословне неспособности родитељи закључују правне послове у име детета (35). Уколико дете има делимичну пословну способност родитељи дају само своју сагласност на послове које оно закључи (36).

Ако родитељи немају право управљања имовином детета они не могу заступати дете у пословима који су везани за ту имовину.

3. НАСЛЕЂИВАЊЕ

Деца су законски наследници својих родитеља првог степена. Мушка и женска деца се једнако третирају код наслеђивања, мада од овог правила има изузетака (37). Постоји *ius representationis* (38). Запажају се разлике при одређивању дела који припада деци и дела који припада преживелом супругу (39). У неким правима још увек је задржана разлика између брачне деце и деце рођене ван брака (40), мада су по правилу, изједначена у наслеђивању брачна и усвојена деца, мушка и женска деца, деца рођена у браку и деца рођена ван брака, као и малолетна и пунолетна деца (41).

Значајне разлике постоје код тестаменталног располагања. Деца се, по правилу, не могу лишити наслеђа (42). Ипак, закон предвиђа

(32) О Finlay, *The rights of Children in Cuba*, стр. 233, исто чешкословачки Породични закон пар. 78.

(33) По чл. 1501. Грађанског кодекса Грчке отац је законски заступник детета. Тек ако оца нема, мајка је правни заступник. Отац закључује уговоре у име детета па дете у случају немарног понашања има право да тражи накнаду штете - чл. 1590. и 1631. Грађанског кодекса Грчке.

(34) Породични закон Чешкословачке, пар. 37, Пољски породични кодекс чл. 98, пар. 2, Мађарски породични кодекс, пар. 87, пар 1.

(35) У праву ДР Немачке родитељи заступају децу у своје име - Породични кодекс, чл. 42, пар 2.

(36) На пример Кубе: О. Finlay, *The Rights of Children*, стр. 233.

(37) У Египту ако су мушкарци истог степена сродства, они добијају двоструко већи део од женских сродника - Act No. 77 concerning inheritance, чл. 19.

(38) На пример, пар. 473. Грађанског кодекса Чешкословачке.

(39) На пример, у Грчком праву преживели супруг наслеђује једну четвртину, а деца три четвртине.

(40) У Грчком праву деца добијају само половину дела ако су рођена ван брака али наслеђују симултано са брачном децом, родитељима и преживелим супругом - чл. 1539. Грађанског кодекса. Ако наслеђују мајку, добијају исти део као и деца рођена у браку, јер се у односу на мајку таква деца сматрају законитом - чл.1530. Грађанског кодекса.

(41) На пример, S. Yu, W. Deyi, W. Changzen, *Chinese Law and Status of Children*, стр. 91.

(42) У свим државама Америке, осим Луизијане, од родитеља се не захтева да оставе деци нешто тестаментом и могу лишити дете наслеђа ако изричито наведу такву своју намеру у тестаменту - M. Soler, J. Costelo, B. O'Hearn, *Youth Law Center, Legal rights of Children in the United States of Amerika*, стр. 693. У енглеском праву нема прописа који забрањују лишавање деце наслеђа путем тестаamenta - Freeman, *The rights of Children in England*, стр. 628.

могућност када се дете може лишити наслеђа. Родитељи не могу лишити наслеђа малолетнике и децу која су неспособна за самосталан живот (43). Предвиђају се и разлози за лишење наслеђа. При том постоји велика сличност у разлозима који се наводе иако су формулације разлога различите (44).

Посебно су заштићени малолетни потомци (45), а пунолетни потомци морају добити бар један део од законског дела (46).

Наследна права родитеља и деце су узајамна (47). Поред родитеља и деце у наслеђивању учествују и други сродници (48). У неким државама се предвиђају услови под којима је недостојан за наслеђивање родитељ који занемарује своју децу или наводи децу на вршење кривичних дела (49). Тестаментална способност детета је различито одређена (50).

(Примљено 15.05.1991)

(43) S.Yu, W. Deyi, W. Changen, *Chinese Law and Status of Children*, стр. 91.

(44) По Грађанском кодексу Кубе разлози су следећи: 1. ако дете без оправданог разлога не даје храну родитељима, 2. ако су деца малтретирала родитеље делом или постоји озбиљна увреда речима, 3. ако су се женски наследници одали проституцији или 4. ако су оптужени за кривично дело које носи суспензију цивилних права - чл. 848-850. и 853. У Грчком праву разлози су: 1. покушај убиства тестатора или његовог супруга или неког потомка тестатора, 2. намерно наносење телесне повреде тестатору или његовом супругу, 3. учињено кривично дело или озбиљан прекршај против тестатора или његовог брачног друга, 4. намерно пропуштање издржавања тестатора или неморалан живот против воље тестатора - чл. 840. Грађанског кодекса.

(45) У праву Чешкословачке малолетни потомци морају добити део наслеђа који предвиђа закон - пар. 479. Грађанског кодекса. У кинеском праву приоритет се даје малолетницима и у случају законског и тестаменталног наслеђивања. Родитељи не могу лишити наслеђа малолетнике и децу неспособну за самосталан живот. Деца имају право да поднесу тужбу суду за издржавање - S.Yu, W. Deyi, W. Changen, *Chinese Law and the Status of Children*, стр. 91.

(46) У праву Чешкословачке пунолетни потомци морају примити бар три четвртине од законског дела, пар. 479. Грађанског кодекса. Деца у грчком праву имају право на нужни део који износи једну половину законског дела зато што су обавезни наследници, чл. 1825. Грађанског кодекса. У енглеском праву дете се може обратити суду ако подела заоставштине не представља разумно финансијско решење за тужиоца. Ако се суд сложи да није учињено разумно финансијско решење, он ће одредити шта је разумно финансијско решење - *Provision for Family and Developments Act*, пар. 3(1). Ни године ни пол детета аутоматски не дисквалификују дете као тужиоца, али их суд узима у обзир. Freeman, *The rights of children in England*, стр. 628. У грчком праву деца имају право на нужни део који износи половину законског дела, чл. 1825. грађанског кодекса.

(47) По Cal. Prob. Code, пар. 225. родитељ има право наслеђивања имовине детета које је пунолетно. Слично предвиђа чл. 18. *Marriage Law* Кине. У Енглеској родитељи имају право да наследе имовину умрлог детета ако дете умре без тестамена - *Administration of Estates Act 1925*, ch. 23, пар. 46(1).

(48) Интересантно је решење у египатском праву. Поред тестаменталног наслеђивања које не прелази једну трећину имовине, долази обавезан део предвиђен *Кураном* за одређене сроднике умрлог: отац, очев отац, полубраћа и полусестре с мајчине стране, муж или жена, мајка и мајчин отац - Act No. 77 concerning inheritance, чл. 18.

(49) На пример, Грађански кодекс Кубе предвиђа поред занемаривања деце и навођење ћерке на проституцију, чл. 756.

(50) У САД дете не може да направи валидан тестамент пре пунолетства - *Legal Rights of Children in the United States of America*, стр. 693.

Dr. Marina Janjić-Komar,
Assistant Professor at the Faculty of Law in Belgrade

PROPERTY-LAW POSITION OF CHILD IN FAMILY RELATIONS
(A COMPARATIVE REVIEW)

Summary

A comparative analysis of the property-law position of child in family relations shows the existence of common basis for relevant legal solutions.

The child is entitled to maintenance until underage and incapable for living independently. The right to support depends on the child's family status. By determining the paternity the obligation is established of the out-of-wedlock father to support his child. In the majority of laws and statutes the sex of parents or that of the child are legally irrelevant. In case of divorce, both parents have a duty to support their children. The amount of maintenance corresponds to the possibilities of those under the duty to support. As a rule, the maintenance has priority as far as the property of the child is concerned, while children have no share in terms of law in their parents' property.

Children may own property, but until underage that property is managed by their parents. As a general rule, both parents are entitled to such management. The right to manage depends on the origin of property. Parents are not entitled to dispose of child's property (to sell it, etc.).

Parents represent their underage children. But they can not represent them if there is a conflict between the interests of children or between the interests of children and parents.

Children are legal successors of their parents - of the first degree. They are equal, as a rule, in matters of inheritance. Under certain conditions, children may be deprived of inheritance.

Key words: *Maintenance (support). – Child's property. – Inheritance.*

dr Marina Janjić-Komar,
chargé de cours à la Faculté de droit de Belgrade

LA POSITION DE L'ENFANT DANS LES RELATIONS DE FAMILLE SUR LE
PLAN DES BIENS
(UNE REVUE PARALLÈLE)

Résumé

L'analyse comparative de la position de l'enfant dans les relations de famille sur le plan des biens démontre qu'une base commune des solutions juridiques existe.

L'enfant a le droit d'être entretenu aussi longtemps qu'il est mineur et incapable de mener une vie indépendante. Le droit à l'entretien dépend du statut familial de l'enfant. Par l'établissement de la paternité on instaure l'obligation du père d'entretenir un enfant naturel. Dans la plupart des lois, le sexe des parents et des enfants est sans aucune importance juridique. Dans le cas du divorce, les deux parents ont l'obligation d'entretenir leurs enfants. Le montant de la somme servant à entretenir l'enfant dépend des possibilités des débiteurs qui ont l'obligation d'assurer l'entretien. L'entretien est en règle générale

prioritaire par rapport aux biens des enfants, et les enfants n'ont pas le droit de participer aux biens des parents.

Les enfants peuvent posséder des biens, mais aussi longtemps qu'ils sont mineurs, leurs biens sont gérés par leurs parents. En règle générale, les deux parents ont le droit de gérer les biens de l'enfant.

Les parents sont les représentants des enfants mineurs. Ils ne peuvent pas représenter les enfants si un conflit d'intérêts existe entre les enfants ou bien entre les enfants et les parents.

Les enfants sont des héritiers légaux de premier degré de leurs parents. Les enfants sont égaux en règle générale. Dans certaines conditions les enfants peuvent être privés de l'héritage.

Mots clé: *Entretien. – Les biens de l'enfant. – La succession.*

др Милорад Живановић,
асистент Правног факултета у Бањалуци

ПРЕДМЕТ ТУЖБЕ ЗА УТВРЂЕЊЕ У ПАРНИЧНОМ ПОСТУПКУ

Предмет тужбе за утврђење у парничном поступку може бити: 1. утврђење да постоји једно право или правни однос (позитивна тужба за утврђење), 2. утврђење да не постоји једно право или правни однос (негативна тужба за утврђење) и 3. утврђење истинитости или неистинитости једне исправе. Позитивну тужбу подноси субјект у чијем је интересу да правни однос или право постоји, а негативну онај који има супротан интерес. Поводом ових тужби, ако суд нађе да су захтеви основани, доноси позитивну, односно негативну декларативну пресуду.

Посебну пажњу заслужује законска дистинкција да се тужбом за утврђење може тражити утврђење постојања односно непостојања неког права или правног односа. За разлику од већине теоретичара који сматрају да нема грађанских права без грађанскоправних односа и да закон без потребе истиче да објект утврђења, поред правног односа, може бити и неко право, аутор сматра да ово може стајати само условно, тј. само ако је законодавац мислио на субјективно грађанско право. Међутим, ако се појам права шире тумачи, онда ни ова законска дистинкција није сувишна, јер на пример постоје тзв. правне моћи (савремена теорија говори о преображајним правима) где је правни однос другачији него код субјективног права. Од њега се разликује по томе, што овој правној моћи не одговара ничија обавеза.

Од правила да се тужбом за утврђење може тражити само утврђење постојања, односно непостојања неког права или правног односа, а да правноснажно утврђење правних чињеница не може бити предмет ове тужбе, постоји један изузетак који се односи на позитивну или негативну тужбу по питању истинитости исправе. Овде се ради о утврђивању да ли исправа потиче од лица које је на њој назначено као њен издавалац, али се не улази у испитивање садржине исправе.

Кључне речи: Парница – Тужба за утврђење. – Предмет.

Несигурност и неизвесност у правним односима између субјеката представља потенцијалну опасност за њихову повреду. Неодређеност садржаја правних односа изазива оправдану сумњу да би право могло бити повређено. Да би се избегло ово нарушавање друштвене равнотеже и да би се успоставила поремећена сигурност, Закон предвиђа као посебно правно средство тужбу за утврђење, која има за циљ да се судским путем установи да ли постоји или не постоји неко право, или правни однос или истинитост, односно неистинитост неке исправе (1). Из ове

(1) Чл. 187. ст. 1. Закона о парничном поступку од 1976. године, "Службени лист СФРЈ", 4/77 (скраћено ЗПП), § 256. Zivilprozessordnung (скраћено ZPO), чл. 71. грчког Законика о судском поступку у грађанским парницама од 1929. године.

законске одредбе произлази да предмет ове тужбе може бити: 1. утврђење да постоји једно право или правни однос (позитивна тужба за утврђење, 2. утврђење да не постоји једно право или правни однос (негативна тужба за утврђење), и 3. утврђење истинитости или неистинитости једне исправе.

I. УТВРЂЕЊЕ ДА ПОСТОЈИ ЈЕДНО ПРАВО ИЛИ ПРАВНИ ОДНОС (ПОЗИТИВНА ТУЖБА ЗА УТВРЂЕЊЕ)

Овом врстом тужбе тужилац тражи да суд утврди постојање неког права или правног односа. Утврђење *права* постоји на пример када се тужбом тражи утврђење права својине ("ја сам власник", "*Ich bin Eigentümer*"); утврђивање имовинског захтева повериоца који је оспорен; утврђивање права служности пута преко суседовог земљишта; утврђивање права на наслеђе; утврђивање да је тестамент, односно легат заједничког претходника тужиоца и туженог ваљан; утврђивање станарског права итд.

Утврђивање правног односа (*Rechtverhältnisse*) постоји када се тражи утврђење неког уговорног односа, на пример поклона, продаје, размене итд.; утврђење постојања брака; утврђење очинства или материнства; утврђење да ли се тужилац налази у радном односу према одређеној привредној организацији итд. Може се тражити и утврђење кредитног односа између тужиоца и туженог, ако тужилац докаже да има правни интерес да се то утврди (2).

Од правила да се тужбом за утврђење може тражити само утврђење постојања неког права или правног односа изузетак представља право Совјетског Савеза, које допушта и утврђивање чињеница од којих зависи настанак, промена и престанак права (чл.247. Закона о грађанском судском поступку РСФСР из 1964. године). Тако, допуштено је утврђивање висине најамнине, ако између најмопримца и најмодавца постоје супротности поводом висине најамнине (арендне плате) за кориштење ствари (3).

У америчком праву, пре него што примене Општи акт о декларативној пресуди, судови треба да одреде правну природу спора, односе и интересе странака, правну помоћ коју оне траже у конкретном, непосредном случају, као и да утврде да ли конкретан спор испуњава све услове за примену Општег декларативног акта.

(2) Врховни привредни суд, Сл. 325/67, а за остале примере види код: Leo Rosenberg - Karl Heinz Schwab, *Zivilprozessrecht*, Zehnte, neubearbeitete Auflage, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1969, стр. 445, Adolf Schönke-Horst Schröder-Werner Niese, *Lehrbuch des Zivilprozessrechts*, C.F.M. Karlsruhe, 1956. стр. 201, Милка Јанковић-Живота Јанковић - Хранислав Карамарковић - Драгољуб Петровић, *Коментар Закона о парничном поступку*, "Привредна штампа", Београд, 1977, стр. 242, Георг Најман, *Коментар грађанског парничног поступка*, Књ. II, превео Саво Греговић, Београд, 1935, стр. 775, Самуел Камхи, *Грађански судски поступац*, "Веселин Маслеша", Сарајево, 1961, стр. 303, проф. др Бранко Чалија, *Грађанско процесно право - први дио*, Сарајево, 1982, стр. 161.

(3) *Граждански процес*, Јуридическое издательство Министерства юстиции СССР, Москва, 1948, стр. 165.

Судска пракса заузимала је различите ставове о правној природи спора, тј. о томе да ли је један спор подобан или није за примену Општег декларативног акта. Ово је последица тога што је у многим случајевима тешко одредити шта се у неком случају може третирати као саветодавно мишљење о неком питању, а шта као конкретан спор. За примену Општег декларативног акта ово је од битног значаја.

Подобним спором за примену декларативне пресуде сматрају се они спорови који начелно одговарају уставним захтевима, као што је и утврђено у случају *Aetna Life Ins. Co. V. Haworth* (300 U.S. 227, 57 S. Ct. 461, 81 L. Ed. 617, 1937). Поред овог општег захтева постављају се и следећи услови:

Прво, спор мора бити *прикладан* за такав облик заштите;

Друго, спор мора бити *одређен и конкретан* у смислу уставних правила и односити се на *правне односе* странака које у вези с тим могу доказати неки свој *правни интерес*;

Треће, странке у том спору морају захтевати *одређену правну помоћ* доношењем решења коначног карактера, различитога од неког саветодавног мишљења о томе какво би право требало применити на неко хипотетичко чињенично стање (4).

У нашем и немачком праву тужбом за утврђење такође се може захтевати само утврђење конкретног правног односа или у целости, или појединих правних последица које из њега произлазе, али се не може тражити утврђење одређеног елемента у датом правном односу (5). У том смислу не би била допуштена тужба за утврђење да је рок за извршење уговора истекао, кад је рок битан елемент уговора, него само правне последице које истицање рока производи, а то је утврђење престанка уговора (6).

Немачко право допушта тужбу за утврђење обима и стања односа пуномоћја (*Vollmachverhältnis*) или до којег рока отказ дејствује (*Zeitpunkt eine Kündigung*), као и код припадности одређеног предмета укупној имовини (*Gesamtgut*) (7).

Сматрамо да и у нашем праву треба дозволити утврђивање обима и стања пуномоћја, као и заступништва, јер се у оба случаја ради о правним односима између одређених лица.

Немачко право такође допушта да се декларативном тужбом може тражити да се утврди да одређени уговор постоји или не постоји, тј. може се захтевати утврђење шта је тај уговор по својој правној природи (*rechtliche Eigenart*), на пример као код друштвеног уговора (*Gesellschaftsvertrag*), његово дејство (*Wirksamkeit*), трајање (*Dauer*), тумачење уговора (*Auslegung*) и настанак (*Zustandekommen*) (8).

(4) Жељка Велић, *Деклараторни тужбени захтјев*, "Одвјетник", Гласило одвјетника Хрватске, 1-2/1979, стр. 24.

(5) Adolf Schönke - Horst Schröder - Werner Niese, *op. cit.*, стр. 201; Leo Rosenberg - Karl Heinz Schwab, *op. cit.*, стр. 444, проф. др Бранко Чалија, *op. cit.*, стр. 161.

(6) Проф. др Бранко Чалија, *op. cit.*, стр. 161.

(7) Wiczorek, *Zivilprozessordnung und Gerichtsverfassungsgesetz*, 2. Auflage, Walter de Gruyter and CO, Berlin 1970, стр. 718, 719.

(8) Leo Rosenberg - Karl Heinz Schwab, *op. cit.*, стр. 445.

Судска пракса по питању утврђивања правне природе једног уговора заузимала је различите ставове. Према једној судској одлуци од 2. фебруара 1926. године оваква тужба није дозвољена, јер се код утврђења да је извесни између двеју странака закључени уговор - порабни уговор - не тражи утврђење постојања или непостојања једног правног односа или права, већ правна ознака једног уговора. Супротно овоме, одлуком од 3. октобра 1923. године дозвољена је тужба за утврђење, да је један порабни однос најам или закуп (9).

Наше је мишљење да би требало дозволити утврђивање правне природе једног уговора јер суд, да би одговорио на питање да ли је један порабни однос најам или закуп, мора претходно да утврди правну природу правног односа из које ће закључити да ли се ради о једном или другом уговору. То је логично јер ни најма ни закупа, а ни било којег другог уговора нема ако нема правног односа. Тражећи утврђење постојања најма или закупа, у ствари тражимо утврђење правног односа. Тако, ако једна страна употребљава и ужива туђу ствар за одређено време и за то другој страни даје одговарајућу протувредност, онда садржина тог односа указује на уговор о закупу. Сваки облигациони однос има своју посебну садржину по којој се разликује од других облигационих односа. Облигација је *правни однос (iuris vinculum)*, а сваки уговор, по правилу, састављен је од више облигација, како на поверилачкој, тако и на дужничкој страни. Суд, да би утврдио правну природу једног уговора, мора претходно да утврди садржај права и обавеза која чине тај уговор, јер од њих зависи и његова правна природа. Утврђујући права и обавезе он утврђује правну природу уговора, а самим тим и постојање правног односа. Обратно није могуће. Према томе, приликом утврђивања правне природе једног уговора истовремено се врши утврђивање садржаја права и обавеза уговорних страна, а самим тим и правног односа.

За разлику од теорије, која је јединствена у томе да се тужбом за утврђење може тражити и утврђење закључења једног одређеног уговора (10), у судској пракси је, због погрешних стилизација тужбених захтева, ово питање спорно. Наиме, према једној судској одлуци, тужба за утврђење испуњавала би услове из чл. 187. ЗПП, уколико би се тражило да се утврди *постојање* (подвлачење аутора) уговора о купопродаји, као уговорног односа (11) док, по другој одлуци, оваквој тужби "да су парничари у погледу једне ствари *склопили* (подвлачење аутора) купопродају" нема места, јер је то ипак само утврђење просте чињенице (12). У овој другој одлуци тужбени захтев је тако формулисан, да на први поглед стварно изгледа да се ради о утврђивању чињеница. Међутим, када тужилац тражи да се тужбом утврди да је између парничара закључен (склопљен) уговор о купопродаји, он не тражи утврђење једне

(9) Георг Најман, *op. cit.*, стр. 774.

(10) Види: проф. др Бранко Чалија, *op. cit.*, стр. 161; проф. др Гордана Станковић, *Грађанско процесно право*, Књ. II, Ниш, 1987, стр. 144.

(11) Врховни суд Србије, Гзз-167/72, од 29. I 1973. године.

(12) В. Б. (Врховни суд у Бечу) 2.II 1901. br. 8034, A.Slg. (Entscheidungen des k.k. Obersten Gerichtshofes in Zivil- und Justizverwaltungssachen, veröffentlicht von diesem Gerichtshofe) III, 445.

чињенице (закључење уговора), већ постојање једног правног односа, па би тужбене захтеве, да би се отклониле недоумице у пракси, требало формулисати на утврђење *постојања* (а не склапања) одређеног правног односа.

Судска пракса је недвосмислена у томе да се не може тражити утврђење дана закључења одређеног уговора, јер би то представљало захтев за утврђење чињеница (13). Ми такође сматрамо да у овом случају није дозвољена тужба за утврђење. Друга је ствар што се индиректно врши и утврђивање који је уговор закључен одређеног дана. Овде треба поћи од основног циља тужбе, а он свакако није утврђивање правног односа, већ утврђивање дана као просте чињенице, када је одређени уговор закључен.

Ако смо дозволили утврђивање правне природе (правне квалификације) једног уговора, онда морамо дозволити и утврђивање смисла и домашаја његових одредби, тј. *тумачење уговора*. Узевши строго правно, квалификација треба да претходи тумачењу јер је квалификација правно, док је тумачење уговора, бар у принципу, фактичко питање. Ипак, изгледа, да сам појам тумачења подразумева и квалификацију уговора (14). Тужбени захтев неће гласити на утврђивање тумачења уговора, него на утврђивање правне природе, односно смисла и домашаја, његових одредби.

Од тумачења уговора треба разликовати тумачење садржаја и објашњења смисла и домашаја правних прописа, где сматрамо да тужба за утврђење није дозвољена (15). Ово због тога што правни прописи не представљају никакав грађанскоправни однос у смислу одредбе чл. 187. ст. 1. ЗПП.

Предмет тужбе за утврђење може бити и постојање дужникове обавезе на пропуштање. Наиме, кад је предмет дужникове чинидбе пропуштање, а дужник још увек није поступио противно својој дужности, поверилац не може да подигне тужбу за осуду на пропуштање, јер његов материјалноправни захтев још увек није доспео. Повериочев захтев за чинидбу доспева тек кад дужник изврши радњу супротну обавези да се од радње уздржи. У том случају тужилац има правни интерес да подигне тужбу којом ће тражити да се утврди да постоји дужникова обавеза на пропуштање (16). Наше је мишљење да у наведеном примеру

(13) Види: Врховни суд Србије, Гзз- 167/72 од 29. I 1973. године (Милка Јанковић -Живота Јанковић - Хранислав Карамарковић - Драгољуб Петровић, *op.cit.*, стр. 245), В. Б. 7. IV 1915, Рв VI 75-15, Пр. 1915. стр. 273, N.F. (Sammlung von Zivilrechtlichen Entscheidungen des k.k. Obersten Gerichtshofes, изд. Glaser, Unger i Walther; наставили Unger, Walther i Pfaff, Schey, Крупку, Schrutka i Stepan; Nue Folge (нова нумерација почевши од св. XXXV) 7392.

(14) Проф. др Слободан Перовић, *Облигационо право*, Књига прва, Привредна штампа, Београд, 1980, стр. 367, 368.

(15) Проф. др Синиша Трива, *Грађанско парнично процесно право*, V измењено и допуњено издање, "Народне новине", Загреб, 1983. године, стр. 303, Wiczorek, *op. cit.*, стр. 720.

(16) Проф. др Гордана Станковић, *op. cit.*, стр. 143. Овде се ради о облигацијама које се односе на одређено начињење, односно уздржавање од одређеног чињења (*in non faciendo*). На пример, обавеза дужника да не приступи изградњи одређеног објекта, да не конкурише одређеном лицу на одређеном региону. Предмет негативне облигације

тужилац не може да уложи тужбу за утврђење, јер му за то недостаје правни интерес, пошто он не лежи просто у томе што обавеза на пропуштање још није доспела.

Посебну пажњу заслужује законска дистинкција (чл. 187. ст. 1. ЗПП), да се тужбом за утврђење може тражити утврђење постојања, односно непостојања неког права или правног односа. Наиме, данас се већина теоретичара грађанског материјалног и грађанског процесног права слаже у томе да нема грађанских права без грађанскоправних односа. Код релативних грађанских права овај однос је видљивији него код апсолутних грађанских права, јер се успоставља између тачно одређених лица (однос "интер партес") тако да је обавеза корелативна са овлашћењем; оно што је овлашћење за једну страну, обавеза је за другу. Код апсолутних грађанских права овај однос није тако видљив јер постоји између одређеног овлашћеног лица и свих осталих лица (однос "ерга омнес") чији број није одређен и чија је обавеза негативног карактера, тј. састоји се у томе да овлашћено лице, титулара, не ометају у вршењу његових овлашћења која чине садржину његових права (17). Поједини аутори (18) имајући ово у виду сматрају да закон без потребе истиче да објект уврђивања, поред правног односа, може бити и неко право као самостална категорија. Наше мишљење је да се овакве констатације могу прихватити, али само уз извесне резерве. Наиме, ако се у одредби чл. 187. ст. 1. ЗПП под "правом" подразумева субјективно грађанско право, онда су и ови аутори у праву. Међутим, ако законодавац овде није мислио само на субјективно грађанско право, онда и појам "права" треба шире тумачити. У корист ширег тумачења говори и то, што се тужбом за утврђење, према неким ауторима (као на пример Најман)(19), може тражити и утврђивање постојања права на одрицање од наследства. Исту правну природу, као и право на одрицање од наследства има и право прече куповине, право избора код алтернативних обавеза, право одустанка од неких уговора, право поверилаца да под одређеним условима побиијају уговор свога дужника (паулијанска тужба), право да се нападне уговор или тестамент због рушљивости, право да се тражи раскид уговора због оштећења преко половине итд. У

је уздржавање само од оне радње, односно чињења, коју је иначе допуштено предузимати. Ако би одређена радња или чињење било забрањено принудним правним или моралним правилима, онда уздржавање од такве радње не представља пуноважну облигацију. Када то не би било тако, онда читав свет императивних прописа не би имао никаквог смисла. Негативне облигације управо се испуњавају одређеним пропуштањем или уздржавањем, тако да предузимање одговарајуће радње представља акт којим се врши повреда облигације. Дужник је поступио противно својој обавези ако је предузео одређени акт којим се прекида уздржавање или пропуштање (види: проф. др Слободан Перовић, *op. cit.*, стр. 89, 90).

(17) Види: др А. Гамс, др Љиљана М. Ђуровић, *Увод у грађанско право - општи део*, - XI издање, Београд, 1981. године, стр. 91, 149, 150.

(18) Тако на пример: проф. др Синиша Трива, *op. cit.*, стр. 302, Душица Палачковић, *Тужба и предлог за покретање поступка пред судом удруженог рада у праву СФРЈ*, магистарски рад (необјављен), Крагујевац, 1985. године, стр. 79.

(19) Георг Најман, *op. cit.*, стр. 775.

породичном праву то би било право супруга да тражи развод брака, право на тражење раскида усвојења итд. У свим овим случајевима не ради се о субјективном праву, већ о правној моћи (20), која постоји онда када не постоји право (у смислу скупа овлашћења) коме одговара нека обавеза, али постоји *могућност* једног лица да изјавом своје воље утиче на постанак, промену или престанак неког субјективног права. Тако на пример, код одрицања од наследства наследник може изјавити да се одриче од наслеђа и тада обично кажемо да он има "право" да се одрекне од наследства. Он се заиста може одрећи наследства и на тај начин променити ред наслеђивања. Међутим, ова изјава није право у смислу субјективног права, јер он, иако има могућност да да такву изјаву, нема никакво овлашћење на основу те своје могућности ни према коме нити ико има према њему неку обавезу. Због тога ову могућност, за разлику од субјективног права, називамо правном моћи (21). За нас је битно да оваквој правној моћи не одговара ничија обавеза, а то значи да у случају "права" на одрицање од наследства, као и у другим случајевима правне моћи, не постоји правни однос у смислу у којем постоји код субјективног права.

Ако је тужба за утврђење дозвољена код утврђивања права на одрицање од наследства (ми смо нашли само тај пример), онда је она аналогно дозвољена и код других случајева правне моћи. Ако се проблем посматра у том смислу онда, по нашем схватању, не би стајале примедбе да је законодавац сувишно навео да се тужбом за утврђење може тражити утврђивање постојања, односно непостојања неког права или правног односа, јер постоје "права", односно "правне моћи" које не формирају никакав грађанскоправни однос у оном смислу у којем то чини субјективно грађанско право, па и навођење *права* као посебне самосталне категорије као предмета за утврђивање у чл. 187. ст. 1. ЗПП налази свој одређени смисао (22).

Овде не би спадали случајеви изјаве воље којима се стварају, преиначују или укидају извесна субјективна права као што је на пример "право" сваког лица да напусти својину на некој ствари (дереликција), или да присвоји ничију ствар (окупација), да ступи у чланство удружења, да тражи промену имена, јер су ове правне могућности пре свега манифестација правне способности уопште, а не конкретна правна моћ у изнетом смислу (23).

(20) О правној моћи види опширније: др А. Гамс - др Љиљана М. Ђуровић, *op. cit.*, стр. 93-95. Иначе израз "правна моћ" узет је лексички из мађарске правне терминологије (jogi hatalmassag).

(21) Др А. Гамс, др Љиљана М. Ђуровић, *op. cit.*, стр. 93. Савремена теорија грађанског процесног права узима да се у наведеним случајевима не ради о правним моћима, већ о преображајним правима (др Славица Крнета, *Еволуција појма "захтјев" и његов однос према субјективном праву*, "Годишњак Правног факултета у Сарајеву", XXIII/1975, стр. 305).

(22) У прилог нашем схватању говори и став немачке теорије која у случајевима правне моћи такође дозвољава тужбу за утврђење (Leo Rosenberg - Karl Heinz Schwab, *op. cit.*, стр. 445).

(23) Др А. Гамс, др Љиљана М. Ђуровић, *op. cit.*, стр. 95.

Правну моћ не представља ни право прече куповине, јер се овде правна моћ појављује у облику субјективног права, иако у суштини није субјективно право. Тако, код права прече куповине, титулар тога права може да купи ствар од другог лица пре свих осталих, ако ово друго лице испољава вољу да је прода. Праву прече куповине одговара обавеза овог другог лица да ствар прво понуди на продају титулару права прече куповине. Право прече куповине је само привидно субјективно право, јер обавеза другог лица нема конкретну имовинскоправну санкцију као друге обавезе из субјективног права. Обавеза другог лица реализује се на тај начин што се претвара у један други однос, тј. у купопродајни уговор где је сада друго лице продавац, а титулар права прече куповине купац. Због тога немачки писци Зекл и Цителман (Seckel, Zittelmann) овај правни феномен зову *Gestaltungsrecht* или *Recht auf Rechtsänderung*, што значи право обликовања (формирања), или право на преиначење права. Према томе, право прече куповине или тзв. "опција" једног лица да са другим лицем закључи уговор, разликује се од "чистих" правних моћи, као што је, на пример, право одрицања од наследства, јер према овим правилима не стоји никаква и ничија обавеза (24). Она не заснивају грађанско-правни однос, а нису ни субјективна грађанска права. Од "чистих" правних моћи одваја их то што наспрам титулара права стоји обавеза другог лица, истина несанкционисана, али ипак обавеза. Због тога сматрамо да су она ближа субјективним грађанским правима и да код њих не би требало постављати питање дозвољености тужбе за утврђење.

Предмет тужбе за утврђење, у правилу, може бити само један однос у садашњости (25). Будуће право не може бити предмет ове тужбе (26). Тако на пример, предмет утврђења не може бити наследно право све док је завешталац жив. Међутим, право или правни однос не мора да постоји у време подношења тужбе суду, већ мора да постоји у време закључења главне расправе, да би суд могао одлучивати о таквом захтеву (27). Утврђивање правних односа који више не постоје допуштено је само уколико су основ за остваривање неких права у садашњости (28). Тако на пример, може се подићи тужба за утврђење када је ауторско право на изведеном делу престало да постоји у моменту подношења тужбе, али од утврђивања да ли је постојало ауторско право могу наступити последице (29). Исти је случај и са утврђивањем родитељско-дечијег односа ради остваривања права на наслеђе (30).

(24) *Ibid.*, стр. 94, 95.

(25) Види: проф. др Боровоје Познић, *Грађанско процесно право*, "Савремена администрација", Београд, 1982. године, стр. 187, проф. др Синиша Трива, *op. cit.*, стр. 302, Војислав Вуличевић, *О тужби за утврђење*, Југословенска адвокатура, 3-4/1966, стр. 62, Max Guldener, *Schweizerisches Zivilprozessrecht*, Verlag Schulthess & Co. AG. Zürich, 1958, стр. 255, Leo Rosenberg - Karl Heinz Schwab, *op. cit.*, стр. 446.

(26) Георг Најман, *op. cit.*, стр. 776, Max Guldener, *op. cit.*, стр. 256, Leo Rosenberg - Karl Hinz Schwab, *op. cit.*, стр. 447.

(27) Види чл. 326. ЗПП.

(28) Leo Rosenberg - Karl Heinz Schwab, *op. cit.*, стр. 447, проф. др Бранко Чалија, *op. cit.*, стр. 162, проф. др Боровоје Познић, *op. cit.*, стр. 187.

(29) Јездимир Митровић, *Ауторска дела створена на основу постојећих дела и њихова правна заштита по југословенском праву (теорија, законодавство и судска пракса)*, докторска дисертација, Правни факултет у Београду, Београд, 1988. године, стр. 103.

(30) Проф. др Гордана Станковић, *op. cit.*, стр. 143.

Супротно нашем праву, америчка судска пракса дозвољава употребу декларативне правне заштите у оним случајевима кад постоји вероватност да ће нека права из конкретног правног односа тек настати (31). Тако је Врховни суд у случају *Sigal v. Wise* (114 Conn. 297, 158 A. 891) изрекао да је, без обзира на то што се ради о праву за које није сигурно да ли ће уопште настати, могуће пружити већ сада правну заштиту утврђењем тих права, које би служило странкама као основа да своје понашање убудуће усмере у том правцу (32).

У немачком праву дозвољено је утврђивање права на мираз и пре венчања (33). Код нас ово утврђивање не долази у обзир, јер наше породично законодавство, из разлога равноправности мушкарца и жене, не предвиђа установу мираза (34).

Спорно је да ли се може тражити утврђење постојања једног правног односа кад је он везан за услов или рок. По једном схватању, предмет тужбе за утврђење не могу бити условљена права, као што је на пример обавеза на чиницу која би могла настати под извесним околностима из једног већ постојећег правног односа, као што је на пример обавеза на давање алиментације између брачних другова у случају развода брака (35). По другом схватању оваквом утврђењу има места (36). Наше је мишљење да је друго схватање исправније, јер услов или рок улазе у садржину правног односа, па стога и нема сметњи да се тужбом тражи утврђење постојања односа са таквом садржином. Овде би се евентуално могла направити само једна теоретска дистинкција. Наиме, мислимо да није исто да ли је уговор закључен под одложним (суспензивним), или раскидним (резолутивним) условом (исто важи и за рок). Ако се ради о одложеном услову, онда право, односно правни однос, настаје тек наступањем или ненаступањем будуће неизвесне околности (услова). То би био на пример случај, ако се једно лице обавезе да ће купити од другог лица стручну библиотеку ако дипломира. Док услов не наступи, право, односно правни однос, не постоји; постоји само правно стање, па се због тога и не може тражити утврђење правног односа. Правни посао (уговор) настаје тек наступањем услова, али странке у међувремену имају извесна права (тачније речено правне

(31) Види изреку пресуде Врховног суда у спору *Maryland Casualty Co. v. Pacific Coal and Oil Co.* (312 U.S. 270, 273, 61 S.Ct. 510, 85 L.Ed. 826) (Жељка Велић, *op. cit.*, стр. 24).

(32) Жељка Велић, *op. cit.*, стр. 24. предности примене декларативне правне заштите за утврђење оних права за која постоји вероватност да ће по редовном току ствари и настати, већ је раније у шкотском праву заступао судија лорд Дунедин у случају *Russian S. and I. Bank. v. British Bank* (1921, 2 A.C. 438, 448) (Жељка Велић, *op. cit.*, стр. 24).

(33) Adolf Schönke - Horst Schröder - Werner Niese, *op. cit.*, стр. 202.

(34) Види: Проф. др Војислав С. Бакић, *Породично право*, дванаесто издање, Београд, 1979. године, стр. 31, др Андрија Гамс - др Љиљана М. Ђуровић, *Брачно и породично имовинско право*, Београд, 1985. године, стр. 77, 78.

(35) Тако на пример Георг Најман, *op. cit.*, стр. 41.

(36) Тако на пример проф. др Боривоје Познић, *op. cit.*, стр. 187, проф. др Гордана Станковић, *op. cit.*, стр. 143, др Срећко Зуглиа - др Синиша Трива, *Коментар Закона о парничном поступку*, I сvezak, Загреб, 1957. године, стр. 408, Adolf Schönke - Horst Schröder - Werner Niese, *op. cit.*, стр. 202, Leo Rosenberg - Karl Heinz Schwab, *op. cit.*, стр. 446, 447.

моћи). Тако на пример, титулар условног права може тражити мере обезбеђења, ако условни дужник упропашћује дуговану ствар.

У временском интервалу од момента закључења уговора па до наступања одложеног услова (*pendente condicione*) тј. време ишчекивања испуњења или неиспуњења услова, у обзир би могло доћи само утврђење да странка има одређену правну моћ, као у нашем случају да има право тражити мере обезбеђења ако дужник упропашћује дуговану ствар. Други је случај ако је правни однос везан резолутивним (раскидним) условом, као на пример, када једно лице поклони другом лицу сат, с тим да му га оно врати ако падне на дипломском испиту. Овакав уговор производи правна дејства од момента његовог закључења, па све до наступања раскидног услова. Правни однос је настао, па је могуће и тражење његовог утврђења. Према томе, код раскидног услова могуће је утврђење права (правне моћи) или правног односа, а кад одложеног услова само утврђење права (правне моћи).

Треба још рећи да су тужбени захтеви понекад тако стилизовани, да на први поглед изгледа да се ради о утврђивању чињеница. Тако на пример, у патернитетским и матернитетским парницама не тражи се утврђивање чињенице да је неко отац или мати, већ се у овим парницама утврђује постојање родитељско-дечијег односа (37).

II. УТВРЂЕЊЕ ДА НЕ ПОСТОЈИ ЈЕДНО ПРАВО ИЛИ ПРАВНИ ОДНОС (НЕГАТИВНА ТУЖБА ЗА УТВРЂЕЊЕ)

Повод за негативну тужбу за утврђење (38) наступиће ако тужени истиче неки правни однос, или право (облигационо, стварно, породично, наследно итд.) или једно такво право присваја речима или конклюдентним радњама, а тиме истовремено тангира тужиочево приватно право и исто *угрожава*. На пример, тужени истиче да је он власник, а тужилац тражи да суд утврди да "тужени није власник" ("*Der Verklagte ist nicht Eigentümer*") (39). Ово угрожавање од стране туженог мора да је таквог интензитета да за тужиоца постоји оправдана потреба за правним обезбеђењем путем пресуде за утврђење. Само узнемиравање није довољно, већ је потребно и истовремено угрожавање. У овом угрожавању налази се правни интерес који закон предвиђа као посебну процесну претпоставку за подизање декларативне тужбе. Ако је већ повређено право тужиоца, онда нема места тужби за утврђење, већ тужби за чинидбу (40).

Циљ тужбе је да се донесе одлука да не постоји право или правни однос за који тужени тврди да постоји или који он било каквом конклюдентном радњом истиче, или да не постоји у оном обиму како то тужени тврди. Тако на пример, адвокат коме се прети тужбом за накнаду штете због рђавог заступања има правни интерес да се утврди да право на

(37) Проф. др Гордана Станковић, *op. cit.*, стр. 144.

(38) Георг Најман, *op. cit.*, стр. 783-785.

(39) Hans Nathan, *Das Zivilprozessrecht der Deutschen Demokratischen Republik*, Erster Band, VEB deutscher Zentralverlag, Berlin, 1957, стр. 150.

(40) Георг Најман, *op. cit.*, стр. 783, 784.

накнаду не постоји (41). Писмени позив да се у извесном року измири један тачно специјализирани тужбени захтев, оправдава негативну тужбу за утврђење онога коме је позив упућен (42). Пошто се поравнањем заснива правни однос, тужбени захтев може бити управљен на утврђење непостојања тог правног односа (43). Правни интерес имају такође и законски наследници примаоца издржавања "да се утврди неважност привидно закљученог уговора о доживотном издржавању (симуловани уговор)" (44). Карактер негативне тужбе за утврђење има и утврђење правне неваљаности повлачења тужбе уз одрицање на потраживање (45), као и тужба да се утврди неваљаност опоруке (46). Негативна је и тужба којом се тражи утврђење да је уговор раскинут због неиспуњења обавезе, а испуњење о року је битан састојак уговора. Тако, ако тужени у уговореном року није тужиоцу испоручио уговорену робу, у смислу чл. 125. ст. 1. Закона о облигационим односима, купопродајни уговор закључен између странака раскинут је по самом закону. Тужени је, међутим, обавестио тужиоца да му испоручује уговорену робу, али тужилац више нема интереса за тај посао. Пошто је купопродајни уговор између странака раскинут по самом закону, а тужени упркос томе захтева да се посао оствари, онда тужилац има правни интерес да се утврди да је раскинут купопродајни уговор закључен између њега и туженога (47).

Негативне тужбе за утврђење у целости се морају одбити ако су тврдње туженога бар једним делом основане, осим ако је стављен захтев за утврђење у једном ограниченом смислу. Ако се негативном тужбом за утврђење жели негирати дељива обавеза, тужба може бити у једном делу усвојена, а у другом спорном делу одбијена. Мерадаван је смисао и циљ тужбе (48).

Нема негативне тужбе за утврђење код развода брака и поништења брака (49).

III. УТВРЂИВАЊЕ ИСТИНИТОСТИ ИЛИ НЕИСТИНОСТИ ЈЕДНЕ ИСПРАВЕ

Од правила да чињенице (*Die Tatsachen*) не могу бити предмет декларативне заштите, постоји само један изузетак који се односи на

(41) Одлука од 16. октобра 1912. године (Георг Најман, *op. cit.*, стр. 780).

(42) Одлука од 11. октобра 1904. године (Георг Најман, *op. cit.*, стр. 779).

(43) Врховни суд Србије, Гж-3031 (Милка Јанковић - Живота Јанковић - Хранислав Карамарковић - Драгољуб Петровић, *op. cit.*, стр. 245).

(44) Пресуда Врховног суда Војводине Рев. 1083/88 од 28. XII 1988. године.

(45) С. Б. (Стол Седморице, одјељење Б) 24. VII 1928. Rv 550-28. М (Необјављена збирка рјешења др Љубе Милановића, предсједничког тајника Б-одјељења Стола седморице у Загребу).

(46) С. Б. 27. XI 1928. Rv 818-28, М.

(47) Пример узет из књиге Ивице Црнића, *Тужбе грађанског права*, "Информатор", Загреб, 1989. године, стр. 77.

(48) Leo Rosenberg - Karl Heinz Schwab, *op. cit.*, стр. 444.

(49) Wiczorek, *op. cit.*, стр. 717.

утврђивање истинитости односно неистинитости (*die Echtheit oder Unechtheit*) неке исправе (50), а то значи да се утврди само да исправа потиче или не потиче од лица које је означено као њен издавалац (51). Тако на пример, може се тражити утврђење неистинитости доставнице о уручењу тужбе (јавна исправа) ако за то постоји на страни тужиоца правни интерес (52). У поступку по том тражењу не могу се преиспитивати правне диспозиције садржане у тој исправи (53). Тако, није дозвољено преиспитивати правилност одлуке садржане у решењу управног органа (54), или да ли је извесна изјава у исправу верно унесена (55). Има и супротних мишљења, по којима је у односу на јавну исправу дозвољено доказивати да су у њој неистинито утврђене чињенице, или да је исправа неправилно састављена (56). У случају да тужилац тражи утврђење чињеница, суд треба решењем да одбаци тужбу, јер одлучивање о овом захтеву не спада у судску надлежност (57).

Професор Трива сматра да је израз "истинитост" неадекватан, јер у српскохрватском језику значи и аутентичност и подударност садржаја преодце са стварношћу, што је поједине судове навело да поводом тужбе за утврђење истинитости исправе испитују и "истинитост" њене садржине, тј. да ли садржај исправе одговара објективној стварности. У словеначком језику разликује се "пристност" (аутентичност; *Echtheit der Urkunde, genuinità autenticità*; некривотвореност, неискривљеност) од "реничности" исправе (истинитост њеног садржаја) (58).

Циљ тужбе за утврђење истинитости или неистинитости исправе је да се обезбеде докази за случај једног будућег правног спора, као и да се правноснажном одлуком која обавезује парничне странке, утврди истинитост или неистинитост као једно битно својство доказног средства.

Тужбом се може утврдити истинитост или неистинитост неке *приватне* или *јавне* исправе.

У тужби је потребно да тужилац тврди да је извесна исправа истинита или неистинита. Ако се налази код њега треба да је поднесе

(50) Види чл. 187. ст. 1. ЗПП, § 256. ЗПО, ВСХ, Гж-1321/80 од 18. III 1981. године, "Преглед судске праксе" 19/1981, одлука бр. 198.

(51) Види Решење ВСС Гж 1312/63 од 24. IV 1963. године, "Збирка судских одлука" VIII, св. 1. одлука бр. 49.

(52) ВСХ, Рев-221/78 од 26. IV 1978. године О.с. Загреб, Гж-4520/77 од 15. XI 1977. године, "Преглед судске праксе", 14/79, одлука бр. 325.

(53) ВСХ, Рев-1474/1982. од 23. IX 1982. године, "Преглед судске праксе", 22/1983, одлука бр. 158.

(54) ВСХ, Рев-1730/81 од 27. I 1982. године, "Преглед судске праксе", 21/1982, одлука бр. 190.

(55) Врховни суд Србије, Гж-1312/62 (Томислав Ралчић - Витоје Танасковић, *Закон о парничном поступку са коментаром, судском праксом и обрасцима*, Београд, 1977. године, стр. 361).

(56) Тако на пример: Коста М. Месаровић, *Тужба за утврђење*, "Адвокатура", 1/1978, стр. 33.

(57) Одлука Врховног суда Хрватске Рев 32/87 од 8. IV 1987. године.

(58) Проф. др Синиша Трива, *op. cit.*, стр. 303.

или да поднесе њен препис, а ако се налази код туженог или код трећег лица, тужилац треба да издејствује да је они покажу или поднесу, јер би иначе било немогуће донети пресуду о њеној истинитости или неистинитости. Овде не воде никаквом практичном резултату прописи о подношењу исправа у смислу чл. 233. и 234. ЗПП, јер се питање истинитости не би могло расправити ако тужени или треће лице ускраћује подношење исправе, или поричу да се она код њих налази. Ово утолико пре што у парници око утврђивања истинитости или неистинитости једне исправе не би могло доћи у обзир да суд, с обзиром на све околности, по свом уверењу цени од каквог је значаја што странка која држи исправу неће да поступи по решењу суда којим јој се налаже да поднесе исправу, или, противно уверењу суда, пориче да се исправа код ње налази. Због тога, оваква тужба за утврђење ретко ће се моћи спровести ако се тужени или треће лице противе да исправу покажу (59).

Претпоставка тужбе је да тужилац у тужби докаже да има правни интерес да се утврди истинитост или неистинитост исправе. Овај интерес ће постојати ако је исправа као доказно средство важна за неко право или правни однос између странака. Али, да би суд могао ценити правозаштитну потребу тужбе за утврђење, тужилац такође мора да докаже да у том времену није у стању да тражи правну заштиту за правни однос за који исправа има значаја (60).

Тужилац тврди и доказује да је исправа неистинита, а тужени, насупротив тужиоцу, да је исправа истинита.

У поступку за утврђивање истинитости, односно неистинитости исправа није допуштена кондемпнаторна тужба (61).

На крају, можемо поставити и питање колико је оправдано и прихватљиво ово утврђење задржати у нашем ЗПП. Има мишљења да је оно један "непотребан и анахронистички изузетак" од правила да се не могу утврђивати чињенице, већ само права, односно правни односи (62). Можемо рећи да, и поред тога што постоје многобројне критике и противљење да је ова одредба која вуче свој корен још из старих романских правних система, оправдано нашла своје место и у нашем ЗПП. Корисност оваквог утврђења, без обзира што се ради о чињеницама, а не о правном утврђењу, огледа се у начелу сврсисходности, тј. у користи, како за суд који одлучује у конкретном случају, тако и про футуро, за решавање евентуалних других питања која би се заснивала на таквом утврђењу. Наиме, нема сумње да такво утврђење може, у виду прејудицијелног питања, бити подлога и другим судовима при утврђивању садржаја неког права, односно правног односа, а то право или правни однос је уједно овисан о садржају већ раније утврђених чињеница (63). Као разлог можемо навести и то да ће суд врло често бити у могућности

(59) У том смислу и Георг Најман, *op. cit.*, стр. 786.

(60) Георг Најман, *op. cit.*, стр. 786.

(61) Wiczorek, *op. cit.*, стр. 718.

(62) Тако на пример, проф. др Синиша Трива, *op. cit.*, стр. 303, Горан Свилановић, *Проширење тужбе за утврђење*, "Правни живот", Београд 1989, стр. 134.

(63) Види: Жељка Велић, *op. cit.*, стр. 20.

да утврди садржај неког конкретног правног односа, а да претходно није утврдио чињенично стање, али биће и ситуација када ће утврђење чињеничног стања директно довести до утврђења садржаја правног односа, што је уосталом и главни циљ који суд жели постићи.

Из изложеног произлази да је одредба о утврђивању истинитости, односно неистинитости неке исправе оправдано задржана у нашем ЗПП.

(Примљено 10.03.1992)

*Dr. Milorad Živanović,
Assistent at the Faculty of Law in Banja Luka*

THE OBJECT OF THE ACTION FOR ESTABLISHING FACTS IN LITIGATION PROCEEDINGS

Summary

This kind of action with court is only an instrument for establishing the existence or non-existence of certain right or legal relationship, the only exception being establishing the truth regarding a certificate (document), namely establishing the existence, or non-existence, of a legal fact.

The issues connected with the object of the action for establishing facts in litigation proceedings are reviewed both in terms of domestic and comparative laws, while some controversial issues are completed by author's own considerations and assessments - *de lege lata* and *de lege ferenda*.

Key words: *Litigation. – The action for establishing facts. – The object.*

*dr Milorad Živanović,
assistant à la Faculté de droit de Banja Luka*

L'OBJET DE LA PLAINE EN VUE DE L'ÉTABLISSEMENT DANS LA PROCÉDURE CONTENTIEUSE

Résumé

L'auteur s'occupe dans son travail de la question de l'objet de la plainte en vue de l'établissement au cours de la procédure contentieuse. Par ce type de plainte on peut revendiquer uniquement l'établissement de l'existence ou de la non exception est celle qui se rapporte à l'établissement de la validité ou de la non validité d'un document. C'est le seul cas où l'objet de la plainte en vue de l'établissement n'est pas un droit ou un rapport juridique, mais un fait juridique. Ces problèmes sont examinés du point de vue du droit national et du droit comparé et l'auteur expose ses réflexions, ses positions et ses évaluations *de lege lata* et *de lege ferenda* sur certaines questions litigieuses.

Mots clé: *Procès. – Plainte en vue de l'établissement. – Objet.*

др Бранислав Симоновић,
асистент Правног факултета у Крагујевцу

ДРУШТВЕНА ШТЕТНОСТ И ДРУШТВЕНА ОПАСНОСТ КРИВИЧНОГ ДЕЛА

Аутор у раду доказује да материјалну страну противправности чини друштвена штетност кривичног дела. Појам "друштвена опасност кривичног дела" је усмерен ка будућности и изван је материјалне стране противправности. Друштвена опасност кривичног дела је сложен појам који се састоји од објективних и субјективних елемената и писац их у раду анализира. Аутор износи формулу друштвене опасности кривичног дела. На крају закључује да друштвена штетност кривичног дела улази у општи појам кривичног дела као материјална страна противправности. Друштвена опасност кривичног дела, као хипотетичка могућност настанка штете, не улази у општи појам кривичног дела, али је њен значај за теорију и праксу кривичног права и даље велики.

Кључне речи: *Кривично дело. – Друштвена штетност. – Друштвена опасност.*

I

У југословенској науци кривичног права деценијама је доминантно мишљење да је друштвена опасност фундамент кривичног права, основни принцип целокупног система кривичног права у ширем смислу речи, темељ за одређење постојања кривичног дела (1). Истовремено у законској дефиницији кривичног дела, члан 8. став 1. Кривичног закона Југославије, друштвена опасност заузима централно место. Међутим, у Преднацрту Кривичног закона Југославије, у законској дефиницији кривичног дела (члан 8.) није наведена друштвена опасност, и кривично дело је одређено као противправно дело чија су обележја прописана законом и за које је законом приписана казна (2). Поред ове измене, изостављен је став 2. који је нормирао институт незнатне друштвене опасности. Поставља се питање: како објаснити нагли заокрет Законодавца у погледу третирања друштвене опасности у оквиру општег појма кривичног дела, тим пре што се став наше теорије није битно изменио? Мислимо да је ово питање умесно зато што је уобичаје-

(1) Видети на пример А. Михајловски, *О принципу друштвене опасности у нашем кривичном праву*, ЈРКК, бр. 4/1966, стр. 504.

(2) Комисија Савезног извршног већа за реформу казненог законодавства, *Преднацрт Кривичног закона Југославије, општи део*, Београд, март, год. 1991, стр. 3.

но да значајне измене у законском регулисању појединих института буду учињене тек након детаљне теоријске анализе и искристалисаног научног става, што овог пута очигледно није био случај. Без обзира да ли ће предлог законодавца да буде усвојен, неопходно је да се у нашој теорији кривичног права отвори питање основаности постојања института друштвене опасности кривичног дела, и да се приступи научној анализи која ће бити ослобођена пређашње идеологизације.

II

На формирање појма друштвене опасности кривичног дела у нашем кривичном праву највећи је утицај извршило, на једној страни, схватање немачке науке кривичног права о материјалном појму противправности и, на другој, совјетско одређење друштвене опасности кривичног дела, тако да је овом питању неопходан компаративан прилаз.

Пошто већина наших аутора истиче да је појам друштвене опасности једнак или пак веома близак материјалном појму противправности који се развија у немачкој теорији (3) задржаћемо се на кратко на одређењу тог института у немачкој науци кривичног права.

Док је *Franz von Liszt* формални појам противправности одредио као прекршај државне норме заповести или забране, материјални појам противправности је дефинисао као материјални напад на правно заштићене интересе (4). "Кривично дело је у свом типичном облику јављања повреда правних добара, повреда људских животних интереса које штити правни поредак" (5).

Jescheck прихвата материјални појам противправности и пише да формална противправност (која представља противправност, напад на право), садржи такође и материјално језгро и да повреда норме оштећује и основу поверења на коме почива друштвени ред (*Gemeinschaftsordnung*). Материјално посматрање противправности показује из којих разлога законодавац једно одређено понашање кажњава као недопуштену повреду друштвеног реда (*Gemeinschaftsordnung*) (6).

Jaschek материјалну страну противправности изричито одређује као доношење друштвене штете: "При том израз повреда се не разуме само као штета на једном објекту радње (као на пример убиство неког човека, или оштећење ствари), већ напад на идеалну вредност која се правном нормом треба заштитити. У повреди права лежи штета за друштво и оправдано се злочин означава као друштвено штетно понашање" (7).

(3) Ф. Бачић, *Кривично право, опћи део*, Загреб, 1980, стр. 194; Срзентић - Стајић - Лазаревић, *Кривично право СФРЈ, општи део*, Београд, 1981, стр. 152; Ј. Таховић, *Кривично право, општи део*, Београд, 1961, стр. 120.

(4) Franz von Liszt, *Немачко кривично право*, Београд, 1902, стр. 152.

(5) *Ibid.*, стр. 153.

(6) Н. Jescheck, *Lehrbuch des Strafrecht, Allgemeiner Teil*, Berlin, 1978, стр. 185-186.

(7) *Ibid.*, стр. 186.

Baumann, слично као *Jescheck*, противправност у материјалном смислу одређује као понашање које се појављује као социјално штетно (*Socialschädlichkeit des Verhaltens*) (8).

Roxin дефинише противправност у материјалном смислу на следећи начин: "Противправност је напротив начин социјалног решавања конфликта, поље на коме се сударају сукобљавајући се индивидуални интереси или општедруштвене вредности (*gesamgesellschaftliche Belange*) са појединачним потребама" (9).

Наведени немачки аутори, дакле, противправност у формалном смислу прецизирају као противност нормама, а противправност у материјалном смислу као социјалну штетност. По њима се већ извршено кривично дело појављује као социјално штетно.

Немачко кривично право није развило појам друштвене опасности у смислу који му даје совјетска или источноевропска теорија кривичног права, али оштро разликује појмове социјална штетност и опасност кривичног дела. Социјално штетна су већ извршена кривична дела, а опасна су она која још нису извршена, већ постоји могућност њиховог извршења.

H. Welzel одређује опасност као стање у коме је наступање одређених нежељених последица објективно предвидиво (10).

Mezger-Blei наглашавају да опасност значи блиску могућност наступања штетног резултата. Суд о могућности наступања опасног резултата заснива се на вероватноћи која потиче из објективног живота. Доносећи закључак о степену вероватноће наступања опасности, суд мора одлуку да заснива на стручном познавању стања ствари (11).

Мајеров енциклопедијски лексикон опасност одређује као вероватност наступања несреће; претњу сигурности другим људима и стварима; у праву, у ширем смислу, опасност одређује као могућност наступања несреће (12).

Из изложеног произлази да немачка кривичноправна теорија у материјални појам противправности по правилу уноси само социјалну штетност кривичног дела, док опасност извршења кривичног дела излази из оквира противправности у материјалном смислу, што је потпуно логично и исправно, али што југословенска теорија није за сада прихватила.

Совјетска наука кривичног права друштвену опасност кривичног дела одређује као наступање садашње, или пак будуће штете по интересе совјетског друштва.

Пионтковскиј дефинише друштвену опасност кривичног дела као његову социјално-политичку карактеристику у целини. Друштвена опасност кривичног дела огледа се у томе што оно или *непосредно*

(8) J. Baumann, *Strafrecht*, Allgemeiner Teil, Berlin, 1977, стр. 265.

(9) Цитирано по Baumann, наведени рад, стр. 275.

(10) H. Welzel, *Das Deutsche Strafrecht*, Berlin, 1963, стр. 44.

(11) Mezger-Blei, *Strafrecht-1*, Allgemeiner Teil, München-Berlin, 1965, стр. 85 и 137.

(12) Meyers Enzyklopädisches Lexikon in 25 Bänden, том девети, Mannheim, 1973, стр.

наноси штету социјалистичким друштвеним односима, или садржи у себи могућност причињавања одговарајуће штете (13).

Овезов пише да друштвена опасност представља материјалну садржину противправности и наглашава при том, да се не смеју одвојити противправност од друштвене опасности кривичног дела (14).

На основу увида у совјетску кривичноправну литературу, закључујемо да поједини совјетски аутори не праве разлику између друштвене штетности и друштвене опасности, односно да свако дело које се појављује као друштвено штетно, третирају истовремено и као друштвено опасно. Из схватања ових аутора произлази да се друштвена опасност кривичног дела поклапа са материјалном страном противправности, па чак и онда када само садржи могућност причињавања штете.

Наведено преовлађујуће схватање о совјетској теорији кривичног права критикује Кудрјавцев, истичући да термин "друштвена опасност кривичног дела" није прикладан, јер опасност означава вероватноћу (могућност) проузроковања штете у будућности. Извршено кривично дело је зато друштвено штетно (15).

Предратни југословенски кривичари, у складу са тадашњим правним системом, нису познавали појам друштвене опасности кривичног дела. Противправност у материјалном смислу су дефинисали слично као немачки аутори (16).

Од послератних југословенских аутора Бачић истиче да друштвена опасност дела представља материјалну страну противправности. Материјална димензија противправности очитује се као друштвена опасност. Друштвена опасност је материјално језгро кривичног дела, његове противправности (17).

Срзентић - Стајић - Лазаревић пишу: "Најопштије речено, друштвено опасно дело (тј. радња са проузрокованом последицом) јесте оно дело које је опасно за одређено друштво, одређену животну заједницу" (18). По мишљењу Срзентића - Стајића - Лазаревића противправност у материјалном смислу се поклапа са друштвеном опасношћу (19). Овај став у нашој теорији кривичног права заступају и Ј. Таховић, А. Михајловски, Г. Марјановић, Б. Чејовић (20).

(13) А. А. Пинтковскиј, *Курс советског угуловног права*, II том, Москва, 1970, стр. 131-132. На исти начин одређује појам друштвене опасности Кузњецова, види: *Совјетское угуловное право, општи део* (редакција Мењшагин - Дурманов - Кригер - Кудрјавцев), Москва, 1974, стр. 68; исто и Н. Д. Дурманов, *Поњатие преступленија*, Москва, 1948, стр. 131-132.

(14) Н. А. Овезов, *К вопросу обстојателства устранијајушних обшћествујуу опасност и противправност дејанија в советском угуловном праве*, Ашхабад, 1972, стр. 8.

(15) В. Н. Кудјавцев, *Објективнаја сторона преступленија*, Москва, 1960, стр. 99.

(16) Види Т. Живановић, *Основни кривичног права, општи део*, I књига, Београд, 1935, стр. 205; Миодраг Аћимовић, *Кривично право, општи део*, Суботица, 1937, стр. 70-71.

(17) Ф. Бачић, *ор. cit.*, стр. 194.

(18) Срзентић - Стајић - Лазаревић, *ор. cit.*, стр. 148.

(19) Срзентић - Стајић - Лазаревић, *ор. cit.*, стр. 152.

(20) Ј. Таховић, *ор. cit.*, стр. 120; А. Михајловски, *ор. cit.*, стр. 510; Г. Марјановић, *Предавања по кривично право, општи дел*, Скопје, 1978; Б. Чејовић, *Кривично право, општи део*, Београд, 1979, стр. 90. и 137.

За разлику од наведених аутора, проф. Атанацковић истиче да се противправност у материјалном смислу и друштвена опасност не поклапају. Док је противправност у формалном смислу противност самој норми као таквој, дотле је, по његовом мишљењу, противправност у материјалном смислу - противност самом садржају норме. Норме увек у себи садрже одређену дужност која се поставља пред човека при његовом понашању у друштву. Кршење те дужности је материјална противправност (21).

Овакво одређење материјалне стране противправности не бисмо могли да прихватимо. По овом схватању се на питање зашто је дело противправно, добија одговор да је материјално противправно зато што је у супротности са оним понашањем које правни поредак захтева. Не каже се довољно јасно из чега произлази забрана конкретног понашања, шта даје легитимитет држави да забрани одређено понашање, нити на основу чега се прописује дужност поступања коју је учинилац прекршио. Ово размишљање се креће искључиво у оквиру норме (поред формалне и материјална противправност), а запоставља се друштвени однос, социјални значај понашања. Због тога прихватамо схватање оних немачких аутора који материјалну страну противправности одређују као друштвену штетност.

Проф. Атанацковић друштвену опасност схвата као друштвену штетност, односно друштвену шкодљивост дела (22). У једном другом раду он истиче да појам друштвене опасности граде два елемента: значај дела и његове штетне последице (23). Атанацковић не искључује могућност и коришћења појма "друштвена опасност учиниоца кривичног дела" који чини количину криминалног потенцијала учиниоца и може да буде од значаја за ублажавање казне, изрицање, условне осуде и слично (24). Док друштвену опасност кривичног дела проф. Атанацковић одређује као појам који је усмерен ка прошлости (јер представља друштвену штетност) дотле је друштвена опасност учиниоца кривичног дела усмерена ка будућности што је, по нашем мишљењу, недоследно, јер се појам друштвена опасност на различите начине третира.

На другој страни, не би се могла прихватити таутолошка одређења друштвене опасности кривичног дела, као на пример: "...*друштвено опасно дело* је оно дело, које будући непосредно уперено против ових или оних друштвених односа, ствара *опасност* за целокупни развитак друштва..." (25).

(21) Д. Атанацковић, *Однос друштвене опасности и противправности као елемената општег појма кривичног дела*, "Анали Правног факултета у Београду", бр. 2/1969, стр. 201. и 203.

(22) *Ibid.*, стр. 206.

(23) Д. Атанацковић, *Прилог дефинисању општег појма кривичног дела*, "Анали Правног факултета у Београду", бр. 5/1990, стр. 554.

(24) Д. Атанацковић, рад наведен у фусноти 21, стр. 209.

(25) А. Михајловски, *О појму кривичног дела*, Београд, 1981, стр. 93; иста критика се односи и на одређење које је у овом раду обележено фуснотом број 18.

III

Сматрамо да се друштвена опасност не може поклапати са материјалном страном противправности. Противправност подразумева реални акт, постојање радње која је на једној страни повредила норму, а на другој нанела штету друштву. О противправности се може говорити само ако је извршено дело. Појам опасности је усмерен ка будућности. Опасна дела још нису и извршена дела, она су само друштвено штетна, већ су опасна једино могућа будућа кривична дела (26). Чини нам се да је појму "материјалне противправности" који се изграђује у немачкој науци кривичног права, и који је постојао и у предратној теорији југословенског кривичног права, придодат у складу са "револуционарним променама" у нашем друштву и под утицајем совјетске науке кривичног права - појам "друштвене опасности кривичног дела". У складу са том интенцијом и Кривични закон Југославије у члану 8. већ извршено кривично дело одређује као друштвено опасно дело, чиме је по нашем мишљењу у великој мери замагљен стварни појам и садржај друштвене опасности.

На другој страни, ако појму опасност дамо његов стварни правно, граматички и логички једино могући садржај и значење, што подразумева вероватноћу угрожавања правних добара у будућности, и таквог га унесемо у материјални појам противправности, као што то чине совјетски и неки наши аутори, онда се директно иде у кршење начела законитости. Противправност се састоји у реалној и садашњој повреди правног добра. Противправно понашање је само оно понашање које је реализовано. Сматрати противправном само потенцијалну опасност угрожавања правних добара и правних норми, без њиховог реалног угрожавања, води у незаконитост и кажњавање због онога што се није извршило.

По унутрашњој логици ствари, чим се не размишља на начин који смо овде приказали, неминовно се запада у неодрживу позицију.

Сматрамо да наши аутори нису хтели логичке консеквенце које директно произлазе из њиховог става.

IV

Због тога је, по нашем мишљењу, у формирању појма друштвене опасности кривичног дела неопходно поћи од друштвене штетности кривичног дела. Друштвена штетност кривичног дела представља материјалну страну противправности, док је друштвена опасност кривичног дела изван појма противправности и представља самостално обележје кривичног дела.

У нашој науци о кривичном праву у одређивању појма друштвене опасности кривичног дела Таховић, Атанацковић и Чејовић полазе од појма друштвена штетност кривичног дела.

(26) Због тога не прихватамо схватање Ковалева који последицу кривичног дела одређује као друштвено опасну; М. И. Ковалев, *Обществено опасние последствия преступления и диспозиција уголовного закона*, "Советское государство и право", бр. 10/1990, стр. 38.

Д. Атанацковић изједначава појмове "друштвена штетност" и "друштвена опасност". Значи, по његовом мишљењу друштвена штетност јесте исто што и друштвена опасност (27).

Ј. Таховић у анализи појма друштвене опасности кривичног дела полази од појма друштвене штетности, истичући да се свако кривично дело појављује као друштвено штетно. При томе, он наглашава да извесна дела могу представљати највећи степен друштвене штетности и добити карактер друштвено опасних дела (28).

Из анализе текста Ј. Таховића може се закључити да он мисли да друштвена опасност кривичног дела представља друштвену штетност (која се састоји у угрожавању и повређивању основних услова опстанка друштва и слабљења правне сигурности и безбедности државе и појединца), као и опасност за одређено друштво. А опасност за одређено друштво се огледа у томе што: 1) кривично дело у себи садржи потенцијалну опасност од имитирања и понављања кривичног дела и 2) дело садржи опасност од реаговања оштећеника против учиниоца истим или сличним друштвено опасним делима (29). По нашем мишљењу, погрешка Таховића је у томе што такав појам друштвене опасности означава као материјалну садржину противправности (30). Потенцијално, хипотетичко угрожавање правних добара, не може да представља материјалну садржину противправности.

И по Б. Чејовићу друштвена штетност представља полазну тачку за објашњење садржине и значења друштвене опасности: "Према изнетом схватању, могло би се закључити да се друштвено опасним понашањем може сматрати само оно понашање које је већ проузроковало штету високог интензитета, на основу чега се оправдано претпоставља да би се такво понашање могло поновити. Из претходних излагања произлази да у појам друштвене опасности подједнако улазе како друштвена штетност, тако и бојазан да ће се такво понашање поновити" (31).

Овако одређен појам друштвене опасности проф. Чејовић уноси у материјални појам противправности: "У формалном смислу, противправност означава противност одређеној правној норми (наређењу или забрани). Међутим, противправност у материјалном смислу су, у ствари, два појма једног истог елемента кривичног дела, посматрано само са два различита гледишта"(32).

Не бисмо могли да се сложимо са овим схватањем, јер бојазан да ће се штета поновити (која по његовом схватању представља саставни део друштвене опасности) не може да уђе у материјални појам противправности. Противправним се може сматрати само понашање које је

(27) Д. Атанацковић, рад наведен у фусноти 21, стр. 206.

(28) Ј. Таховић, *Кривично право, општи део*, Београд, 1961. стр. 117.

(29) *Ibid.*, стр. 119.

(30) *Ibid.*, стр. 120.

(31) Б. Чејовић, *op. cit.*, стр. 113; од истог аутора видети и рад: *Друштвена опасност и противправност кривичног дела у југословенском кривичном праву*, "Гласник Правног факултета у Крагујевцу", 1980, стр. 41.

(32) Б. Чејовић, *Кривично право, општи део*, стр. 90; исто и на стр. 137; видети од истог аутора: *Друштвена опасност и противправност кривичног дела...*, стр. 46.

прекршило правне норме и манифестовало се као друштвено штетно. Уношењем у материјални појам противправности "бојазни" да ће се штетно понашање поновити, отвара се могућност да се противправним сматрају и она понашања која још нису прекршила законске забране, већ само постоји могућност њиховог повређивања (33).

На другој страни конструкција "Бојазан да ће се штета поновити", је по нашем мишљењу несретно одабрана. Израз "бојазан" указује на емоцију која улази у групу осећања која карактерише страх или анксиозност, а њима нема места у изградњи института друштвене опасности.

V

Прихватимо став да у формирању појма "друштвена опасност кривичног дела" треба да се пође од појма "друштвена штетност кривичног дела". Међутим, да би се извршила теоретска анализа ових појмова (друштвене штетности и друштвене опасности), потребно је да се прецизно одреди њихова садржина, границе, као и њихов међусобни однос.

О друштвеној штетности кривичног дела може да се говори једино након његовог извршења. Друштвена штетност извршеног кривичног дела огледа се у повреди или угрожавању друштвених добара која уживају кривичноправну заштиту, у наступању материјалног губитка по друштво или појединце, у наношењу физичког или психичког бола оштећенима. Кривично дело може изазвати социјално-психолошку деформацију у друштву која настаје, с једне стране као природна реакција незадовољства и гнева и усмерава се на преступника а, с друге стране, као реакција усмерена на социјално окружење учиниоца, која произлази из гнева што је друштво дозволило да дође до извршења кривичног дела (34). Друштвена штетност кривичног дела огледа се у кршењу законитости и наступању правне и социјалне несигурности грађана, као и у слабљењу њиховог поверења у правосудне, органе кривичног гоњења, као и друге државне и друштвене органе и организације. Друштвена штетност кривичног дела огледа се, у најширем смислу речи, у нарушавању друштвених односа и отежавању нормалне функције друштва.

Друштвена штетност је јасно омеђен и прецизан појам и он је шири него штета, односно последица кривичног дела.

Последица кривичног дела обухвата штету насталу његовим извршењем, која је од кривичноправног значаја и може се приписати умишљају или нехату неког лица. Друштвена штетност кривичног дела садржи у себи штету (последицу) насталу извршењем кривичног дела, али и поред тога социјално-политичку, морално-етичку и економску страну отежаног обављања државних или друштвених функција услед штете која је настала извршењем кривичног дела. Извршено кривично дело активира делатност откривачких и правосудних органа, здравствене

(33) Код кривичних дела код којих се последица манифестује у угрожавању правних добара, противправност постоји у моменту угрожавања јер се тада повређује закон и ремете друштвени односи који налажу постојање правне сигурности.

(34) В. С. Прохоров, *Преступленије и отвественност*, Лењинград, 1984, стр. 62.

них организација; ремети се уобичајена функција друштвених односа; оштећени, лица њему блиска или од њега зависна, осећају додатно оптерећење и томе слично.

VI

За разлику од друштвене штетности кривичног дела, појам друштвене опасности кривичног дела је усмерен ка будућности. Кривично дело је било и прошло, остала је штета; међутим, опасно је будуће извршење других кривичних дела.

Енциклопедија Larousse одређује опасност као ситуацију у којој се страхује од неког зла. Не постоји конкретно зло, већ само страх од његовог будућег наступања (35). Према томе, за друштво су опасна тек будућа кривична дела. Извршено кривично дело није више друштвено опасно, оно је било и прошло, остала је последица која је за нас друштвено штетна.

На овом месту се поставља питање садржине појма "друштвена опасност кривичног дела". Рећи да друштвена опасност потиче из највишег степена друштвене штетности и представља бојазан да ће се штета поновити, чини нам се да не одређује прецизно појам и садржину друштвене опасности кривичног дела, а на другој страни не указује на разлику између појмова "друштвена штетност кривичног дела" и "друштвена опасност кривичног дела". Таквим одређењем долази до међусобног укрштања тих појмова, што је погрешно јер оставља простор за уношење друштвене опасности у материјални појам противправности. Због тога је важно прецизно одредити појам, границе и место друштвене опасности кривичног дела.

Извршено кривично дело се појављује као друштвено штетно. Након његовог извршења остају само друштвена штета која је проузрокована и извршилац који је кривично дело остварио својом радњом. Последица кривичног дела, уношењем промена у спољњем свету, постаје реални фактор у укупном узрочно-последичном ланцу друштвених односа и утиче на будућа догађања у друштву, условно речено - зрачи. Она постаје пример који може да утиче на будуће друштвене токове, што представља основу за проучавање објективне стране друштвене опасности кривичног дела.

На другој страни, након извршеног кривичног дела и даље у друштву егзистира учинилац кривичног дела. Поставља се питање његове друштвене опасности за будуће извршење других кривичних дела (исте тежине, тежих, лакших). У складу са тим, учинилац кривичног дела са својим потенцијалом друштвене опасности, упућује на субјективну страну у изучавању појма друштвене опасности кривичног дела.

У одређивању појма друштвене опасности кривичног дела поћи ћемо од објективних елемената.

Први од објективних елемената појма друштвене опасности кривичног дела чини могућност да извршено кривично дело представља

(35) *Petit Larousse, Dictionnaire encyclopedique*, Paris, 1972, стр. 249.

узор, модел опонашања за друге учиниоце који ће вршити слична кривична дела. Прохоров је истицао да кривично дело носи у себи антидруштвену вредносну оријентацију и подобно је да служи као прецедент за понављање сличне делатности у будућности (36). Таховић је о овом аспекту друштвене опасности кривичног дела писао: "Друштвена опасност дела означаје потенцијалну опасност кривичног дела, која има тенденцију понављања, имитирања и самим тим условљава даље нарушавање правне сигурности" (37).

Као што добро дело може да представља пример за друге да и они стварају добра дела, тако и кривично дело може да зрачи лошим примером на друге, подстичући их на антисоцијалну активност. Извршено кривично дело, односно настала друштвено штетна последица, може код одређених структура лица да представља повод за подражавање, да изазове код њих мотив за извршење сличних кривичних дела. То је могуће првенствено код лица која имају исте асоцијалне и антисоцијалне ставове као учинилац, односно већ извршено кривично дело може утицати на формирање социјалних ставова код других у правцу антисоцијалне делатности.

Други објективни елемент појма друштвене опасности кривичног дела чини опасност да извршено кривично дело изазове код оштећеног и њему блиских лица мотив за освету, значи да представља повод за извршење других кривичних дела, чиме се слаби правна сигурност и штети ауторитету државе. На овај елемент друштвене опасности кривичног дела указао је Таховић (38).

Поред објективних, појам друштвене опасности кривичног дела садржи и субјективне елементе. Субјективне елементе појма друштвена опасност кривичног дела чини личност учиниоца, која садржи два тесно повезана елемента који одређују основу друштвене опасности кривичног дела и личности учиниоца. Први и полазни елемент који служи за процену субјективне стране друштвене опасности кривичног дела представља друштвена штетност учиниоца, предметењена извршењем кривичног дела, која је одређена садржином и усмереношћу виности извршиоца. Други елемент субјективне стране друштвене опасности кривичног дела чини друштвена опасност учиниоца кривичног дела, односно његов криминални потенцијал, негативна криминална прогноза његове личности, која указује да би он и у будућности могао да врши кривична дела.

На почетку ћемо се задржати на приказивању *првог елемента субјективне стране друштвене опасности кривичног дела* коју представља друштвена штетност учиниоца. Друштвена штетност учиниоца кривичног дела представља материјализацију његове виности отеловљене у самој оствареној последици кривичног дела и његовог психичког односа према кривичном делу. Од друштвене штетности учиниоца кривичног дела треба разликовати друштвену штетност кри-

(36) В. С. Прохоров, *op. cit.*, стр. 63.

(37) Ј. Таховић, *op. cit.*, стр. 119.

(38) *Op. cit.*

вичног дела као објективне категорије. На основу друштвене штетности кривичног дела, односно на основу његовог извршења, доноси се суд о испољеној друштвеној штетности самог извршиоца кривичног дела.

О друштвеној опасности учиниоца и друштвеној опасности кривичног дела можемо говорити тек на основу процене друштвене штетности учиниоца, с тим што се као полазна основа у анализи узима кривично дело. У противном учинилац би се кажњавао не због извршеног кривичног дела, већ због особина личности. "Личност учиниоца није самосталан основ за казну. Ми не кажњавамо делинквента, што је он као личност овакав или онакав, већ због дела које је учинио" (39).

Jescheck наглашава да се кривично право може заснивати на два приступа у процесу пресуђења дела и изрицања санкције. У једном је основ за примену казне извршено кривично дело (*Tätstrafrechts*). Основа за кажњавање је приговор учиниоцу због противправног понашања. У другом систему основа за кажњавање није извршено дело, већ опасност учиниоца. Казна је прекор не због дела, већ због криминалне личности учиниоца (*Täterstrafrecht*) (40).

Baumann истиче да кривично право јесте право дела, а не право личности и да при процени казне од одлучујућег значаја треба да буде однос учиниоца према делу и његова виност, а не опасност од његове личности (41).

По нашем мишљењу наведени немачки аутори кидају везу између кривичног дела и друштвене опасности личности. Извршено кривично дело представља предметење друштвене штетности учиниоца и оно се не може посматрати одвојено од његове личности и његовог будућег односа према друштвеним вредностима. Као што се не може довољно добро разумети дело ако се не упозна аутор, тако се не може разумети кривично дело ако се не упозна његов "аутор" - учинилац кривичног дела (42). Веза између дела и учиниоца се не сме круто одвајати. Полазна претпоставка за проучавање друштвене опасности личности учиниоца треба да буде његова друштвена штетност која је предметењена извршењем кривичног дела, а која сачињава извршиочев психички однос према делу.

За процену друштвене штетности учиниоца од великог је значаја упознавање мотива због којих је дело извршио. Основни покретач

(39) Ф. Бачић, *Отежавајуће и поштравајуће околности у кажњавању у југословенском кривичном праву*, ЈРКК, 2/1964, стр. 255.

(40) Н. Jescheck, *op. cit.*, стр. 41.

(41) Ј. Baumann, *op. cit.*, стр. 106-107.

(42) Потребно је нагласити да извршено кривично дело одређује обим и садржај испитивања личности окривљеног и процењивање друштвене опасности личности окривљеног. Суд је у испитивању друштвене опасности личности учиниоца ограничен предметом доказивања. Ако се окривљеном суди, на пример, за кривично дело проневере, суд нема право да испитује и његов сексуални живот. Уставне одредбе које штите неприкосновеност идентитета личности (чл. 176. Устава СФРЈ) важе у оном делу који излази из оквира доказивања. О овоме видети детаљнија разматрања у нашем раду: *Правни основ, обим и садржај испитивања личности окривљеног у кривичном поступку*", *Наша законитост*", 5/1987.

учиниочеве криминалне радње, кључ за процену величине његове штетности, су управо мотиви због којих је конкретно кривично дело извршио. Кривично дело се појављује као средство за задовољење учиниочевих потреба. Потребе које доводе до формирања мотива кривичног дела и ради чијег задовољења он поставља циљеве које је остварио извршењем кривичног дела, представљају основни генератор његове друштвене штетности. Упознавање тих потреба, у оквиру структуре учиниочеве личности, даје кључ за процену његове друштвене штетности и од значаја је за правну квалификацију дела. Убиство из користољубља и убиство из еутаназије се разликују пре свега у унутрашњим разлозима који су условили њихово извршење.

Уколико је код два кривична дела настала последица приближно исте тежине (нпр. смрт неког лица), указиваће на већи степен друштвене штетности учиниоца последица оног кривичног дела које је било покретано мотивима који имају већи степен антисоцијалности, или асоцијалности (нпр. убиство из еутаназије и убиство из освете). Разлика потиче из тога што друштвена штетност учиниоца кривичног дела јесте субјективна категорија која указује на однос учиниоца према кривичном делу, а појам "друштвена штетност кривичног дела" јесте објективна категорија.

Последица не мора увек да буде адекватна материјализацији друштвене штетности учиниоца зато што на величину штете могу да утичу околности које су изван виности учиниоца.

Други елеменат субјективне стране друштвене опасности кривичног дела представља *друштвена опасност учиниоца кривичног дела*, односно његов криминални потенцијал који указује да би он и у будућности могао да врши кривична дела.

У процењивању степена друштвене опасности личности учиниоца мора да се пође од друштвене штетности коју је она испољила извршењем кривичног дела. У противном, као што смо већ нагласили, учинилац би се кажњавао због особине своје личности, а не због дела, био би повређен предмет доказивања, а обим и садржај испитивања личности окривљеног не би могао да буде прецизно утврђен.

На везу између кривичног дела и личности учиниоца указује и Милутиновић: "Извршилац кривичног дела и његово дело чине јединство у извесном смислу, па сходно томе на основу личности може се судити о делу, и обрнуто, по начину и карактеру извршеног кривичног дела може се судити умногоме о делинквенту, о његовим друштвеним квалитетима и другим својствима личности. Та конфронтација личности и дела мора доћи до изражаја приликом кривичноправне анализе извршених дела, када се нужно мора тражити веза између извршиоца и његовог дела"(43).

Криминалном потенцијалу личности учиниоца не дајемо биолошко, или пак наследно обележје, већ искључиво социјално-психолошки карактер. Криминални потенцијал личности потиче пре свега из система вредносних оријентација, ставова, интересовања и моралних

(43) М. Милутиновић, *Криминологија*, Београд, 1985, стр. 409.

вредности учиниоца, које условљавају да он своје потребе задовољава вршењем антисоцијалне делатности (44).

Друштвена штетност учиниоца која је материјализована извршењем кривичног дела не значи да у оквиру личности у свим случајевима постоји и криминални потенцијал који би указивао на вероватноћу за извршење и у будућности кривичног дела. Извршено кривично дело у оштрој конфликтној ситуацији може да представља само тренутно исклизнуће извршиоца (45), усамљену црну тачку у његовом животу, када се, након извршеног кривичног дела, не може запазити вероватноћа за вршење будућих кривичних дела већа него што је код неког грађанина који уопште није био у сукобу са законом. У том случају личност су покретали ситуациони мотиви и код ње се не могу запазити диспозиције мотива ка антисоцијалном задовољењу потреба па, према томе, она и не поседује криминални потенцијал.

Када код учиниоца постоји криминални потенцијал може се говорити о постојању његове друштвене опасности, што указује да би он и у будућности могао да врши кривична дела. Тада друштвена опасност личности учиниоца превазилази друштвену штетност његове личности која је дошла до изражаја извршењем кривичног дела. У оквиру личности учиниоца могу се дијагностификовати диспозиције мотива које трајније покрећу личност на задовољење својих потреба вршењем кривичних дела. Криминална оријентација је дубље усађена у структуру личности па, услед постојања антисоцијалних и асоцијалних диспозиција, након задовољења једног мотива кривичног дела, после краћег или дужег времена појављују се поново криминални мотиви. Антисоцијална оријентација личности, систем вредносних оријентација и диспозиције мотива представљају генератор њене друштвене опасности. Код криваца из навике (професионалних криваца, упорних криваца, криваца из страсти, политичких криваца) антисоцијална диспозиција мотива је снажан генератор њихове друштвене опасности. Због тога је, по нашем мишљењу, значајна подела мотива кривичних дела која за критеријум деобе узима снагу криминалног потенцијала: 1. мотиви кривичног дела који указују на велики криминални потенцијал личности учиниоца, 2. мотиви који указују на мали криминални потенцијал личности учиниоца и 3. мотиви кривичних дела код којих се криминални потенцијал исцрпљује у једном кривичном делу.

Криминална прогноза коју доноси суд у процесу испитивања личности окривљеног у кривичном поступку (члан 172. ЗКП) на основу које се закључује о степену и усмерености криминалног потенцијала у будућности, представља основу за доношење закључка о друштвеној опасности његове личности.

На основу изложеног, по нашем мишљењу формула друштвене опасности кривичног дела би гласила: друштвену опасност кривичног дела чине друштвена штетност учиниоца опредељена у извршеном

(44) О овоме видети и Б. С. Волков, *Личност преступника*, издање казанског универзитета, 1972, стр. 14.

(45) У вези са овим видети: Ф. Бачић, *op. cit.*, стр. 229; В. Водинелић, *Криминалистика*, Београд, 1987, стр. 203.

кривичном делу; друштвена опасност учиниоца кривичног дела, односно његов криминални потенцијал, негативна криминална прогноза његове личности која указује да би он и у будућности могао да врши кривична дела; опасност подражавања учиниоца и његовог дела од стране других лица и опасност осветничког понашања оштећеног и њему блиских особа због извршеног кривичног дела.

Наша теорија кривичног права није сагласна у одређењу друштвене опасности кривичног дела. Једни су аутори друштвену опасност кривичног дела третирали као мешовит појам који се састоји из штетности дела и опасности по будуће интересе друштва и тиме су ушли у противречност на коју смо у раду указали. Други су аутори изједначили појмове друштвена штетност и друштвена опасност, сматрајући их синонимима, па су под друштвеном опасношћу у ствари подразумевали друштвену штетност. Трећи аутори су уочили, да појам опасност по свом језичком значењу представља хипотетичку могућност настанка штетних последица, али су онда покушавали да "натегну" право значење овог појма истичући да је оно са формално-јуридичке тачке гледања неприхватљиво јер се терминологија кривичног права у основи утврђује кривичним законом, а у овоме се говори о друштвеној опасности и у погледу оних дела код којих су штетне последице већ наступиле (46). Ови аутори губе из вида да се кривичним законом не могу мењати језички закони и појмовне одредбе о значењу речи. Кривични закон, да би био јасан, мора те законе да поштује а не да их крши.

По нашем мишљењу, само друштвена штетност кривичног дела улази у материјални појам противправности и у општи појам кривичног дела. Уколико не наступи друштвена штета, не може постојати ни кривично дело.

Друштвена опасност кривичног дела, као хипотетичка могућност настанка штете, не може да уђе у материјални појам противправности, а ни у општи појам кривичног дела. У општи појам кривичног дела не може да уђе могућност, вероватноћа, бојазан од будућег вршења кривичних дела, што произлази из схватања аутора која смо изложили у раду. Чини нам се да је ово јасно само онда када се раздвоје појмови "друштвена штетност" и "друштвена опасност" и ако се у њиховом тумачењу поштују језички закони и правилност појмова. Међутим, то не значи да треба одбацити појмове "друштвена опасност кривичног дела" и "друштвена опасност личности учиниоца". Утврђивање друштвене опасности кривичног дела је од значаја за организовање превентивне делатности у борби против криминалитета; неопходно је за процену да ли у конкретном случају постоји незнатна друштвена опасност, или пак да ли постоје процесни услови за одустанак од гоњења. Теорија и пракса кривичног права мораће да задрже категорију друштвена опасност личности учиниоца кривичног дела и она ће бити од значаја за изрицање и индивидуализацију кривичне санкције.

(Примљено 10.03.1992)

(46) А. Михајловски, *op. cit.*, стр. 92.

Dr. Branislav Simonović,
Assistant professor at the Faculty of Law in Kragujevac

SOCIAL HARMFULNESS AND SOCIAL DANGER OF CRIMINAL OFFENCE

Summary

The substantive element of unlawfulness is made out of social harmfulness of a criminal offence. The notion "social danger of criminal offence", on the other hand, is aimed at the future, and is outside the framework of substantive element of unlawfulness.

Social danger in terms of criminal offence is a composite notion consisting out of objective and subjective elements. These elements are analyzed in the article in order to come at a formula of social danger of criminal offence. In the conclusions it is stated that social harmfulness of criminal offence enters the general notion of the criminal offence as a substantive element of unlawfulness. The social danger, as a hypothetical possibility of bringing about a damage, does not enter into the general notion of the criminal offence, but its significance for both theory and practice of criminal law remains to be great.

Key words: *Criminal offence. – Social harmfulness. – Social danger.*

dr Branislav Simonović,
chargé de cours à la Faculté de droit de Kragujevac

LA NUISIBILITÉ SOCIALE ET LE DANGER SOCIAL DE ACTE CRIMINEL

Résumé

L'auteur démontre dans son travail que le côté matériel de l'illégitimité se compose de la nuisibilité sociale de l'acte criminel. La notion de "danger social de l'acte criminel" est orientée vers l'avenir et elle est en dehors du côté matériel de l'illégitimité. Le danger social de l'acte criminel est une notion complexe composée d'éléments objectifs et subjectifs que l'auteur analyse dans son travail. L'auteur présente la formule du danger social de l'acte criminel. A la fin, il conclue que la nuisibilité sociale de l'acte criminel s'insère dans le cadre de la notion générale d'acte criminel comme côté matériel de l'illégitimité. Le danger social de l'acte criminel comme possibilité hypothétique de la création du dommage n'entre pas dans le cadre de la notion générale d'acte criminel, mais son importance pour la théorie et la pratique du droit pénale reste toujours très grande.

Mots clé: *Acte criminel. – Nuisibilité sociale. – Danger social.*

др Милутин Ђуричић,
адвокат у пензији из Пећи

RES MANCIPI У АЛБАНСКОМ ОБИЧАЈНОМ ПРАВУ

У римском праву није довољно проучен појам *res mancipi*. Тај појам се посматра из угла правне статике, као одељак стварног права. Верује се да су у старом Риму ствари по својој физичкој природи биле *res mancipi* или *res nec mancipi*. Проучавање албанског обичајног права омогућава нов методолошки приступ проучавању *res mancipi* из угла правне динамике, тј. као категорије облигационог права која се састоји из чврстих уговора ослоњених на стварање и чување бесе. Беса је окосница албанског обичајног права као што је *fides* темељ римске правне динамике. Беса се ослања на лично јемство - дорзонију а *fides* на *sponsio* и *mancipatio*. Уговори ослоњени на беси чувају се код Албанаца на Косову и Метохији до наших дана. То допушта прегледно, потпуно и логично објашњење појма *res mancipi*.

Кључне речи: Уговори. – *Sponsio*. – *Mancipatio*. – *Pretor*. – *Fides*. – *Res mancipi*.

У албанским племенским правним обичајима постоје институти који су по форми и садржају идентични са установама римског права. Извори римског права раног периода су *leges regiae*, а арбанашког обичајног права међуплеменске нагодбе - кануни, који се називају и бесама. Код Римљана је постојао *tribus*, а код Албанаца постоји *fis* (племе). У Риму је постојао *pater familias* са својом *patria potestas*, а код Албанаца постоји господар куће (алб. *i zoti të shtëpisë* - буквално бог куће) са својом моћи (алб. *fuqia*) и правом на живот и смрт својих укућана. Отуда и код Римљана и код Албанаца многобоштво. Патријархално ропство постојало је у Риму и још постоји код Албанаца на Косову и Метохији. Код Римљана и код Албанаца познати су крвна освета, женидба куповином невесте, брак са манусом (ручни девери), агнатско сродство и наслеђивање, *fides* (алб. беса). Римљани знају за *mala fides*, а Албанци за вероломство. Код Римљана се кршење *fides* санирало помоћу *conjuratores*, а код Албанаца помоћу саклетвеника (алб. *beja*). И *fides* и *besa* су сакралне нарави зато што су зајемчени животима људи. Њихово непоправљиво кршење се сакрално кажњава (рим. *sacer esto* - биће посечен). За обавезе засноване на *fides* или беси одговара се главама људи.

Облигационо право је богато и разноврсно у римском праву и арбанашким обичајима. Ту су разноврсни уговори: трампа, купопродаја, залога (алб. *pëng*), зајам, послуга, најам, остава, грађење, поклон, коцка и многи други. Правном промету је допуштено све што је могуће

извршити. Код Албанаца се правни промет обавља путем давања (*më dhonë*), чињења (*më banë*) и одговорности главом (*më dorezue*). Код Римљана се правни промет обавља путем *dare, facere* и *praestare*. Римљани су имали сакралног гаранта уговора (*sponsor, praes, pretor*). Албанци за све то имају личног јемца - дорзона (алб. *dorë zenë* - ухваћен руком). Одговорност животом за обавезу утиче на постојање веома строгог и сличног формализма и симболике и код Римљана и у албанским обичајима.

Римско право дели ствари на *res mancipi* и *res nec mancipi*. Албански обичаји деле их на *gjë dorëzuar* и *gjë i pa dorëzuar*. *Gjë dorëzuar* су осигуране личним јамцем - дорзоном. *Gjë i pa dorëzuar* нису. Радозналост привлачи њихово проучавање које доводи до сазнања да су *gjë dorëzuar* у ствари *res mancipi*, а *gjë i pa dorëzuar* - *res nec mancipi*. Тако се из обичајног права Албанаца долази до још једне форме и садржине римског правног института. Обичајно право Албанаца има прворазредан значај као извор римског права. Оно је неопходна допуна постојећим изворима који су непотпуни, интерполирани, модификовани или изгубљени.

Арбанашка реч *gjë - gja* је именица женског рода са значењем: имовина, благо, стока, марва, ствар, предмет, нешто (1). У народном говору употребљава се и у смислу значења обавезе и права. Глагол *dorëzoi* значи предати, уручити, рукоположити (2). Садржај израза упућује готово на подударност са римским изразом *manus-capere* од чега је изведена римска манципација. Арбанашка дорзонија значи предају ствари на сигналан начин, "препоручено". То значи да је и у Риму форма сигурне предаје ствари била манципација. Код Албанаца преносилац нема поверења да непосредно преда ствар прибавиоцу, нити прибавилац да је од преносиоца прими. У облигационом односу постоји онтолошка противречност утолико већа уколико је неповерење веће а заштита слабија. Свака страна боји се да ће бити преварена, да друга страна неће поштовати уговор *stricti verbis*. У друштву где одсуствује државна власт уговор стеже јамац, арбанашки дорзон, римски спонзор. Он узима ствар од преносиоца и предаје прибавиоцу. Спонзор је лице од поуздања повериоца и дужника. Адем Лукај, судија Уставног суда Србије саопштава, седамдесетих година, да код Албанаца у облигационом односу свака ствар треба да прође кроз три руке: од преносиоца дорзону а од дорзона прибавиоцу. Тако је промет сигуран. Сигурно је тако било и у римском облигационом праву. Манципација је форма сигурног преноса ствари - од преносиоца спонзору, а од спонзора прибавиоцу. Арбанашка дорзонија састоји се од личне одговорности за уговор, строге форме преноса и заштите прибавиоца. Ту је римски спонзор, манципат и претор.

Ствар (*res*) није по својој природи *mancipi*. Она то постаје пролазом кроз облигациони однос, осигуран спонзором, извршен путем манципације, заштићен претором. Зато треба анализирати настанак чврстог уговора зајамченог спонсијом, извршеног манципацијом и заштићеног

(1) Микел Ндреца, *Албанско-српскохрватски речник*, Приштина, 1976, стр. 102, 105.

(2) *Op. cit.*, стр. 61.

претором. Кроз то се сагледава превазилажење неповерења међу странкама и стварање *fides*, арбанашке бесе.

І. НАСТАНАК ЧВРСТОГ УГОВОРА

Код Албанаца чврст уговор настаје консенсусом странака и пактом о заштити - дорзонијом. Дорзонија је лично јемство за које се одговара животом. Дорзонија конституише чврст облигациони однос; то је римски *sponsio*. Дорзонија је и строга форма преноса ствари, римска манципација. Дорзон је још и судија у спору између прибавиоца и преносиоца, што је код Римљана улога претора.

а) Конституисање уговора

У римском праву установа спонсије проучава се одвојено од уставне манципације. Њих треба проучавати заједно. У албанским обичајима манципација наступа после спонсије. Спонсор конституише уговор и извршава престације.

Да би се конституисао облигациони однос треба премостити природно неповерење међу уговарачима посредством човека од узајамног поуздања. То је спонсор, који животом одговара за престације прибавиоца и повериоца. Он се ангажује без сопственог економског интереса (*sine causae*). Пред тим спонсором (алб. дорзоном) и форумом (најмање један човек) странке прецизирају узајамне обавезе на *dare* или *facere*. То је усмени уговор *stricti verbis*. Спонсор (алб. дорзон) памти садржину споразума и, ако нађе да за престације странака може животом одговарати, ангажује се за закључење пакта о заштити. Једном стипулацијом обавезује се преносилац спонзору. Спонсор пита: "Обећаваш ли Рустом Рустеми да ћеш Ђазим Бериши дати (учинити) оно што си рекао"? Ако добије потврдан одговор преузима јавну одговорност за дужника речима упућеним повериоцу: "Ђазиме ја ти одговарам да ћеш из моје руке добити ствар коју ти је Рустем Рустеми обећао". Поверилац упита: "Беса?" а спонсор одговара: "Беса, бес". Тиме је конституисан уговор. Без уздања у државну заштиту, поуздање међу уговарачима је успостављено. То је сакрално поуздање за које се одговара животима. Да би ствар постала *res mancipi* потребно је још извршење уговора.

Методолошка примена овог правног обичаја на римско право доводи до сазнања да су и Римљани закључивали уговоре на исти начин. Дужник је за обавезу залагао живот спонзору, а спонсор повериоцу. Залагање живота обавезивало је на строгу форму извршења уговора - манципацију.

б) Извршење уговора

После закључивања уговора настаје процес његовог извршавања - манципација. Једна страна уговорница треба прва да изврши своју престацију. То не чини лично већ посредством спонсора. Тако настаје дужничко-поверилачки однос. Преласком ствари из руку преносиоца у руке прибавиоца она постаје *res mancipi*. Тај прелаз се врши посредовањем спонсора. Кад ствар постане *res mancipi* уговор се више не може

раскидати. Дужник је у обавези да у одређеном року, на одређени начин, у одређеном облику, изврши своју престаџију. И то опет посредством спонсора. Спонсор, опет, из своје руке, у присуству дужника или једног сведока предаје ствар повериоцу. Извршењем од стране спонсора ствар постаје *res mancipi*.

Ваља нагласити да путем спонсије (алб. дорзонија) Албанци преносе све ствари и права осигурана бесом. То не мора увек бити физичка предаја из руке у руку у буквалном смислу. Могу бити и гестови руком - показивање ствари која се предаје, корачање међама земљишта које се преноси, слање поруке спонзору да плати итд.

Тако строга процедура омогућава улазак робова у облигационе односе (*adiecticiae qualitatis*). Спонсор је квалитет за чврст облигациони однос. Њему се залаже живот за обавезу. Господар више цени живот свога роба од евентуалне штете из уговора који је овај закључио. Када је један господар куће у Ругови наредио сину повраћај на пијаци скупо купљеног коња, син је одговорио да је дао спонсора (алб. дорзон). Господар је молио спонсора да се дезангажује, али је овај одбио уз образложење да је дао реч пред људима (форум).

Спонсор је, дакле, био *praes* у римском праву. Животом је одговарао за извршење престаџије из конкретног уговора. Само што је код Римљана спонсор имао више назива.

Но, прибавиоца треба штитити и после извршења уговора. Ту код Албанаца опет остаје дорзон, а код Римљана претор.

в) Спонзор као претор

Res mancipi се чувају животима. Странке не могу једна од друге захтевати поништење уговора и повраћај ствари. За квалитет сваке *res mancipi* спонсор одговара прибавиоцу а преносилац спонзору. Сваки једностранни покушај раскида уговора сматра се покушајем вероломства (алб. *besëthya*) и *sacer esto* (алб. "дорзон је посечен"). Ко посече дорзона посекао је своју главу - гласи арбанашка пословица.

То је нарочито важно код преноса права на слободу. Пошто спонсор (дорзон) пренесе дозволу за слободно кретање дужника крви, поверилац крвног дуга не сме га убити зато што зна да ће га дорзон осветити. Кад спонсор гарантује да је нека женска особа слободна да се преуда, ранији вереник јој не сме убити потоњег мужа. Упротивном спонсор би убио вероломника. Ако спонсор не би голио вероломника, оштећени би га убио као помагача (алб. *hjekës*).

Кад имовински дужник не подмири повериоца спонзор ће га подмирити из своје имовине. Затим се може регресирати како хоће: непосредном пленидбом дужникових ствари (у присуству сведока), превођењем регресног дужника у дужничко ропство док га племе не откупи, принудом да плаћа радом ("знојем"). Пркосног дужника може чак и убити, што се код Албанаца данас ретко дешава. Тако је спонсор судија регресном дужнику.

Између повериоца и дужника нема суђења пред већем стараца (алб. плећнија) код уговора осигураних спонсијом. Све спорове између повериоца и дужника суди спонсор (дорзон). Када је један купац краве из села Ђушке код Пећи седамдесетих година приговорио уговорену ко-

личину млека, спонсор је пресудио: да крава остане купцу уз нижу цену. У другом случају из околине Истока продавац није хтео да уступи продату њиву купцу. Спонсор је запретио да ће купцу уступити своју њиву и по свом нахођењу регресирати се од продавца. Зато је продавац морао да уступи њиву купцу.

Треба поновити да спорове око *res mancipi* пресуђује спонсор (алб. дорзон). Ако би један од уговарача изнео спор пред веће старца (алб. плећнија), оно би упитало за дорзона, тј. спонсора и пресудило онако како одлучи спонсор.

Отуда се са пуном сигурношћу може констатовати да је спорове из чврстог уговора и код Римљана пресуђивао спонсор. Он је био судећа власт коју су странке изабрале. Код Албанаца је дорзон још задржао и судећу функцију за уговор који је заштитио животом. У римском праву су се са развојем државе мењали и називи за судећу улогу спонсора. Он је у поступку конституисања уговора *спонсор*, у поступку извршења уговора *praes*, а у поступку суђења *pretor*. Логичан је закључак да је било онолико претора колико је било спорова из чврстог уговора, из облигационог односа осигураног помоћу *fides*.

II. ЗАКЉУЧАК

Сматрам да је доказано да су арбанашке *gië dorëzuari* у ствари *res mancipi* римског права, да *res mancipi* није нека статичка, природна, физичка особина ствари - како се у науци погрешно мисли - већ да су то ствари које су прошле кроз облигациони однос осигуран помоћу *fides*.

Res mancipi могу бити све непокретне и покретне ствари које су *in commercio*. *Extra commercio* су *res sanctae, res sacrae, res religiosae* и *ager gentilicus*. Ни код Албанаца нису у промету животи људи, богомоље, гробови и племенске шуме и пашњаци.

Res mancipi могу бити и права (дозвола за излазак дужника крви из кућног притвора, дозвола да се испрошена или разведена жена преуда, право грађења, службености, све обавезе из уговора, сем поклона).

Zares mancipi карактеристично је да облигациони однос прође кроз строгу форму спонсије и манципације. Претор штити *res mancipi* од евикције. Он, као спонсор, зна чија је својина ствар која је предата прибавиоцу.

Res nec mancipi немају форму спонсије и манципације. Њихов промет је несигуран и опозив (на пример: поклон). Свака страна може једнострано раскидати уговор, извршити га или не извршити, плаћати ако хоће, кад хоће, чиме хоће и колико хоће. *Res nec mancipi* се штите свађом (рим. *querela*) и одбојем. Свађом се изазива интервенција јавности ради постизања компромиса о суђењу пред већем старца. *Res nec mancipi* немају ни спонсора ни *fides*. Ако дође до суђења потребна је дуга процедура заклетви са саклетвеницима (рим. *conjuratores, colaudantes*), која је дуга и скупа. То је разлика *res nec mancipi* од *res mancipi*.

Тако нам албанско обичајно право осветљава још један институт римског права. То је уочавао проф. др Драгомир Стојчевић, када је у октобру 1973. године рекао: "Албанско обичајно право је нов извор римског права. Оно ће се морати другачије него до сада проучавати".

Констатација професора Стојчевића временом се показује истинитом. И овај напис показује колико су *res mancipi* значајне са друштвеног аспекта. Спонсија и манципација штите облигационе односе у бесуд-

ним временима од претварања контракта у деликт, превазилазе неповерење међу странкама а воде порекло из људске природе и времена пре настанка државног правног механизма.

(Примљено 6. 10. 1991)

Dr. Milutin Đuričić,
Retired Practicing Lawyer, Peć

RES MANCIPI IN ALBANIAN COSTOMARY LAW

Summary

In Roman law there exists a classification of property into *res mancipi* and *res nec mancipi*. The author studied this classification at the Albanian population in Kosovo and Metohia, where there still existed ancient forms of many legal institutes from the past. The above two kinds of property are found by the author to exist in the form of *gjë dorëzuar* and *gjë i pa dorëzuar* in Albanian folk law.

A property (thing) is not a *res mancipi* according to its natural physical properties, but becomes such in the process of concluding, execution and protection of a firm contract, which is guaranteed by means of the *fides*. And *fides* takes place by sponsoring and *mancipatio*. A sponsor is a free man who is responsible by pledging his life for the specific obligation relationship between the one transferring the right and the one acquiring it. He is the one preserving the *fides* (trust) between distrustful parties in the process of creation, execution and protection of every obligation.

The sponsor is called in Albanian *dorzon* both in the procedure of concluding and of execution and protection of the contract. There exist in Roman law several terms concerning the same person depending on the function performed by such person: at the moment of conclusion, he is a sponsor, at the time of execution, he is a *praes*, while in his protective function he is called *pretor*. This custodian of firm faith settles all disputes concerning the *res mancipi*.

The trade in *res mancipi* is absolutely sure because the sponsor guarantees by his life for the obligation of the debtor. *Mancipatio* is a recommended form of the transfer of the property (thing): out of the hand of the one transferring it to the hands of the sponsor - in order for the latter to hand it over to the one acquiring it.

Even today the Albanians effect the transfer of property through "three hands" (the one transferring - to *zon* - the one acquiring). This is a way of their protection against unilateral breaking of contract, non-fulfilment of the obligation *stricti verbis*, eviction and transforming the contract into a criminal offence.

The phenomenon of *res mancipi* finds its origin in the tribal society, where a sponsor as a man of mutual trust, replaces the protection subsequently provided by the mechanism of state power. The procedure of *sponsio* and *mancipatio* prevents murders and blood revenge (*vendetta*) in distrustful tribal communities.

Key words: *Contracts. – Sponsio. – Mancipatio. – Pretor. – Res mancipi.*

dr Milutin Đuričić,
avocat à la retraite de Peć

RES MANCIPI DANS LE DROIT COUTUMIER ALBANAIS

Résumé

Dans le droit romain, il existe la division des choses en *res mancipi* et *res non mancipi*. L'auteur a étudié cette division chez les Albanais au Kosovo et en Metohie, où de nombreux anciens instituts existent toujours dans leur forme la plus vieille. Il a trouvé que chez les Albanais il y a la division des choses en *gjë dorëzuar* et *gjë i pa dorëzuar* et que cela est en fait la division en *res mancipi* et *res nec mancipi*.

Une chose n'est pas *res mancipi* de par ses qualités physiques naturelles, mais elle le devient au cours du processus de la conclusion, de l'exécution et de la protection d'un contrat solide, assuré à l'aide de *fides*. Or, *fides* intervient par la sponson et par la mancipation. Le sponson est un homme libre qui répond par sa vie d'un rapport d'obligation concret entre le transféreur et l'acquéreur, il maintient *fides* entre les parties méfiantes au cours de la création, de l'exécution et de la protection de toutes sortes d'obligations. Chez les Albanais le sponson s'appelle *dorzon* aussi bien au cours de la conclusion qu'au cours de la procédure de l'exécution du contrat. Dans le droit romain, il y a plusieurs termes pour désigner la même personnalité selon la fonction qu'elle exerce: au moment de la signature du contrat c'est *sponson*, au moment de l'exécution c'est *praes*, et au moment de la protection c'est *pretor*. Ce gardien de la ferme confiance juge de tous les litiges au sujet de *res mancipi*.

Le trafic de *res mancipi* est absolument sûr car le sponson garantit par sa vie l'obligation du débiteur. *Mancipatio* est la forme recommandée du transfert des choses: des mains du transféreur dans celles du sponson pour qu'il la remette au acquéreur. Aujourd'hui encore, les Albanais effectuent le transfert des choses à travers "trois mains" (le transféreur - *dorzon* - l'acquéreur). Cela les protège contre la rupture unilatérale des contrats, la non exécution de l'obligation *stricti verbis*, l'éviction et la transformation du contrat en délit.

L'apparition de *res mancipi* tire ses origines dans les sociétés tribales, où le sponson, en tant que personne de confiance commune, remplace la protection fournie plus tard par le mécanisme du pouvoir d'Etat. La procédure de *sponso* et de *mancipatio* prévient les meutes et les vendettas dans les communautés tribales méfiantes.

Mots clé: Contrats. – *Sponso*. – *Mancipatio*. – *Pretor*. – *Fides*. – *Res mancipi*.

*др Божидар С. Марковић,
редовни професор Правног факултета у Београду, у пензији*

СЕЋАЊА НА ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ БЕОГРАДСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА 1922 - 1992.

Припадао сам генерацији која се уписала на београдски Правни факултет октобра 1922. То је, убрзо по завршетку првог светског рата, била прва класа чије су студије трајале четири године, а испити се полагали групно. За претходне три генерације, као последица ратних и поратних прилика, настава је била скраћена на три године, а испити су полагани појединачно за сваки предмет. Та генерација из 1922. била је за своје време и изузетно бројна, имала је 600 студената.

Имала је и срећу да на Факултет ступи у његово "златно доба" које ће потрајати све до 1941. године, кад је други светски рат захватио и нашу земљу. Професори који су у то време на њему предавали били су људи великог знања и угледа, међу којима су се нарочито истицали Слободан Јовановић, Живојин Перић, Божидар В. Марковић, Гргур Јакшић, Драгољуб Аранђеловић, Живан Спасојевић, Теодор Тарановски, Тома Живановић. Као предавачи посебно су били занимљиви и имали велики број слушалаца Гргур Јакшић са својим предавањима из дипломатске историје Србије и Теодор Тарановски који је на маестралан начин излагао Увод у историју словенских права. На њихова предавања су у великом броју долазили и студенти с других факултета.

Осим на предавањима настава се обављала и у семинарима. Мене је изузетно привлачио семинар Римског права, који је водио велики ерудита Реља З. Поповић, а затим и семинар Грађанског права који је држао Живан Спасојевић, упознавајући нас с модерним појавама и схватањима у теорији приватног права и упућујући нас у критички начин резоновања. Захваљујући његовом утицају ја сам се већ тада посебно заинтересовао за грађанско право, чему је у великој мери допринео и специјални курс из задружног права који је држао Ж. Спасојевић, критички излажући ставове Ж. Перића о задружном праву.

*

У тој генерацији из 1922. налазио се и знатан број студената који ће се доцније истаћи у струци и у јавном животу. Међу њима су:

Стојан Прибићевић, изванредно интелигентан, образован и зналац страних језика, који је докторирао код Слободана Јовановића и убрзо затим отишао у политичку емиграцију заједно са оцем Светоза-

ром. Цео живот је провео у Америци где се истакао као публициста и новинар, али је штета што није остао у земљи у којој би се свакако развио у једног од наших интелектуалаца највишег ранга.

Тихомир Васиљевић, веома начитан и оштар дух; службовао је као судија у Ваљеву, Сарајеву, Мостару, Смедереву и Београду где је стекао глас најбољег београдског судије. Године 1940. изабран је за доцента кривичног поступка на београдском Правном факултету, а каријеру је завршио као редован професор процесног кривичног права на Правном факултету у Новом Саду. Писац је одличних расправа и уџбеника и сматран је за најбољег југословенског кривичноправног процесуалисту.

Мехмед Беговић, Србин мухамеданске вероисповести из Требиња, положио је докторат из шеријатског права на Универзитету у Алжиру, а затим је постао доцент за шеријатско право на београдском Правном факултету. Кад је та катедра 1945. укинута, предавао је породично и наследно право и оставио за собом значајне радове из тих области и посебно из историје права. Био је редовни члан Српске академије наука и уметности и добитник Седмојулске награде.

Владислав Брајковић, Хрват из Пераста, који је после дипломирања у Београду прешао на Правни факултет загребачког Универзитета, тамо положио докторат и постао професор на катедри поморског права. На том пољу је постигао велике успехе и стекао глас најбољег југословенског стручњака за поморско право. Био је и члан Југословенске академије знаности и уметности и Црногорске академије наука и уметности.

Гроздана Керечки, одличан студент и племенита личност изванредне лепоте којој смо се сви дивили, службовала је као правни референт у Хипотекарној банци. Али живот према њој није био нимало милосрдан: комунисти су јој 1944. стрељали брата, оца и супруга! Превисла од жалости и туге отишла је пре времена са овога света.

Војка Демајо, интелигентна девојка из познате београдске јеврејске породице; успела је да, кријући се, преживи нацистички погром и терор и да се по завршетку рата поново укључи у живот. Радила је на правним пословима у разним установама, а каријеру је завршила као судија Врховног суда Републике Србије.

Треба још поменути да је генерацију студената из 1922. - као уосталом и сву нашу интелектуалну омладину тога времена - посебно привлачио Париз. Тако су на париском Правном факултету од наших другова положили докторате: адвокати Радивоје Воркапић и Радмило Белић, дипломата Миленко Милић и новинар Милош Бракус.

*

Ја сам, по дипломирању на београдском Правном факултету 1926, прво добио једногодишњу стипендију француске владе, а затим двогодишњу стипендију чувеног Маријевог фонда, ради полагања доктората у Паризу. То трогодишње бављење у Паризу за мене је у ствари значило наставак и продужење мојих студија на Правном факултету у Београду, нарочито зато што су и моји београдски професори већином били такође и француски ђаци (Перић, Спасојевић, Живановић) који су на

београдски Правни факултет и на своје студенте преносили дух француске правне науке. То је и разлог што ћу овде посветити мало места и мојим сећањима с париског Правног факултета.

Кад сам дошао у Париз, октобра 1927. имао сам срећу да и на тамошњем Правном факултету затекнем "златно доба". Тада је на њему предавала плејада великих и славних професора: Анри Капитан, Анри Леви-Улман, Етјен Бартен, Рене Демог, Жорж Рипер, Жермен Мартен, Гастон Жез, Луи Ле Фир, Асил Местр... Захваљујући претходном познавању француског језика и солидном правном знању понетом из Београда, нисам се у новој средини осећао нимало изгубљен и одмах сам се уклопио у њену атмосферу. Остајући веран својим симпатијама с београдског Правног факултета, определио сам се за докторат из приватног права, тада најтежу докторску групу на париском Правном факултету.

Из те области сам изабрао и предмет за докторску тезу - о односима појма правде и развика позитивног приватног права. Тај избор је свакако био младалачки смео и, данас бих рекао, авантуристички. Ипак сам успео да се у том огромном лавиринту проблема некако снађем и назрем прави пут. У томе ме је охрабрио и славни Анри Капитан кад ми је на одбрани тезе рекао: "За мене је било велико задовољство да читам на тако чистом француском језику једну тако елегантну дискусију о основним проблемима права. Ваша теза је јасна, ви имате јасан дух, али ваши закључци нису много охрабрујући". Ту повољну оцену је потврдила убрзо затим и позната правничка издавачка кућа "Русо и Комп" кад је моју тезу објавила у једној од својих колекција, а једновремено и угледно француско Друштво за упоредно право, кад ме је изабрало за свог члана.

*

По повратку у Београд, 1930. године, затекао сам велику привредну кризу у којој, услед строге буџетске штедње, није било могуће запослити се на Универзитету. Тек су крајем 1933. за Правни факултет отворена четири нова доцентска места, на која смо изабрани Илија Пржић, Милош Радојковић, Ђорђе Мирковић и ја. Постојећи колегијум прихватао нас је изванредно срдечно и пријатељски, може се рећи очински. Саветовали су нас и упућивали при нашим првим наставничким корацима. Сећам се нпр. како нам је ондашњи декан Живан Спасојевић говорио: "Децо, катедра је лед ледени, ви морате да је загрејете".

Током тих последњих шест година мог одсуствовања, на београдски Правни факултет је дошла и неколицина истакнутих млађих професора, међу њима Михаило Илић, Ђорђе Тасић и Драгољуб Јовановић. И они су се сви према нама четворици нових доцената опходили са симпатијама и с крајњом предусретљивошћу, позивајући нас на сарадњу као у области науке тако и у области јавног живота.

С професором Илићем и на његову иницијативу активно смо учествовали у покретању библиотеке "Политика и друштво" и опозиционог листа "Напред", публикација које су се залагале за демократске идеје, за реформисање централистичке Југославије, за пружање отпора фашизму и национал-социјализму, укратко за оздрављење ондашњег нашег политичког живота и за мир у свету.

С професором Тасићем као иницијатором основали смо прво Друштво за правну философију и социологију које је затим постало Друштво за социологију и друштвене науке. Организована је акција за проучавање нашег села и покренута значајна периодична публикација "Социолошки преглед".

Моја посебна пријатна данас и тужна сећања су везана за дружење с нашим незаборавним професором Божом В. Марковићем. Тај у сваком погледу изванредни човек нас је окупио у једну малу планинску екипу у којој су поред њега били Михаило Константиновић, Милош Радојковић, Мехмед Беговић, Драгаш Денковић, Драгољуб Баралић, ондашњи секретар Правног факултета и ја. Обилазили смо углавном планине западне, источне и средње Србије. На тим излетима се наравно највише разговарало и дискутовало о политичким приликама и догађањима у земљи, које је професор Божа осветљавало својим великим политичким искуством и луцидним резоновањима. Тако је ово планинарење у исти мах било и прави мали путујући политички семинар.

*

У том раздобљу моје професорске делатности од 1933. до 1941. године кроз београдски Правни факултет је прошло неколико хиљада студената, међу којима су се нарочито истицали:

Војислав Грол, веома образован, култивисан и даровит млад човек који је докторирао код Слободана Јовановића, објавио неколико изврских чланака из теорије јавног права и припремао се за универзитетску каријеру. Ову међутим није могао ни да започне у монархистичкој Југославији, јер га је био глас, уосталом неоснован, да је по убеђењу републиканац. За време немачке окупације био је хапшен и прогањан као син Милана Грола, министра у емигрантској влади, док је под комунистичким режимом, опет због оца, био на разне начине малтретиран и отпуштен из државне службе. Као адвокат бранио је пред судом Милована Ђиласа и каријеру је завршио у звању адвоката у пензији. Пред крај живота је написао монографију о Миловану Миловановићу као правнику, коју је посмртно објавила Српска академија наука и уметности. Тако Војислав Грол пружа још један пример како у нашој земљи и њени најбољи људи, због политичких прилика, не успевају да својој средини дају оно што су носили у себи и што се од њих могло очекивати.

Радмир Лукић, дошавши непосредно са села, захваљујући својим природним способностима, одмах је избио у први ред истакнутих студената. Ја сам га запазио у семинару за грађанско право кад сам му предложио да као семинарску тему обради схватања о друштву Анрија Бергсона који је почетком 30-их година био објавио своје знаменито дело "Два извора морала и религије". Лукић је то питање сјајно обрадио и задивио ме већ онда зрелошћу и продорношћу свог духа. Те своје способности он је затим стално потврђивао новим радовима и тако стекао глас најистакнутијег професора на Факултету. Још као млад човек постао је редован члан Српске академије наука и уметности и од њега се још очекују даљи значајни прилози правној науци.

Боривоје Познић је убрзо по своме доласку на факултет био запажан по широком општем образовању, знању страних језика и изузет-

но солидној стручној спреми. Определио се за специјализовање грађанског судског поступка и на том пољу је развио велику активност, тако да је постао један од наших водећих приватноправних процесуалиста. Написао је одличан уџбеник за грађанско процесно право и већ годинама припрема материјал за велики коментар Закона о парничном поступку.

Драгаш Денковић се још као студент заинтересовао за управно право. После дипломирања је постао асистент професора Михаила Илића на катедри управног права. Континуирано је и истрајно пратио развитак те правне гране из које је радио и докторску дисертацију. Посебно се бавио питањима у вези с организацијом универзитета и проблематику универзитетског живота.

Глигорије Бугарски-Златић био је један од најбољих студената који су прошли кроз београдски Правни факултет и дипломирао је на њему с највишим оценама. Од његовог будућег рада смо сви много очекивали, али је његов живот свирепом и трагично прекинут 1945. године на бесмисленом Сремском фронту.

*

Рат од 6. априла 1941. и затим четворогодишња немачка окупација Србије, изазвали су велике потресе и на београдском Правном факултету. Слободан Јовановић, Божидар В. Марковић и Михаило Константиновић су отишли у емиграцију, а од млађих Слободан Драшковић и Радомир Живковић и, сем, М. Константиновића, тамо су сви завршили и своје животе. Остали чланови колегијума који нису избегли бивали су излагани разним злостављањима, хапшени су, затварани у логоре и отпуштани из државне службе, а Михаило Илић и Ђорђе Тасић су стрељани од стране окупаторских власти. Ипак и у тим несрећним и мрачним временима било је и светлих тачака.

Једну од њих је представљао отпор који је група млађих наставника показала према тзв. *Апелу против комунизма*, који је Недићева влада била упутила српском народу поводом устанка од 7. јула 1941. Сазване универзитетске наставнике тадашњи министар просвете Велибор Јонић је позвао да и они потпишу тај апел. Кад га је један од старијих професора упитао: "Шта ће бити с онима који тај Апел не потпишу?" - министар Јонић је одговорио: "Ја за њих више не гарантујем!" После те министрове изјаве врло мали број присутних је имао храбрости да ускрати свој потпис, а међу таквима је било највише професора с Правног факултета (Милан Жујовић, Милош Радојковић, Божидар С. Марковић, Тихомир Васиљевић, Драгаш Денковић).

Друго искушење за чланове колегијума Правног факултета била је тзв. обнова професорског кадра. Влада Милана Недића, пошто је претходно отпустила из службе све дотадашње професоре, била је расписала конкурс за избор нових наставника. Међутим наведени професори, а уз њих и Ђорђе Мирковић, сматрали су да по међународном ратном праву окупатор није овлашћен да мења правни поредак у окупираној земљи, те су одбили да се пријаве на расписани конкурс. Окупациона влада је сматрала да су они тиме поднели и оставке на државну службу, услед чега су током јула 1942. остали и без запослења и без прихода.

*

После ослобођења земље од окупатора и завођења комунистичког режима за београдски Правни факултет су наступили још тежи и ружнији дани. И у тим данима је било отпуштања и уклањања са Универзитета, хапшења, осуђивања на робију и стрељања. Само, то стање је трајало далеко дужи од окупације, читавих 45 година, и било је утолико теже подношљиво што није долазило од стране спољашњег непријатеља него од сопствених сународника. Тај период захтева да се о њему исцрпно пише и то ће вероватно учинити његови савременици, активни учесници и жртве. Овде ће се изнети само неколико најопштијих чињеница из тих жалосних времена, без помињања личности и имена прогонитеља и њихових жртава. Јавно мњење је о свима њима већ изрекло своје судове.

Под комунистичком диктатуром на факултету је пре свега дошло до крупних персоналних промена. Партија је постала једини фактор који је одлучивао о кадровској политици, и у Партију је углавном ступао млађи наставнички нараштај. Једни су улазили у партију из младалачког идеализма и заведени комунистичком пропагандом, други из страха да не изгубе положај, трећи из каријеризма и користољубља - "утурчи се плахи и лакоми", како рече Његош. При томе је најтужније било посматрати како ти новопечени комунисти, по директивама Партије а понекад и по сопственој иницијативи, прогањају и избацују с Факултета своје некадашње професоре, старије колеге и дојучерашње другове, пријатеље и добротворе. (Ја сам тако стављен у пензију у 43. години живота). Ти прогони су се затим проширили и на саме чланове Партије који су, отржењени и разочарани у комунизам, почели брже или спорије заузимати критичке ставове према марксистичкој доктрини и према политици Партије. На места свих прогнаних довођени су нови послушници, по правилу људи нижих интелектуалних, научних и нарочито моралних квалитета, што је имало за последицу негативну селекцију кадрова и с њом опште назадовање Факултета.

У истом раздобљу од близу пола века упоредо с овим сакаћена је и изопачивана и сама правна мисао. Пошто је укинуо политичке слободе, а с њима и слободу мишљења, комунистички режим је допуштао да се о праву говори и пише искључиво у оквирима марксистичке правне доктрине. Није била допуштена никаква критика тога, иначе научно неоснованог учења, а још мање заступање њему противних схватања о праву. Услед тога је четрдесетак студентских генерација изишло с овог Факултета с извитопереним и недовољним знањима о праву.

Срећом тај политички и духовни терор данас припада прошлости и пред нама се отвара нада да ће се, захваљујући демократским временима која наилазе, наш Правни факултет и с њим наша правна наука брзо вратити својим светлим традицијама и с њима наставити прекинуте путеве слободе, разума и истине.

Ето, такви су доживљаји и присећања једног од некадашњих студената и затим професора београдског Правног факултета током њиховог 70 година дугог заједничког путовања, уз један прекид који је потрајао скоро пола века, колико и сама комунистичка диктатура.

др Миодраг Симић,
ванредни професор Правног факултета у Београду

ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ У БЕОГРАДУ У ВРЕМЕ ОКУПАЦИЈЕ И У ПРВОЈ ГОДИНИ У ОСЛОБОЂЕНОЈ ЗЕМЉИ (1941 - 1945)

Београдски универзитет уочи напада Немачке на Југославију имао је седам факултета: Филозофски, Правни, Технички, Медицински (са фармацеутским одсеком), Пољопривредно-шумарски, Православни богословски и Ветеринарски. Међутим, морамо нагласити да је у саставу Београдског универзитета радио и Правни факултет у Суботици, Филозофски факултет у Скопљу и Пољопривредно-шумарски у Сарајеву (1).

Бројно стање студената на овим факултетима школске 1940/41. године, било је следеће (2):

Факултет	Мушких	Женских	Свега
1. Филозофски факултет	439	855	1.294
2. Правни факултет	3.092	964	4.056
3. Технички факултет	2.235	162	2.397
4. Медицински факултет	1.280	745	2.025
5. Пољопривредно-шумарски факултет	477	104	581
6. Ветеринарски факултет (3)			
7. Православни богословски факултет (4)	275	18	293
8. Правни факултет у Суботици (5)	264	29	293
9. Филозофски факултет у Скопљу (6)	146	134	280
10. Пољопривредно-шумарски факултет у Сарајеву (7)	99	30	129
Укупно	8.796	3.048	11.844

(1) Бранка Прпа Јовановић, *Наставници Универзитета 1919-1929*, "Универзитет у Београду", Београд, 1988, стр. 145. У школској 1920/21. години на Универзитету започињу с радом и три нова факултета: Медицински, Пољопривредни и Богословски православно, иако је њихово формирање било предвиђено још 1905. године.

(2) Божидар Ђорђевић, *Универзитет у Београду 1863-1969*, ГТБ, књ. IX-X, стр. 52-53.

(3) Ветеринарски факултет основан је 1936.

(4) Православни богословски факултет основан је 1920. године.

(5) Правни факултет у Суботици основан је 1920. године.

(6) Филозофски факултет у Скопљу основан је 1920. године

(7) Пољопривредно-шумарски факултет у Сарајеву основан је 1940. године

Да је Краљевини Југославији био потребан школован административно-управни кадар говори и податак да је за школску 1940/41. годину највеће интересовање било за упис на Правни факултет Београдског универзитета. Посебна погодност коју су студенти Правног факултета користили била је да су студенти могли полагаати испите без посећивања наставе, што је одговарало студентима слабијег имовног стања који су по статистици чинили већину студената Правног факултета. Према подацима Правног факултета у Београду, број уписаних студената у школској 1940/41. години по народности и вероисповести био је следећи (8):

Табела А I

Уписан	мушки	женски	свега
I година	943	391	1.334
II година	902	202	1.104
III година	592	159	751
IV година	587	131	718
Докторанада	127	22	149
Укупно	3.151	905	4.056

Табела А II
Број студената по народности

Народност	м.	ж.	св.
1. Југословена	3.182	653	3.835
2. Чехо-Словака	9	2	11
3. Руса	31	20	51
4. Бугара	18	2	20
5. Осталих слов.	-	-	-
6. Немаца	17	2	19
7. Мађара	7	2	9
8. Румуна	2	-	2
9. Француза	-	-	-
10. Галијана	6	1	7
11. Грка	3	1	4
12. Албанаца	3	-	3
13. Јевреја	70	16	86
14. Турака	7	-	7
15. Остале народ.	1	-	1
Укупно	3.357	699	4.056

(8) Архив Србије, Правни факултет, Општа архива, Фонд Г-205, Број 29340/40, Фасцикла XV, год. 1940-1941.

Табела А III
Број студената по вероиспов.

Вероисп.	м.	ж.	св.
1. Правос.	2.648	511	3.163
2. Рим-Кат.	478	60	538
3. Грко-Кат.	6	-	6
4. Старо-Кат.	3	-	3
5. Евангелика	18	3	21
6. Муслимана	223	9	232
7. Мојсијев.	72	16	88
8. Ост. верои.	5	-	5
Укупно	3.453	603	4.056

Табела Б III
Број студената који су у јунском, октобарском и фебруарском року добили диплому

Факултетску диплому		
Мушки	Женски	Свега
364	44	408
Докторску диплому		
Мушки	Женски	Свега
15	-	15

Табела Ц
Број наставника који су радили на овом факултету

Звање	Мушки	Женски	Свега
1. Редовни професор	10	-	10
2. Ванредни професор	9	-	9
3. Контрактуални професор	3	-	3
4. Хонорарни професор	3	-	3
5. Стални доценти	6	-	6
6. Асистената-чиновника	2	-	2
7. Асистената-приправника	3	-	3
Свега	36	-	36

На вест о потписивању Протокола Тројног пакта и приступању Краљевине Југославије истом, студенти Београдског универзитета и ученици многих гимназија у Београду одбијају тог јутра да уђу у своје слушаонице, амфитеатре и одељења. Извођењем ове акције практично је означен и крај школске 1940/41. године како на Универзитету у Београду (9), тако и средњим школама главног града, јер се непосредно

(9) Архив Србије, Фонд Г-205, Правни факултет, Општа архива, Година 1940/41, Фасцикла XV, број 7286. У допису ректора Београдског универзитета инж. Мицића декану Правног факултета у Београду датираним 31. III 1941. године под бројем 3174, пише: "... Ректорату је част извести да је Универзитетски сенат на својој седници од 31. марта 1941. одлучио да се обуставе предавања на Универзитету почев од 1. априла 1941. године ујутру до даљег наређења".

после овог догађаја "распуштају све средње школе на неодређено време због спољнополитичке ситуације" (10).

Скоро да нико није чуо немачки радио који је пренео поруку злогласног министра спољних послова Трећег рајха фон Рибентропа да су немачке трупе прешле границе Краљевине Југославије. Тек када су нешто пре 7 сати 6. априла 1941. године немачке ескадриле почеле да сеју смрт међу уснуле грађане Београда, сазнало се да је рат почео.

Априлским бомбардовањем Београда порушене су и знатно оштећене, а током окупације и опљачкане, бројне просветно-културне институције и споменици културе. Бомбардовањем Београда оштећене су зграде Медицинског, Техничког и Правног факултета (11), остали факултети су опљачкани. Окупатор је приликом свог повлачења из Београда с јесени 1944. године запалио зграду Београдског универзитета и многе културне институције, остављајући за собом варварски траг.

По уласку немачких трупа у Београд, окупатор започиње живу активност и кампању против Универзитета, његових професора и студената, будући да је Београдски универзитет одувек био стедиште напредних и слободоумних идеја; окупатори и домаћи квислинзи окривљавали су све на Универзитету за антифашистички став и борбу против немачког утицаја у Југославији у међуратном периоду.

Морамо нагласити да ни све окупационе установе у Београду и Берлину нису биле сагласне по питању отварања Београдског универзитета. Представници институција које су биле за отварање условљавале су његов рад "реформом" која је подразумевала: укидање аутономије Универзитета, смањивање броја студената и отпуштање непоузданих професора. Ова последња мера довела је до апсурдне ситуације: сви професори Универзитета у Београду били су пензионисани, а њихово појединачно постављење тражило је темељите провере сваког појединца и њихову лојалност новом режиму.

По питању укидања аутономије Београдског универзитета Сенат Београдског универзитета на својој седници августа месеца 1941. године заузима негативан став. Међутим, квислиншка влада уз помоћ својих истомишљеника на Универзитету спроводи понуђене реформе и врши реорганизацију Београдског универзитета. Тако је 21. октобра 1941. године донета Основна Уредба о Београдском универзитету, као и низ факултетских уредаба.

И поред донетог закона о Универзитету, настава на Универзитету у Београду, од 1941. до 1944. године, није одржавана, иако је на појединим факултетима одржавана настава за студенте последњег семестра (пољопривредног и ветеринарског одсека Медицинског факултета) (12), а поједини студенти, уз одобрење окупационих власти, полагали испите у свим испитним роковима од јуна 1941. до фебруара 1944.

(10) Државна Трећа женска гимназија, Београд, записници седница Наставног савета за школску 1940/41. годину.

(11) Архив Србије, Фонд Г-200, Универзитет у Београду, Ректорат, 1941. година, Фасцикла, VII, П-5/941.

(12) Архив Србије, Фонд Г-200, Универзитет у Београду, Ректорат, Фасцикла II, п-35/44.

Полагање испита студената којима су давали одобрење просветне власти обухватало је студенте завршних семестара уз упозорење свим деканима факултета да се на испите не пуштају Јевреји и Цигани и студенти који су били познати по ширењу комунистичких идеја (13).

Извршеном окупацијом зграда Правног факултета у Београду била је заузета од стране окупационе војске која је у њој боравила све време рата, односно до повлачења окупационих трупа, октобра 1944. године. Рад администрације Правног факултета и састанци Савета Правног факултета одржавани су у просторијама Ректората Београдског универзитета. Приступ студентским досијеима био је омогућен само секретару факултета и то три дана у недељи од 10-12 сати. На тај начин било је омогућено да се студентима издају разне потврде и одлажу у њихова досијеа решене молбе и уверења о положеним испитима оних студената који су то право користили.

На основу договора Милана Недића са Адолфом Хитлером крајем 1943. године, војни заповедник Србије издаје званично саопштење децембра 1943. године за отварање Београдског универзитета. Званично отварање Београдског универзитета извршено је 10. јануара 1944. године (14), у време када се врше припреме за ослобођење Србије од стране Народноослободилачке војске Југославије. Уписани број студената Београдског универзитета почетком 1944. године износио је 2.500 студената. Треба рећи да се отварање Београдског универзитета почетком 1944. године, наставни процес не реализује због наведених околности.

Министарски савет је прописао 6. марта 1942. године Уредбу о ликвидацији Економско-комерцијалне високе школе и исту припојио Правном факултету у Београду на коме су образована два одсека: правни и економски и 12 катедара (15).

У време окупације различита судбина задесила је наставно особље Универзитета у Београду: отпуштено је и пензионисано 206; 82 наставника и асистента налазила су се у заробљеништву; 6 у интернацији; 14 наставника је учествовало у народноослободилачкој борби у којој је учествовало и 884 студената (16).

У школској 1941/42. години окупационе власти дају одобрење за отварање две високе школе: Музичке и Уметничке академије са 200 слушаца и 34 професора (17). Такође, у 1941. години почиње са радом и Коларчев народни универзитет у чијим су просторијама одржавана популарна предавања, прославе окупационих и издајничких снага које су се ставиле у службу окупатора.

(13) Зборник закона и уредаба о Лицеју, Великој школи и Универзитету у Београду, Београд, 1967, стр. 931.

(14) Службене новине", Београд од 10. VIII 1944.

(15) Зборник закона..., стр. 943-944.

(16) Момчило Митровић, *Обнова Универзитета 1944-1947. године*, "Универзитет у Београду 1838-1987", Зборник радова, Београд, 1988, страна 264, издање "Савремена администрација".

(17) Мухарем Кресо, *Њемачка окупациона управа у Београду 1941-1944. године*, Београд, "Историјски архив града Београда", Београд, 1979, страна 129.

Општом Уредбом о Београдском универзитету исти има 6 факултета: Филозофски, Правни, Теолошки, Медицински, Технички и Пољопривредни. Стари Универзитетски Сенат одбија захтев окупационих власти да прихвати идеју да се Београдском универзитету припоје Правни факултет у Суботици, Филозофски факултет у Скопљу и Пољопривредни факултет у Сарајеву. Уредба је ступила на снагу 27. фебруара 1942.

Међутим, после завршеног краткотрајног априлског рата престаје са радом Правни факултет у Суботици. Наставно особље распоређено је на рад на Правни факултет у Београду (18), што се констатује из дописа Правног факултета упућеног Ректорату Универзитета у Београду од 22. августа 1941. године (19).

На предлог министра просвете Велибора Јонића, председник Министарског савета Милан Ђ. Неђић доноси одлуку о постављењу на Београдском универзитету, и то:

- За ректора, Поповић др Николу, ванредног професора Универзитета у Београду,
- За декана Филозофског факултета, Чајкановић др Веселина, редовног професора Универзитета у Београду,
- За декана Правног факултета, Костић М. др Лазу, редовног професора Економско-комерцијалне високе школе (20).

Актом Министарског савета број 855 од 6. марта 1942. године врши се на предлог министра просвете постављање првих професора реорганизованог Универзитета у Београду на Правном факултету у Београду (21).

Одазивајући се позиву КПЈ, студентска револуционарна омладина показивала је велику активност у припремама за оружану борбу, активно учествујући у истој. Већ првих дана устанка у борбу се укључују студенти Београдског универзитета, међу њима и студенти Правног факултета. За своје заслуге у Народноослободилачкој борби 99 студената Правног факултета у Београду одликовано је орденом народног хероја, од којих је 66 погинуло.

Већи део студената Београдског универзитета није се активирао у НОБ, али се мора рећи да је заузимао неутралан став, са жељом да настави прекинуто школовање полагањем заосталих испита, што је и пошло за руком студентима завршних година на факултетима Београдског универзитета.

Међутим, у студентским редовима било је и припадника "Збора" Димитрија Љотића, који су својим ставом и размишљањима стали на

(18) Архив Србије, Фонд Г-205, Правни факултет у Београду, Општа архива, година 1940-1941, Фасцикла XV, број 7928 од 12. августа 1941. године.

(19) Исто, Фасцикла, XV, број 7968 до 22. августа 1941. године.

(20) Архив Србије, Правни факултет у Београду, Фонд Г-205, Општа архива, Фасцикла XVI, број 305.

(21) *Ibid.*, број 305. За професоре на Правном факултету постављени су, између осталих, Тодоровић др Милан, Костић М. др Лазо, Савковић др Јован, Перић др Нинко, Јовановић-Јолић др Душан, Бањевац др Боривоје, асистенти Стојчевић Драгомир, Таховић др Јанко и други.

страну нове идеологије коју доноси и заводи окупатор (22). Због подршке окупационом систему ови студенти су уживали и посебне привилегије. Они су добијали дозволе да завршавају студије на Београдском универзитету и препоруке и пасоше за одлазак у Немачку на даље студије.

Студенти Београдског универзитета рођени на територијама које су окупирале Бугарска и Италија користили су привилегован положај настављајући студије на Софијском и Римском универзитету. Тако већ с краја 1941. године бригу о новим "поданицима" воде Бугарско посланство у Београду у име своје владе у Софији и Италијанско краљевско посланство у Београду у име своје владе у Риму.

Прва интервенција такве врсте забележена је од стране Италијанског краљевског посланства, које својим актом број 2974 од 16. децембра 1941. године упућеном Ректорату Универзитета у Београду, доставља молбе студената албанског порекла са захтевима да им се омогући испис са Београдског универзитета а њихова документација достави у што краћем року Италијанском краљевском посланству у Београду (23).

Нарочиту активност за испис са Београдског универзитета показује својим честим дописима и захтевима Бугарско посланство у Београду. Из наведених спискова запажа се низ познатих имена студената који своје студије настављају у Бугарској уз благодejаније владе фашистичке Бугарске (24).

Дописи овакве садржине са захтевима за испис са Београдског универзитета постају сталном појавом у наредним окупационим годинама.

Немогуће је прећи преко чињенице да на факултетима широм Трећег рајха настављају студије студенти који су уписали студије у међуратном периоду. О томе сведочи допис Министарства просвете и вера - Одељења за високо образовање и народну културу - под бројем 1221/44, упућен Ректорату Универзитета у Београду са молбом за достављање научних публикација из Србије факултетима у Немачкој (25). Велику улогу у пропаганди за одлазак српских студената на студије у Трећи рајх имао је и Немачки институт у Београду (26).

Студенти из Југославије који су започели своје студије на Универзитетима неутралних земаља настављају студирање и даље усавршавање и током другог светског рата. Њима се придружује и један број студената са територије окупиране Југославије (27).

Завођењем окупационог система у Србији Београдски универзитет је морао са својих факултета искључити из студентских и настав-

(22) Бранислав Божовић, Младен Стојановић, Милан Аћимовић, Драги Јовановић, Димитрије Љотић, Загреб, 1985, стр. 220.

(23) Архив Србије, Фонд Г-205, Правни факултет у Београду, Општа архива, Година 1942, Фасцикла XVI бр. 3.

(24) Исто, Година 1940-1941, Фасцикла XV, број 8387.

(25) Архив Србије, Фонд Г-205, Правни факултет у Београду, Општа архива, Година 1944-1945, Фасцикла XVIII, број 859.

(26) Исто, Фасцикла XVII, број 1761, Година 1943.

(27) Исто, Година 1944-1945, Фасцикла XVIII, број 500 и 501.

ничких редова припаднике Мојсијеве вере. Они нису имали могућност даљег настављања студија, а наставници учествовања у раду Универзитета.

Тако се из дописа Правног факултета упућеног Ректорату Београдског универзитета, по препоруци представника Цивилног комесаријата за просвету и културу, саопштава број студената Мојсијеве вере (15 редовних студената уписаних школске 1940/41) (28), који се заједно са Циганима и комунистима нису смели пуштати на испите.

Одлагање наставе на Београдском универзитету у 1942. години означавало је велико неповерење немачких власти према могућности окупљања слободарске интелигенције чију антифашистичку прошлост нису могли заборавити, будући да је окупатор кроз институцију Београдског универзитета посматрао највећу и најважнију српску наставно-научну установу.

Приликом уписа студената на Београдски универзитет чије се отварање врши 10. јануара 1944. године, сваки слушалац је био у обавези да попуни образац оверен од стране полицијских власти, чиме се гарантовала његова национална исправност и оданост према постојећем режиму (29).

Слушаоцима Београдског универзитета који су се до краја новембра 1941. године јавили у добровољачке четничке одреде Одлуком Министарског Савета број 2095 од 21. маја 1942. године призната су два семестра (зимски и летњи) школске 1941/42. године, уколико су провели у наведеним одредима најмање четири месеца (30).

Међутим, допис Административног директора Универзитета упућен декану и Секретаријату Правног факултета заведен под Пов. бр. 7 од 15. марта 1944. године, приказује новонасталу ситуацију крајње неизвесном у вези са тумачењем става учесника добровољачких четничких одреда у вези са њиховим даљим школовањем на Универзитету, будући да "... Покрет Д. М. (Драже Михаиловића прим. М. С.) и поред закључених уговора о примирју са Војним заповедником за Југоисток, продужио је борбу против окупаторске силе у многобројним нападима повредио је суверено право Српске владе..."(31).

У току окупационог периода 1941-1944. године на Правном факултету у Београду одбрањено је и неколико докторских дисертација, које су биле у већем броју предате у периоду непосредно пред избијање априлског рата.

Провером путем књиге уписаних студената на Правном факултету у Београду дошли смо до података дипломираних студената у периоду 1941-1944. године. Број дипломираних студената на Правном факултету у наведеном периоду износио је 366.

(28) Исто, Година 1940-1941, Фасцикла XV, број "Службено".

(29) Архив Србије, Фонд Г-205, Правни факултет, Општа архива, Година 1944, Фасцикла XVIII, број 247.

(30) "Службене новине", број 49 од 19. јуна 1944.

(31) Архив Србије, Правни факултет, Фонд Г-205, Поверљива архива 1933-1944, Година 1945/III, Фасцикла XX.

Ослобођењем Београда зграда Правног факултета, која је све време окупације била запоседнута од окупационе војске, запоседнута је од стране снага Црвене армије. Њихов боравак је трајао до 5. новембра 1944. године. И када је изгледало да ће се просторије припремати за скору наставу, у њих улазе трупе Народноослободилачке војске, о чему в.д. декана Правног факултета професор др Јован Ђорђевић обавештава Комисију за обнову Универзитета, уз молбу да се извршен број просторија остави и не буде запоседнут од војске, јер у недостатку зграда за функционисање београдског Универзитета, у просторијама функционисали би поред Правног факултета, Технички и Пољопривредни факултет (32).

Наведена молба новој, народној власти, потврђује чињеницу да НОВЈ за своје потребе заузима више школских зграда, о чему говори наредба Команданта града Београда, генерал-мајора Љубодрага Ђурића свим војним јединицама и цивилним установама које привремено користе одређене школске зграде. Наредбом се настоје заштитити намештај и инсталације у зградама које су власништво Београдског универзитета, уз напомену да ће се свако спровођење самовоље примерно казнити (33).

Да настава на Правном факултету не почиње 1. априла 1945. године, како је одлучило Повереништво просвете - Одељење за науку, културу и уметност, говори и податак о уређивању и спремању зграде за почетак наставе. Наиме, Управа Правног факултета својим актом бр. 232 од 3. априла 1945. године, моли Управу затвора у Београду, да јој за извесно време додели "10 људи и 5 жена из затвора, који би се употребили за уређење нове зграде Правног факултета у улици Краља Александра број 69 и то свакодневно почне од 3. априла ове године..." (34).

Да настава није започела 1. априла 1945. године говори и допис Комисије за обнову Универзитета Деканату Правног факултета од 2. априла 1945. године, "да се упис студената на факултете којима је одобрен рад продужи до 8. априла текуће године закључно" (35).

Суд части Универзитета у Београду у допису број 172 до 21. XII 1944. године упућеном Деканату Правног факултета, инсистира на хитном достављању записника Савета Правног факултета од дана окупације до ослобођења. Такође, тражи на увид и сву архиву Правног факултета која се односи на реформу Универзитета од стране окупаторског Министарства просвете, као и сву преписку Деканата и наставника са Министарством просвете (36).

Да се врши провера рада у окупационом периоду наставног особља на Београдском универзитету говори и допис Комисије за обнову рада Економско-комерцијалне Високе школе бр. 25 од 9. јануара 1945. године

(32) Архив Србије, Фонд Г-205, Правни факултет, Општа архива, Година 1944-1945, Фасцикла XVIII, документ бр. 697/44.

(33) Архив Србије, Универзитет у Београду, Ректорат, Општа архива, Фонд Г-200, Фасцикла II, Година 1944, бр. 128/1944.

(34) Архив Србије, Фонд Г-205, Правни факултет, Општа архива, Година 1944-1945, Фасцикла XVIII, Омот II, бр. 68/45.

(35) Исто, 232/45.

(36) Исто, бр. 811/44.

Ректорату Универзитета у Београду: ”у циљу омогућења расправе и ликвидирања персоналних питања поверених комисији за обнову Економско-комерцијалне Високе школе, умољавате се за хитан извештај о следећем:

1. Да ли су и какве уредбе радили за Универзитет, за време окупатора, др Лазо М. Костић и др Милан Јовић, тадашњи професори ове високе школе;

2. Да ли су др Лазо М. Костић или др Милан Јовић за време окупатора имали какав положај на Универзитету, за који су били хонорисани (Управа Универзитетских добара, правни саветник итд.) (37).

На интервенцију Ректората Универзитета у Београду, Управа Правног факултета својим актом број 5 од 15. јануара 1945. године одговара Комисији за Обнову Економско-комерцијалне Високе школе да ”Правни факултет за сада није у могућности да достави предмете о раду за време окупације поменутих лица, пошто су сви записници седница Савета Правног факултета, које су одржане у време окупације, достављени Суду части Универзитета по њиховом тражењу...” (38).

Да се поједини професори Правног факултета ангажују у појединим међународним телима говори допис Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, о ангажовању др Радомира Љ. Живковића на специјалну дужност у иностранству, у својству Делегата наше земље – у Комисију Уједињених народа за ратне злочине, па је спречен да настави редовну дужност на Правном факултету до даљег наређења (39).

Да настава на Правном факултету у Београду, почиње 15. априла 1945. године говори и одлука в. д. декана Правног факултета о уступању просторија Физичком заводу Филозофског факултета Универзитета у Београду за смештај лабораторија и збирке поменутог завода и за наставу (40).

(37) Исто, бр. 5/45.

(38) Исто.

(39) Исто, бр. 38/45.

(40) Исто, бр. 512/45.

ОДЛУКЕ УСТАВНОГ СУДА ЈУГОСЛАВИЈЕ

Услови под којима радник може остати у радном односу и после навршених 40 година стажа осигурања, или 65 година живота

Чланом 88. Закона Републике Србије о радним односима прописано је да раднику престаје радни однос без његове сагласности кад наврши 40 година стажа осигурања, или 65 година живота и најмање 15 година стажа осигурања.

Одлуку којом је утврдио да је оспорена законска одредба у супротности с одредбом члана 75, став 4. Закона о основним правима из радног односа ("Сл. лист СФРЈ", бр 60/89 и 42/90), Уставни суд Југославије засновао је на овим разлозима:

одредбом члана 75, став 4. Закона о основним правима из радног односа прописано је да раднику који наврши 40 година стажа осигурања, или 65 година живота и најмање 15 година стажа осигурања, престаје радни однос, ако пословодни орган, односно послодавац, у складу с условима утврђеним законом, општим актом и колективним уговором, не одлучи да радник може остати у радном односу.

Савезни закон установио је оно што је основно кад је реч о престанку радног односа против воље радника: да радни однос не може престати пре навршених прописаних година стажа осигурања, односно година живота и најмањег стажа осигурања. Савезни закон је установио, пак, и нешто друго: пословодни орган, односно послодавац може - у складу са законом, колективним уговором и општим актом - одлучити да радник настави да ради и после навршења прописаног стажа осигурања, односно година живота. Смисао наведене одредбе савезног закона састоји се, по схватању Уставног суда Југославије, у томе да законом (републике), колективним уговором и општим актом, буде утврђено кад радник може остати у радном односу, тј. да пословодном органу, односно послодавцу буде остављена могућност да одлучује о томе да ли ће радник наставити да ради. Републички закон не може, дакле, престанак радног односа уредити тако да не остави могућност да колективни уговор, односно општи акт, може утврдити овлашћење пословодног органа, односно послодавца, да одлучује о настављању радног односа и после испуњења услова за престанак радног односа против воље радника. Оспорена законска одредба значи, по мишљењу Уставног суда Југославије, да она, супротно савезном закону, не оставља никакве могућности да колективним уговором и општим актом буде утврђено кад радник може наставити да ради пошто је испунио услове за престанак радног односа против своје воље. А такво значење оспорене законске одредбе јесте разлог због којег Уставни суд Југославије оцењује да је та одредба у супротности са савезним законом.

(Одлука УСЈ, I-У, бр. 132/2-91, од 11. децембра 1991)

Право надлежног органа да не наведе разлоге на којима се заснива његово решење може бити повреда права грађанина да штити слободе и права која су му зајамчена Уставом СФРЈ

Одредбама члана 19, ст. 3. и 4. Закона о набављању, држању и ношењу оружја ("Сл. гласник СР Србије", бр. 49/71 и 15/74) прописано је да се оружје, муниција и оружни лист могу одузети ако постоји основана претпоставка да ће оружје бити злоупотребљено; ако то налажу интереси јавног реда и мира, односно интереси безбедности, или ако то захтевају друштвено-политичка организација, удружење грађана, самоуправни органи, збор бирача или група грађана, друга друштвена организација. Општински орган не мора, доносећи то решење, навести разлоге којима се руководио при његовом доношењу.

Одлука Уставног суда Југославије о неуставности оспорених одредаба наведеног закона заснована је, пре свега, на схватању Уставног суда Југославије да није посао политичких организација и њима сличних да се баве питањима која су предмет наведеног закона. Право политичких и других организација, прописано оспореним одредбама наведеног закона, није у складу с положајем тих организација утврђеним Уставом СФРЈ, ни с природом њихове делатности и постојања. Оспорене одредбе наведеног закона, којима је прописано наведено право политичких и сличних организација, нису, дакле, већ због тога, у складу с Уставом СФРЈ.

Право надлежног органа да не изнесе разлоге којима се руководи доносећи решење по оспореним одредбама наведеног закона није, по схватању Уставног суда Југославије, и право да грађанину ускрати могућност да расправља о разлозима на којима се заснива решење које не садржи разлоге на којима је засновано. И када има право да не изнесе разлоге на којима се решење заснива, орган управе је дужан да омогући грађанину да расправља о чињеницама и доказима на којима се заснива одлука органа управе. Позивајући се на право да не изнесе разлоге не којима је засновао своје решење, орган управе мора грађанину омогућити да расправља о тим разлозима и да, тако, штити своја права и интересе, сагласно Уставу СФРЈ. Ускратити грађанину ту могућност значи, по схватању Уставног суда Југославије, грађанина спречити у остваривању једног права зајамченог Уставом СФРЈ - да делотворно штити слободе и права која му јамчи Устав. А Уставни суд Југославије сматра да примена оспорених одредаба наведеног закона значи управо то и да оне, ни због тога, нису у складу с Уставом СФРЈ.

(Одлука УСЈ, I-V, бр. 58/1-90, од 11. децембра 1991)

Морално-политичка подобност не може бити ни услов за заснивање радног односа, ни разлог за престанак радног односа против воље радника

Одредбама Закона о друштвеном правобраниоцу самоуправљања ("Сл. лист СФРЈ", бр. 36/75 и 20/82) и Закона о савезном друштвеном правобраниоцу самоуправљања ("Сл. лист СФРЈ", бр. 36/75 и 20/82) прописано је да друштвеном правобраниоцу самоуправљања престаје функција и пре истека времена на које је именован, ако буде утврђено да је морално-политички неподобан за обављање те функције, као и да Скупштина СФРЈ може - по својој иницијативи, или на предлог ССРНЈ - разрешити савезног друштвеног правобраниоца самоуправљања и пре истека времена на које је именован, ако буде утврђено да је морално-политички неподобан за обављање те функције.

Морално-политичка подобност не може бити ни услов за заснивање радног односа, односно за обављање одређене функције, ни разлог због којег грађанину може престати против његове воље радни однос, односно функција која му је поверена. Уставни суд Југославије изразио је тај став више пута. Захтевати од грађанина морално-политичку подобност као услов за заснива-

ње радног односа, односно за обављање одређене функције, значи захтевати одређена политичка уверења, одређен поглед на свет; пре свега - политичка уверења. Грађанин који жели да заснује радни однос или истакне своју кандидатуру за одређену дужност мора имати својства која су услов за заснивање радног односа, односно за обављање функције, у која не спадају политичка уверења и поглед на свет. Никаква друга својства не могу бити ни услов за заснивање радног односа, ни разлог због којег грађанину против његове воље, може престати радни однос, односно престати обављање поверене му функције. У супротном, то је повреда одредаба чл. 160, став 3. и чл. 166. Устава СФРЈ, којима је свакоме, под једнаким условима, зајамчена доступност сваког радног места и функција у друштву, односно слобода мисли и опредељења. Због тих разлога је Уставни суд Југославије оценио да оспорене одредбе наведених савезних закона нису у складу с Уставом СФРЈ.

(Одлука УСЈ, I-У, бр. 35/1-90, од 11. децембра 1991)

Равноправност на тржишту не може зависити од својства онога ко учествује у тржишној утакмици

Одредбом члана 6, став 1, тачка 3. Закона о привременим мерама о порезу на промет производа и услуга ("Сл. лист СФРЈ", број 4/91) прописано је да се прометом производа који подлеже порезу на промет производа и услуга не сматра продаја производа као репродукционог материјала правном лицу које се бави производном делатношћу, радњи која се бави том делатношћу и пољопривредном газдинству које има својство правног лица.

Уставни суд Југославије налази да наведена законска одредба није у складу с Уставом СФРЈ.

Смисао одредбе члана 6, став 1. наведеног закона састоји се, по мишљењу Уставног суда Југославије, у томе да пореско ослобођење, кад су у питању производи који служе као репродукциони материјал, не уживају грађани који самостално обављају дозвољену делатност и земљорадници чије газдинство нема својство правног лица. Имајући у виду тај смисао, тј. значење оспорене законске одредбе, Уставни суд Југославије сматра да та законска одредба није у складу с Уставом СФРЈ. Равноправност радних људи и грађана на јединственом југословенском тржишту, утврђена одредбама члана 251. Устава СФРЈ, а посебно амандманима на Устав СФРЈ, из 1988. године, претпоставља равноправност свакога ко учествује у тржишној утакмици, независно од његовог својства у којем се појављује у тој утакмици. Равноправност радних људи и организација удруженог рада на тржишту не допушта, по схватању Уставног суда Југославије, ни кад је у питању прописивање пореских обавеза, односно ослобођење од тих обавеза, да те обавезе, односно ослобођење, зависе од тога да ли онај ко наступа на тржишту има одређено својство (својство правног лица, обављање делатности одређеног облика и сл.). Равноправност учесника у тржишној утакмици произлази из саме те околности, из наведених одредаба Устава СФРЈ о равноправности на тржишту, и не може бити условљена одређеним правним или личним својствима учесника у тој утакмици. У противном, то значи стављање, по томе основу, једног броја учесника у тржишној утакмици у неравноправан положај који нема уставног основа. Отуда је, по схватању Уставног суда Југославије, противно Уставу СФРЈ да грађани који обављају дозвољену делатност на један од начина дозвољених законом и земљорадници не уживају ослобођења прописана оспореном одредбом наведеног закона само због тога што производе који им служе за прераду на тржишту купују као власници радњи, или као власници пољопривредних газдинстава која немају својство правног лица.

(Одлука УСЈ, I-У, број 16/1-91, од 16. октобра 1991)

Савезна влада нема право да својим актом прописује начин исказивања деоничког капитала по основу интерних деоница

Савезно извршно веће је уредило (Уредбом о исказивању деоничког капитала по основу интерних деоница - "Сл. лист СФРЈ", број 15/91) начин исказивања уписаног капитала и одобреног попушта по интерним деоницама, поступак у случају одустајања од уплате дела вредности интерних деоница и начин ревалоризације неоткупљеног дела вредности интерних деоница; исказивање, билансом, укупног износа уписаних интерних деоница, и друга питања с тим у вези, ради извршавања Закона о дурштвеном капиталу.

Друштвено предузеће П. покренуло је поступак за оцењивање уставности оспорене уредбе, тврдећи да та уредба није у складу с Уставом СФРЈ, будући да Савезно извршно веће није овлашћено да доноси такву уредбу.

Бранећи право на доношење оспорене уредбе, Савезно извршно веће се позвало на одредбу члана 347, тачка 5. Устава СФРЈ и одредбу члана 185. Закона о основама система државне управе и о СИБ-у и савезним органима управе, које га овлашћују на доношење уредбе за извршавање сваког савезног закона.

Уставни суд Југославије оценио је да оспорена уредба није у складу с Уставом СФРЈ. И Уставни суд Југославије је мишљења да наведена одредба Устава СФРЈ, односно одредба наведеног савезног закона, овлашћује Савезно извршно веће на доношење прописа за извршавање савезног закона и да Савезно извршно веће може донети уредбу за извршавање савезног закона и онда кад га на то, изричито, не овлашћује савезни закон. Неоспорно је да Савезно извршно веће може, по одредби члана 347, тачка 5. Устава СФРЈ, доносити уредбе, одлуке и друге прописе за извршавање савезних закона и других прописа и општих аката Скупштине СФРЈ и да то његово право не зависи од тога да ли ће законом бити прописано да ће СИБ донети пропис за извршавање савезног закона, односно другог прописа и општег акта Скупштине СФРЈ. То право СИБ-а не значи и право на доношење прописа за извршавање сваког савезног закона. Савезно извршно веће може, по схватању Уставног суда Југославије, доносити пропис за извршавање савезног закона којим није изричито речено да ће такав пропис бити донесен, само у границама права и дужности Федерације, положаја и надлежности Савезног извршног већа и надлежности савезних органа. Другим речима, Савезно извршно веће може доносити прописе за извршавање савезног закона и без изричитог законског овлашћења, само у оним областима друштвених односа у којима савезни органи одговарају за извршавање савезног закона. Овлашћење СИБ-а из члана 347, тачка 5. Устава СФРЈ ограничено је, дакле, правилима о одговорности савезних органа за извршавање савезних закона. Та одредба Устава СФРЈ и Закона о основама система државне управе ... није основ да Савезно извршно веће доноси прописе за извршавање савезног закона и онда кад савезни органи нису одговорни за извршавање тих закона. Претпоставка надлежности у извршавању савезних закона јесте у корист органа у републикама и покрајинама (члан 273. Устава СФРЈ). Савезни органи извршавају савезне законе и одговорни су за извршавање тих закона само онда кад је то Уставом СФРЈ утврђено. Стога Уставни суд Југославије сматра да Савезно извршно веће није овлашћено да, позивајући се на наведене одредбе Устава СФРЈ и Закона о основама система ... доноси уредбе и друге прописе за извршавање савезних закона кад Уставом није утврђено да су за извршавање одређеног савезног закона одговорни савезни органи. У том смислу, "генерално овлашћење" СИБ-а да доноси прописе за извршавање савезног закона ограничено је само на случајеве у којима, сагласно Уставу, одговорност за извршавање савезних закона пада на савезне органе. Одредбама члана 281, као ни другим одредбама Устава СФРЈ, није утврђено да савезни органи одговарају за извршавање савезних закона у области у којој је донет закон за чије је извршавање донета оспорена уредба. Доносећи оспорену

уредбу, Савезно извршно веће поступило је, дакле, противно Уставу СФРЈ, што оспорену уредбу чини несагласну с Уставом.

(Одлука УСЈ, I-У, број 39/91, од 16. октобра 1991)

О оснивању и укидању општина одлучује републичка скупштина

Законом о територијалној организацији Републике Србије и о локалној самоуправи ("Сл. гласник РС", број 47/91) прописано је да органи општине М. престају да раде онога дана када је тај закон ступио на снагу.

Давалац иницијативе за оцењивање уставности оспореног закона сматра да се општине на територији покрајина оснивају и укидају покрајинским законом и да, због тога, оспорени закон није у складу с Уставом СФРЈ.

Уређивање територијалне организације републике право је и дужност републике. Устав СФРЈ јамчи одређен положај општине као друштвено-политичке заједнице, њена права и дужности. Устав СФРЈ нема одредаба о територијалној организацији република и покрајина, а смисао његових одредаба о друштвено-политичким заједницама састоји се у томе да утврди постојање облика друштвено-политичких заједница и њихових права и дужности. Смисао одредаба Устава СФРЈ о друштвено-политичким заједницама није у томе да јамчи постојање одређене друштвено-политичке заједнице. Устав СФРЈ јамчи права друштвено-политичке заједнице, њен положај у политичком систему - док одређена заједница постоји. И, док Устав СФРЈ јамчи положај општине као друштвено-политичке заједнице, дотле је утврђивање постојања одређене општине право и дужност република, које оне остварују на основу својих устава и закона. Право је, дакле, Републике Србије не само да прописује облик територијалне организације Републике, већ и да одлучује о оснивању и укидању одређене општине. Уставни суд Југославије сматра, стога, да одредба Републичког Закона о укидању одређене општине није противна Уставу СФРЈ. О томе се суди са становишта сагласности таквог акта с уставом републике. У овом случају то значи да Уставни суд Србије одлучује о томе да ли је наведени закон у складу с Уставом Републике Србије.

(Решење УСЈ, I-У, број 138/1-91, од 16. октобра 1991)

Није у складу с Уставом СФРЈ републички закон који прописује да ће се, кад је републички закон у супротности са савезним законом, применити - републички закон

Закон о Служби друштвеног књиговодства у Републици Србији ("Сл. гласник СР Србије", бр. 54/77, 17/78, 13/83 и бр. 19/91) прописује да ће Служба друштвеног књиговодства у Републици и службе у покрајинама примењивати, у случају да је републички закон у супротности са савезним законом - републички закон и друге републичке прописе, и да ће одговорно лице у Служби које не изврши републички закон и други републички пропис, или друго одговорно лице које радљама, налозима, или актима онемогући или наложи одговорном лицу да не изврши републички закон и друге републичке прописе, бити кажњено због кривичног дела казном затвора до три године.

Уставни суд Југославије је оценио - у поступку за оцењивање уставности оспореног закона, који је покренуло Савезно извршно веће - да одредбе чл. 13а. и 82а. наведеног закона нису у складу с уставом СФРЈ.

Није спорно да је одредбом тачке 8. амандмана XXVII на Устав СФРЈ укинута одредба члана 207, став 3. Устава СФРЈ, којом је било утврђено да ће се, у случају да је републички закон, односно покрајински закон у супротности са савезним законом, применити, привремено, до одлуке уставног суда,

републички, односно покрајински закон; а ако су за извршење савезног закона одговорни савезни органи - савезни закон. Устав СФРЈ не решава, дакле - након амандмана на Устав СФРЈ, из 1988. године - непосредно, питање примене закона који су у супротности један с другим. Иако је напуштено правило које је имала одредба члана 207, став 3. Устава СФРЈ, Уставом СФРЈ није, уместо тога, утврђено ново правило: да предност у примени, у случају супротности са савезним законом, има закон републике, односно покрајине. Никаквим тумачењем Устава не може се извести правило по којем, у таквом случају, има предност републички/покрајински закон. Ваља имати у виду да је, и након амандмана из 1988. године, остала на снази одредба члана 207, став 4. Устава СФРЈ, по којој орган који одлучује у појединачним стварима, уколико сматра да закон, други пропис или општи акт није у сагласности са савезним законом, односно да је у супротности са савезним законом, има обавезу да покрене поступак пред уставним судом. Задржавање те одредбе Устава упућује на закључак да изостављање одредбе члана 207, став 3. Устава СФРЈ из уставног текста не значи и установљење правила о предности републичког закона над савезним, у случају супротности републичког са савезним законом. Напуштање решења о примени закона зависно од тога да ли су за извршење савезног закона одговорни органи у републикама или савезни органи не значи, дакле, и установљење решења према којем предност у примени има, у таквом случају, републички закон. Смисао промена о односу између републичког закона и савезног закона, насталих по доношењу амандмана на Устав СФРЈ 1988. године, није у установљењу предности републичког над савезним законом, већ у томе да примена једног или другог закона зависи од оцене Уставног суда Југославије о томе који је од два закона у складу с Уставом СФРЈ. При томе се мора имати у виду да је и даље на снази правило по којем управо републички закон не може бити у супротности са савезним законом (тачка 4, став 2. амандмана XXVII на Устав СФРЈ). Уставне промене из 1988. године нису, дакле, измениле то правило о односима између републичког закона и савезног закона, да би се на основу њега прописивало да примат у примени, у случају супротности међу законима има - републички закон. То није ни решење, а ни смисао промена Устава из 1988. године.

Основ за решење какво садрже оспорене одредбе републичког закона не даје ни амандман XVIII на Устав СФРЈ, из 1988. године, који само наглашава послове које обавља Служба друштвеног књиговодства у земљи, и не мења ни односе у Служби, а још мање - односе између републичког закона и савезног закона.

(Одлука УСЈ, I-У, број 66/1-91, од 11. септембра 1991)

Припремио Ђорђе Ђурковић

ОДЛУКЕ УСТАВНОГ СУДА СРБИЈЕ

Накнада за упис у именик адвоката

Иницирано је покретање поступка пред Уставним судом за оцену уставности и законитости Одлуке основне адвокатске коморе у Београду, којом је одређена висина накнаде за упис у именик адвоката. Иницијатор оспорава ову Одлуку, као и Одлуку Основне адвокатске коморе у Крагујевцу, којом је такође утврђена висина уписнине у именик адвоката. Поред тога, оспорени су и статuti Основне адвокатске коморе у Крагујевцу, којом је такође утврђена висина уписнине у именик адвоката. Поред тога, оспорени су и статuti Основне адвокатске коморе у Крагујевцу и Београду, у делу којим се коморе овлашћују да утврђују висину уписнине у именик адвоката

и адвокатских приправника, као и накнаде за пресељење адвокатске канцеларије.

Оспореном Одлуком основне адвокатске коморе у Београду број 51-5/91 од 5. марта 1991. године утврђена је висина уписнине у именик адвоката за сва лица, изузев адвокатских приправника, у износу од 40.000 динара. Накнада за пресељење седишта адвокатске канцеларије с подручја друге регионалне адвокатске коморе утврђена је у износу од 40.000 динара, а за пресељење канцеларије с подручја друге основне адвокатске коморе у Србији у износу од 20.000 динара. Накнада за пресељење седишта адвокатске канцеларије у оквиру подручја основне адвокатске коморе у Београду износи 500 динара. Одлука се примењује од 1. јануара 1991. године.

У одговору основне адвокатске коморе у Београду на поднету иницијативу наводи се да питања трошкова уписа, чланарине и других материјалних обавеза адвоката према комори нису законом регулисана и да коморе та питања уређују самостално у оквиру овлашћења из члана 90. Закона о адвокатури. Уписнина по својој природи представља трошкове одлучивања о упису у именик адвоката. Ниједним прописом није предвиђено да уписнина треба да садржи и структуру трошкова уписа, нити се Уставни суд може у то упуштати. Уписнина се не може сматрати никаквим додатним условом за упис у именик адвоката, јер се одлука о упису доноси на основу законом утврђених услова.

Обавеза плаћања накнаде за пресељење седишта адвокатске канцеларије је такође донета у складу са законским овлашћењима да комора самостално уређује то питање и ова накнада представља трошкове око евидентирања промене седишта канцеларије и доношења одлуке о прихватању промена. Различита висина ових трошкова утврђена је због већег обима посла и свих других трошкова у припреми за регистровање права на пресељење адвокатске канцеларије, зависно од подручја одакле се врши пресељење. Одређивањем висине уписнине, односно накнаде за пресељење седишта адвокатске канцеларије, не доводи се у питање уставни принцип правне једнакости грађана и остваривање права на бављење одређеним занимањем.

Готово истоветне одлуке донеле су Основна адвокатска комора у Нишу и Основна адвокатска комора у Крагујевцу. Њима су утврђене висина уписнине у именик адвоката и накнаде за пресељење адвокатске канцеларије.

Адвокатска делатност уређена је Законом о адвокатури и служби правне помоћи ("Службени гласник СРС", бр. 27/77 и 1/88).

Одређење адвокатуре као самосталне друштвене службе у члану 5. Закона произлази из одредбе члана 203, став 3. Устава СР Србије. Адвокатура као целовит и специфичан режим друштвених односа још увек подлеже оцени у односу на тај устав, с обзиром на то да Закон о адвокатури није усклађен с Уставом Републике Србије у смислу члана 22. Уставног закона за спровођење Устава Републике Србије.

Према члану 29. Закона, адвокатуром може да се бави само лице уписано у именик адвоката надлежне адвокатске коморе. Услови за упис у именик таксативно су наведени у овом члану. О захтеву за упис у именик адвоката одлучује у смислу члана 32. Закона надлежна адвокатска комора, а против решења којим се одбија захтев за упис подносилац захтева може, у смислу члана 33. Закона, да изјави жалбу и покрене управни спор. Право на вршење адвокатуре стиче се уписом у именик адвоката и давањем свечане изјаве у смислу члана 38. Закона.

На основу свега наведеног произлази да упис у именик адвоката нема само значај уписа у професионалну организацију, већ представља и услов за остваривања права на вршење професионалне делатности. Ово право се остварује по процедури предвиђеној Законом о адвокатури, а супсидијарно се примењују и други процесни закони – Закон о општем управном поступку и закони којима су уређени управни спорови. Адвокатска комора на тај начин врши јавно овлашћење на основу Закона и поступа према утврђеној процедури. Овлашћење законодавца да одређеној организацији повери

вршење јавних овлашћења произлази из одредаба чланова 170. и 237. Устава СР Србије.

Према томе, упис у именик адвоката нема само значај уписа у једну професионалну, "еснафску" организацију. У том случају би таква организација могла да утврђује "цену" приступа у своје чланство као цену неке робе. Напротив, упис у именик адвоката значи остваривање права на обављање одређене професије, о чему одлучује комора у функцији вршења јавног овлашћења по Законом утврђеној процедури, а то значи да уписнина може да представља само стварне трошкове уписа. У складу с тим, они треба да буду специфицирани, односно наменски одређени. Уколико то није случај, већ се висина уписнине одређује произвољно, тада то представља "волунтаризам" адвокатске коморе који омогућава прописивање енормне висине уписнине и тиме ово статутарно овлашћење коморе (да прописује уписнину, чланарину, итд.) добија тежину и значај додатног услова за бављење адвокатуром, мимо оних који су предвиђени чланом 29. Закона о адвокатури. На тај начин адвокатска комора не поступа као организација која врши јавно овлашћење, већ искључиво као професионална организација која штити професионални монопол постојећих чланова на терет оних који тек треба да постану њени чланови и желе да се баве адвокатуром. Адвокатска комора је према Закону о адвокатури одређена двојако. Она је професионална организација, али истовремено и организација која врши одређена јавна овлашћења (одлучивање о бављењу одређеном професијом), а оваквим волунтаристичким и монополским понашањем комора занемарује своју законом утврђену функцију организације која врши јавна овлашћења. На тај начин произвољним прописивањем уписнине комора не само да утврђује додатни услов за вршење адвокатуре и задире у компетенцију законодавца прекорачујући своја законом утврђена овлашћења, већ доводи у питање и одређене уставне принципе.

На основу наведеног, Уставни суд је на основу члана 125. Устава Републике Србије и члана 46, тачка 1. и тачка 3. Закона о поступку пред уставним судом и правном дејству његових одлука, донео Одлуку којом је утврдио да Одлука Скупштине Основне адвокатске коморе у Крагујевцу, Београду и Нишу број 14/4 од 17. марта 1991. године, није у сагласности с Уставом и законом.

(Одлука Уставног суда Србије IY- 49/91 од 31. октобра 1991. године)

Органи управљања у јавном предузећу

1. Јавно комунално предузеће "Чистоћа" из Новог Сада покренуло је поступак пред Уставним судом за оцењивање уставности и законитости Одлуке о изменама и допунама Одлуке о организовању комуналне радне организације "Чистоћа" у Новом Саду као јавног комуналног предузећа ("Службени лист општине Нови Сад", број 6/91).

Предлагач сматра да је увођењем управног одбора као органа управљања јавним предузећем, као и прописивањем да директора именује СО, доносилац Одлуке уредио односе у предузећу као да је у питању државно предузеће. Како, међутим, ниједним актом није измењен, односно одређен својински однос средстава предузећа, које је до сада било у друштвеној својини (предузеће од септембра 1990. године издаје интерне деонице), предлагач сматра да је наведена Одлука у супротности са Законом о јавним предузећима ("Службени гласник СРС", број 6/90) и Законом о предузећима ("Службени лист СФРЈ", бр. 77/88, 40/89, 46/90 и 61/90) према којима врста органа управљања зависи од својинског облика предузећа. Стога сматрају да нема основа да се у предузећу у друштвеној својини образује управни одбор примерен предузећима у мешовитој својини.

Такође се у одговору истиче да је Одлука у супротности и са Законом о комуналним делатностима ("Службени гласник СРС", бр. 44/89) који

утврђује постојање надзорног, а не управног одбора, што одговара предузећу у друштвеној својини.

2. Скупштина општине Нови Сад у свом одговору извештава да је оспорену Одлуку донела са циљем да као оснивач јавног предузећа изврши усклађивање организовања и пословања овог јавног предузећа са решењима из Закона о јавним предузећима ("Службени гласник Републике Србије", бр. 6/90), сходно обавези утврђеној чланом 28. тог закона. Чињеница је да тај закон није уредио да ће се посебним законом одредити која су средства јавног предузећа у државној својини и с тим у вези права и обавезе државе и јавног предузећа у погледу тих средстава (члан 5. Закона). Пошто, извесно, СО није могла приступити уређивању законске материје, то није ни могла уредити карактер својине у односном предузећу, али је, полазећи од законске обавезе усклађивања и чињенице да се у раду овог предузећа обавља делатност која је незаменљив услов живота и рада, приступила променама у могућој мери, тј. поступно, у складу и зависно од изграђивања других нормативно-правних претпоставки.

3. Према својој природи, оспорена Одлука представља низ сукцесивно доношених аката којима се извршава оснивање конкретног јавног предузећа, па у том смислу и она јесте део оснивачког акта. Међутим, садржина њених одредаба, и то оних које су оспорене, указује да је у питању уређивање унутрашње организације предузећа и то на општи начин, нормама које се не исцрпљују једном применом.

Стога оспорене одредбе из чл. 1. и 3. Одлуке о изменама и допунама Одлуке, односно "члан 6." и "члан 7-а", јесу опште правне норме, те подлежу оцени уставности и законитости, без обзира на назив акта и његову улогу.

Ступањем на снагу Закона о јавним предузећима ("Службени гласник Републике Србије", број 6/90) наступила је обавеза да се у року од 3 месеца по његовом ступању на снагу, има ускладити с тим законом организовање и пословање већ постојећих (основних) јавних предузећа у Републици (члан 28. Закона).

Наведени рок је истекао 23. јануара 1991. године, а до тог датума затечена јавна предузећа могла су да раде у режиму какав је био утврђен одговарајућим посебним законом и актом о оснивању (члан 28. Закона), што овде значи по правилима из закона о комуналним делатностима ("Службени гласник СРС", број 44/89) и Одлуке СО Нови Сад о организовању комуналне радне организације "Чистоћа" као јавног предузећа ("Службени лист града Новог Сада", бр. 26/89 и "Службени лист општине Нови Сад", број 9/90).

Указујемо да позивање предлагача на Закон о комуналним делатностима ("Службени гласник СРС", број 44/89) није основано, јер су чланом 28. Закона о јавним предузећима као каснијим Законом који на општи начин другачије уређује односе, прећутно обеснажене норме тог закона, бар у питањима на које указује предлагач. Наиме, указивање предлагача да Закон о комуналним делатностима предвиђа постојање надзорног одбора а не управног, потпуно је изванрелације, тј. система односа које успостављају ова два закона. Наиме, надзорни одбор из Закона о комуналним делатностима није био орган управљања јавним предузећем, већ орган преко којег ДПЗ оставарује надзор и контролу обављања комуналних делатности (члан 12. у вези са чланом 4, тачка 7. Закона о комуналним делатностима), а њега су чинили чланови које су именовали оснивачи и чланови које именује раднички савет јавног предузећа (орган управљања). Закон о јавним предузећима, пак, утврђује управни одбор као орган управљања јавним предузећем, а предвиђа и образовање других органа (члан 14) па и надзорног одбора и то у предузећима у којима се послује средствима у друштвеној и државној својини. За тај орган, који треба да чине представници државног органа и јавног предузећа, односно власника капитала, биће посебним законом уређена садржина овлашћења и друга питања од значаја за рад (члан 23. Закона).

Оспорену одлуку о изменама и допунама СО Нови Сад је донела управо са циљем да изврши наведену обавезу из члана 29. Закона о јавним предузећима.

Закон о јавним предузећима успоставља обавезу свих субјеката који обављају делатност од јавног интереса да се оснивају и послују као јавна предузећа у складу с одредбама овог закона (као "општег") и са законима (посебним) којима се уређују услови и начин обављања тих делатности (члан 1).

Појам делатности од јавног интереса Закон је ближе одредио (члан 1, став 2) и успоставио правило да јавна предузећа могу да послују средствима у свим облицима својине (члан 2).

Уређујући органе јавног предузећа, Закон утврђује као обавезне органе у сваком јавном предузећу управни одбор и директора (члан 14), без обзира да ли је јавно предузеће, зависно од својинских односа, сложености система, природе делатности и других специфичности, основано или организовано као предузеће, деоничарско друштво или друштво с ограниченом одговорношћу (заједнички термин у закону за све је "јавно предузеће - друштво"). Зависно од тих околности, јавна предузећа имају и друге органе: скупштину, одбор директора, надзорни одбор (члан 13, и члан 23).

Према томе, у року који је Закон оставио, у сваком већ основаном (или "организованом", као што је овде случај) јавном предузећу морао је бити уместо затеченог органа управљања формиран за ту функцију - управни одбор, чији су састав и надлежност у начелу уређени законом (чл. 13, 14. и 15. Закона).

У погледу управног одбора, Закон предвиђа да он мора имати најмање три члана, да га именује оснивач, односно власници капитала, а кад је оснивач држава - онда га именује орган државе одређен актом о оснивању којим се иначе утврђују број чланова и састав управног одбора (члан 14).

У погледу именовања директора, Закон предвиђа да га именује управни одбор, али кад је држава оснивач јавног предузећа - онда га именује државни орган одређен актом о оснивању (члан 15. и члан 20, став 2. Закона).

На основу изложене садржине законских норми и садржине оспорених одредаба Одлуке, може се закључити да не постоји несагласност тих одредаба са републичким Законом.

Због тога је Уставни суд одлучио да одбаци захтев предлагача.

(Одлука Уставног суда Србије IУ-133/91 од 24. октобра 1991. године)

Обавеза достављања штампане ствари надлежном органу

1. Представком једног грађанина из Краљева иницирано је покретање поступка пред Уставним судом за оцену уставности одредаба чл. 16. и 20. Закона о јавном информисању јер, по мишљењу иницијатора, ограничавају слободу штампе. Иницијатор сматра да, уколико штампа не подлеже цензури, нема основа за обавезно достављање штампане ствари надлежном тужиоцу, а услови под којима се нека штампана ствар може забранити дати су тако широко да би готово сви листови, који сада излазе, могли бити забрањени.

У представци се даље указује на међусобну неусклађеност појединих законских одредаба, на пример члана 20. с члановима 1. и 4. Закона о јавном информисању.

2. Закон о јавном информисању у поглављу III. *Одговорност у јавном информисању*, одредбама оспореног члана 16. утврђено је:

"Штампарија, односно издавач средстава јавног информисања дужан је да примерак сваке штампане ствари одмах након штампања достави надлежном јавном тужиоцу и републичком органу надлежном за послове информисања".

Овом одредбом уводи се законска обавеза достављања штампане ствари одређеним државним органима и то у моменту после штампања а пре растурања, што произлази из формулације "одмах након штампања".

Полазећи, како од навода иницијатора у вези с оспореним чланом 16. Закона, тако и од његовог садржаја, поставља се следеће уставноправно питање - да ли се установљеном тужиоцу и управном органу органичавача Уставом зајемчена слобода штампе, односно да ли се нарушава слобода јавног информисања и уставна забрана цензуре штампе.

Одредбама оспореног члана 20 (поглавље IV. *Спречавање растурања штампе и ширења информација у средствима јавног информисања*) Закон даље утврђује:

"Растурање штампе и ширење информација средствима јавног информисања може се спречити само одлуком надлежног суда ако се утврди да се њима позива на насилно рушење уставом утврђеног уређења, нарушавање територијалне целокупности и независности Републике Србије, кршење зајамчених слобода и права човека и грађанина или се изазива мржња, или подстиче национална, расна или верска нетрпељивост.

Привремено решење о спречавању растурања и ширења информација средствима јавног информисања доноси надлежни суд на предлог јавног тужиоца, у року од 12 сати од приспећа предлога".

Оспореним одредбама утврђује се: (1) могућност трајне и привремене забране растурања штампе и ширења информација; (2) орган надлежан за доношење такве одлуке; и (3) случајеви када се може донети таква забрана.

Имајући у виду наводе иницијатора, поставља се питање да ли законска могућност да се одлуком суда забрани растурање штампе и ширење информација у утврђеним случајевима ограничава слободу штампе и нарушава забрану цензуре.

Закон детаљно уређује читав поступак, како за доношење привремене забране растурања штампе и ширења информација, тако и за изрицање такве забране трајног карактера.

У овом предмету постављено је питање да ли оспорене законске одредбе омогућавају, односно уводе цензуру штампе. Стога, информисања ради, указујемо на то да између цензуре и забране растурања штампане ствари постоји суштинска разлика.

Цензура се дефинише као преглед, односно контрола од стране органа власти, цркве, политичке организације, па чак и од приватних лица, ствари намењених за штампу, радио и телевизијске емисије и слично, и то пре њиховог публиковања или приказивања, односно извођења (превентивна), или накнадна контрола ради ограничења или забране растурања штампаних ствари (суспензивна цензура), како би се спречило публиковање онога што би било супротно интересима државе и јавног морала, интересима цркве или политичке организације, кад и ове уводе цензуру у односу на своје чланове.

Забрана растурања је само једна од мера која може бити последица цензуре, али може бити и резултат уставом предвиђеног ограничења слободе штампе. Цензура је превентивна, а забрана растурања је репресивна мера.

У југословенском праву цензура не постоји. Још 1960. године савезним законом је декларисана забрана цензуре. Наиме, Закон о штампи и другим облицима информација ("Службени лист ФНРЈ", бр. 45/60, од 9. новембра 1960. године) поставио је неколико основних начела у овој области, која су оцењена толико важним да се могу сматрати материјално уставним иако нису била и формално уставна. Члан 3. овог савезног закона је утврђивао да за објављивање информације није потребна ни пријава, ни одобрење и да не постоји цензура штампе и других облика информација осим у случају мобилног или ратног стања. Готово истоветно решење задржали су и каснији савезни закони.

Доношењем Устава Републике Србије извршене су дубоке промене уставног и политичког система, које су изузетно значајне баш у сфери слобода и права грађана које су широко гарантоване.

Уставом Републике Србије, у сфери слобода, права и дужности човека и грађанина прописано је:

- Уставом се јамче и признају лична, политичка, национална и друга права човека и грађанина (чл. 3, ст. 2);

- Слободе и права човека и грађанина ограничени су само једнаким слободама и правима других, и кад је то Уставом утврђено (члан 11).

Устав је утврдио "границе" те слободе у два случаја: код слободе политичког организовања (члан 44) и код слободе штампе (члан 46):

- Слободе и права остварују се, а дужности се испуњавају на основу Устава, осим кад је Уставом предвиђено да се услови за остваривање појединих слобода и права утврђују законом.

Законом се може прописати начин остваривања појединих слобода и права кад је то неопходно за њихово остваривање.

Злоупотреба слободе и права човека и грађанина противустварна је и кажњива, онако како је то законом предвиђено.

Обезбеђује се судска заштита слобода и права зајамчених и признатих Уставом.

У складу с начелима утврђеним у овим општим одредбама, Устав поред осталих слобода и права човека и грађанина, изричито гарантује и слободу штампе: "Јамчи се слобода штампе и других видова јавног обавештавања" (члан 46, став 1).

Устав Републике Србије гарантује слободу штампе као двострано право грађана: (1) "Јамчи се слобода... јавног изражавања мишљења" (члан 46, став 2); (2) "Издавање новина и јавно обавештавање другим средствима доступно је свима и без одобрења, уз упис у регистар код надлежног органа" (члан 46, став 3).

У складу с наведеним уставним одредбама и гаранцијама слободе штампе, Закон о јавном информисању утврђује:

"Јавно информисање је слободно" (члан 1, став 1), а "сва физичка и правна лица имају право да се баве јавним информисањем" (члан 1, став 2).

Сагласно овим уставним и законским начелима и правима, закон даље, код оснивања средстава јавног информисања, уводи систем пријаве - "уз упис у регистар" (члан 7), уместо система одобрења.

Може се констатовати да је Закон преузео основна начела која и Устав прокламује гарантујући слободу штампе, те је с наведеног становишта сагласан Уставу.

Устав Републике Србије изричито забрањује цензуру, као један од најтежих облика гушења слободе штампе и у члану 46, став 6. утврђује: "Забрањена је цензура штампе и других видова јавног обавештавања. Нико не може спречавати растурање штампе и ширење других обавештења, осим ако се одлуком надлежног суда утврди да се њима позива на: насилно рушење Уставом утврђеног уређења, нарушавање територијалне целокупности и независности Републике Србије, кршење зајамчених слобода и права човека и грађанина, или се изазива и подстиче национална, расна или верска нетрпељивост и мржња".

Закон о јавном информисању, поштујући уставну забрану цензуре, изричито утврђује да "средства јавног информисања не подлежу цензури" (члан 4).

Из наведених уставних одредаба произлази да Устав Републике Србије даје слободу штампе, уз могућност одређених органичења.

Наиме, наведеним уставним одредбама члана 46. забрањују се превентивне мере органичења слободе штампе, како оне које би се примениле пре него што се рукопис штампа, тако и оне које се примењују након штампања, а пре стављања у промет, односно растурања.

Али, Устав омогућава одређену тзв. репресивну контролу слободе штампе, што значи да се може спречити растурање штампе и ширење других обавештења у тачно Уставом утврђеним случајевима и искључиво судском одлуком.

Сагласно оваквом уставном опредељењу, Закон о јавном информисању уређује питања начина остваривања слободе штампе, односно начин на који се остварује и уставна могућност забране растурања штампе и ширења других обавештења судском одлуком (поглавље IV). Поред тога, Закон утврђује да се таква судска одлука (и привремена и трајна) односи само на предлог јавног тужиоца (члан 20, став 2).

У складу с овим овлашћењем и у функцији остваривања уставних одредаба да се одлуком надлежног суда може спречити растурање штампе и ширење других обавештења, оспорене одредбе члана 16. Закона утврђују обавезу достављања примерка сваке штампане ствари, одмах након штампања, јавном тужиоцу у чијој је надлежности покретање поступка пред судским органом.

Обавеза достављања штампане ствари не само јавном тужиоцу, већ и управном органу, односно републичком органу надлежном за послове информисања, такође утврђена оспореним чланом 16. Закона, има за циљ да обезбеди овом органу услове за обављање послова државне управе из њихове надлежности, сагласно члану 94, став 2. Устава Републике Србије, који утврђује да министарства, поред осталог, врше и управни надзор. Како надзор над спровођењем Закона о јавном информисању врши републички орган надлежан за послове информисања (члан 37. Закона), то се обавеза из члана 16. Закона ни с овог становишта не би могла сматрати противуставном. При томе орган управе нема овлашћења за доношење ни привремене, ни трајне забране растурања штампане ствари.

Имајући у виду наведено, може се констатовати да обавеза достављања сваке штампане ствари одмах након штампања јавном тужиоцу и надлежном републичком органу, утврђена оспореним чланом 16. Закона, није противуставна, односно да је она сагласна одредбама члана 46. у вези с чланом 11. Устава Републике Србије.

Полазећи од тога да Устав предвиђа могућност спречавања растурања штампе и ширења других обавештења одлуком надлежног суда, уколико се утврди да се њима позива на одређене насилне активности (понашања - члан 46. став 6), може се констатовати да није несагласна Уставу таква истоветна могућност, утврђена одредбама члана 20. Закона.

На основу изложеног, Уставни суд није прихватио иницијативу за покретање поступка за оцену уставности спорних одредаба Закона о информисању.

(Решење Уставног суда Србије IY-125/91 од 26. септембра 1991. године)

Припремио др Томислав Вељковић

ОДЛУКЕ ВИШЕГ ПРИВРЕДНОГ СУДА СРБИЈЕ

Признавање одлуке стране арбитраже

Првостепени суд је одбио захтев предлагача да призна одлуку стране арбитраже.

Предлагач је у жалби истакао да су странке закључиле уговор у коме су предвиделе да им спорове решава арбитража и да ће поштовати одлуку арбитраже. Жалилац је истакао да арбитража није била обавештена да је над туженим отворен стечајни поступак, па сматра да је арбитража била надлежна да донесе одлуку и зато је предложио да виши суд преиначи првостепену одлуку и призна одлуку стране арбитраже.

Виши привредни суд је одбио жалбу и потврдио првостепену одлуку. Из образложења:

Првостепени суд је правилно утврдио, што међу странкама није ни спорно, да је над туженим отворен стечајни поступак 5. фебруара 1991. године број Ст. 256/90, а да је арбитражна одлука чије се признавање тражи донета 13. марта 1991. године.

Према чл. 15. Закона о судовима (Службени гласник Републике Србије" бр. 46/91) и према раније важећем Закону о судовима, привредни суд у првом степену између осталог спроводи поступак принудног поравнања, стечаја и поступак ликвидације и суди све спорове који су у току или настану поводом спровођења тих поступака без обзира на својство друге стране и без обзира на време покретања спора.

Из изнетог произлази да је за све спорове који се односе на туженика после отварања поступка стечаја надлежан искључиво југословенски суд који спроводи стечајни поступак.

Отварањем стечајног поступка над туженим престала су овлашћења органа управљања, пословодног органа и других органа и једино је стечајни управник био надлежан да се појављује и заступа туженог.

Правилно је првостепени суд извео закључак да после отварања поступка стечаја над тужеником Арбитража више није била надлежна да донесе одлуку чије признавање се тражи.

Ово са разлога што према Закону о решавању сукоба Закона са прописима других земаља у одређеним односима ("Сл. лист СФРЈ", бр. 43/82), а према чл. 99, тач. 2. признавање и извршење стране арбитражне одлуке одбиће се ако се утврди да постоји искључива надлежност суда, или другог органа СФРЈ.

Ово и са разлога што према Конвенцији о признавању и извршавању иностраних арбитражних одлука усвојеној 1958. године у Њујорку, а која је ратификована Законом о ратификацији Конвенције о признавању и извршавању иностраних арбитражних одлука ("Сл. лист СФРЈ", бр. 11/81), а у чл. V, предвиђено је да ће признавање и извршење одлуке стране арбитраже бити одбијено ако се пружи доказ да су странке из уговора о коме је реч на основу Закона који се на њих примењује неспособне.

После отварања стечајног поступка над туженим, а што је учињено пре доношења одлуке арбитраже, туженик као странка је био неспособан у поступку пред Арбитражом јер су престала овлашћења његових органа, а на основу Закона о принудном поравнању, стечају и ликвидацији, па је туженог морао заступати само стечајни управник.

Из предњег произлази да је у време доношења одлуке арбитраже за решавање предметног спора био надлежан искључиво југословенски суд (суд који спроводи стечај над туженим), а тужени као странка из уговора више није био способан да се појављује пред Арбитражом, па је првостепени суд правилно поступио када је одбио захтев предлагача за признавање стране арбитражне одлуке и зато се жалба појављује као неоснована.

Предлагачу-тужиоцу остаје могућност да своја права према туженом оствари у стечајном поступку као и сви други повериоци".

Према томе, југословенски суд неће признати одлуку стране арбитраже, ако је за решавање спора био искључиво надлежан југословенски суд и ако је странка била неспособна да се појави пред страном арбитражом у време доношења одлуке арбитраже.

(Решење Вишег привредног суда, Пж 2213/92 од 25. фебруара 1992)

Странацка способност страног правног лица

Првостепени суд је решењем одбацио тужбу као неуредну.

Тужилац побија жалбом решења и истиче да је провером утврдио да се тужени налази на означеној адреси у тужби, па је предложио да се решење укине, поступак настави а тужба достави на означену адресу у Италији.

Виши привредни суд је одбио жалбу и потврдио првостепено решење.

Из образложења:

"Првостепени суд је покушао уручење тужбе на означену адресу у Италији преко Министарства правде (раније Секретаријат за правосуђе и управу), али је утврђено да се тужени не налази на означеној адреси.

Како у смислу чл. 281. а у вези са чл. 109. Закона о парничном поступку, постоје недостаци у способности туженика да буде странка јер није тачно означена адреса - седиште туженика, па се истом не може уручити тужба, а тужилац у остављеном року није отклонио тај недостатак, то је првостепени суд правилно поступио када је одбацио тужбу као неуредну".

Према томе, ако суд не може уручити тужбу на означену адресу страног правног лица, тада постоје недостаци на страни туженика да буде странка пред судом, па се тужба има одбацивати као неуредна.

(Решење Вишег привредног суда, Пж 8533/91 од 25. фебруара 1992)

Организовање сложеног предузећа у деоничко друштво

Првостепени суд је извршио упис у судски регистар деоничког друштва које је настало - организовано од сложеног предузећа.

Ово решење побијају предузећа која су била удружена у сложено предузеће и истичу да су одлуку о организовању деоничког друштва донели радници запослени у сложеном предузећу на збору, који нису надлежни за доношење такве одлуке, па су предложили да се решење укине, а предмет врати на поновни поступак.

Виши привредни суд је уважио жалбе, решење укинуо, а предмет вратио на поновни поступак.

Из образложења:

Одлуку о променама у организовању сложеног предузећа донели су радници на збору радних људи од 1. јуна 1991. године. Међутим, одлуку о статусним променама у смислу чл. 187-а Закона о предузећима може донети само орган управљања. Одлуку о променама у организовању сложеног предузећа и његовој трансформацији у деоничко друштво може донети орган управљања сложеног предузећа јер се у његовом саставу налазе представници удружених предузећа, или такву одлуку могу донети органи управљања удружених чланица.

Међутим, како су у конкретном случају одлуку о промени организовања донели радници на збору а што није у складу са законом, то је наведени упис извршен супротно Закону и Уредби о уписима у судски регистар.

С напред изложеног, а у смислу чл. 63. Закона о поступку за упис у судски регистар, ваљало је жалбу уважити, решење укинути, а предмет вратити привредном суду на поновни поступак.

У поновљеном поступку суд ће позвати подносиоца пријаве да своју одлуку о организовању сложеног предузећа у деоничко друштво усклади с одредбама Закона о предузећима, тако што ће одлуку донети орган управљања сложеног предузећа или органи управљања чланица удружених у сложено предузеће, па ће поднети пријаву за упис деоничког друштва у судски регистар".

(Решење Вишег привредног суда, Пж 467/92 од 24. јануара 1992)

Раднички савет друштвеног предузећа, после доношења одлуке о организовању предузећа у деоничко друштво и уписа деоничког друштва у судски регистар, није више овлашћен да именује директора деоничког друштва

Предузеће у друштвеној својини донело је одлуку о организовању предузећа у деоничко друштво и одлуку о издавању интерних деоница. У

одлуци о организовању д. д. именован је в. д. директора деоничког друштва Г. В. до избора новог директора.

Деоничко друштво и именовани в. д. директора као заступник д. д. уписани су у судски регистар.

Након овог уписа, Раднички савет бившег друштвеног предузећа именује новог в. д. директора П. Б. који подноси пријаву да се упише у судски регистар као заступник предузећа, а да се брише раније уписани в. д. Г. В.

Првостепени регистарски суд је одбио да изврши упис овако именованог в. д. директора јер је нашао да Раднички савет предузећа у друштвеној својини није више овлашћен да именује в. д. директора.

Виши привредни суд Србије прихватио је овакав став првостепеног суда и одбио жалбу, јер сматра да Раднички савет друштвеног предузећа након уписа д. д. које је организовано од друштвеног предузећа није више овлашћен да именује в. д. директора јер постоји в. д. директора који је уписан у судски регистар на основу Одлуке о организовању д. д. и његов мандат траје до избора новог директора д. д.

(Решење Вишег привредног суда Србије, Пж-7862/91. од 8. новембра 1991)

Припремио Јездимир Митровић

ОКРУГЛИ СТО "ТРАНСФОРМАЦИЈА СВОЈИНСКИХ ОДНОСА -
ТЕОРИЈСКИ И ЕМПИРИЈСКИ АСПЕКТ"
(Српска академија наука и уметности, Београд, 21-22. новембра 1991)

Институт друштвених наука и Центар за економска истраживања Српске академије наука и уметности организовали су 21. и 22. новембра 1991. године у Београду научни скуп - Округли сто на тему *Трансформација својинских односа - теоријски и емпиријски аспект*. На скупу је учествовало четрдесетак стручњака из економије и сродних области друштвених наука.

Расправа на скупу је вођена у оквиру тема: а) *Теоријски проблеми трансформације својинских односа*; б) *Искуства процеса приватизације у југословенском и српском законодавству (теоријски и емпиријски проблеми)*; в) *Процеси приватизације и досадашња искуства у Источним и Западним земљама света*, као и у оквиру Опште дебате.

Уводне реферате су поднели академик проф. др Иван Максимовић (*У трагању за моделом трансформације друштвене својине - један поглед на проблеме приватизације*); проф. др Павле Васић (*Приватизација и тржиште*); проф. др Љубомир Маџар (*Путеви приватизације у Југославији - законски модалитети и друге препреке*) и проф. др Мирољуб Јабус (*Програм приватизације*).

У уводној расправи изнета су различита виђења проблематике трансформације својине. Наводимо нека:

а) "Неоспорна је чињеница да је привредна неефикасност основни узрочник испољене нестабилности (остављајући по страни фактор политике) и да нужно потенцира питање мера којима би се она отклонила. При томе се нужно у први план истиче да основу ове привредне структуре чине друштвена предузећа, па се логично намеће питање њихове трансформације" (П. Васић).

б) "... И у савезном и у републичким законодавствима предвиђени су јаки сектори јавне (државне) својине. Републичка законодавства предвиђају дужи или краћи период обавезне трансформације целокупног друштвеног сектора у јавни, што не само да чини неизвесним евентуалне даље процесе својинске трансформације овог сектора, већ изазива недоумице није ли то корак назад у односу на постојећи модел друштвене својине " (И. Максимовић).

в) "Потреби да се приватизација изведе брзо одговарају изгледи да ће процес приватизације дуго трајати. Тај процес је толико гломазан и тако широко окренут највећем делу привреде, да је по многим компетентним мишљењима немогуће да буде комплетан за мање од неколико деценија. Реч је о фактичкој комплетној замени целокупног вегетативног нервног система у привреди: морају се створити нове управљачке структуре, обезбедити нова пословодства, нови рачуноводствени стандарди и процедуре, нова врста ревизије и контроле, нови тип инвестиционог банкарства, нови инструменти и институције финансијског посредовања, нови тип стручњака за привредно право, нова мрежа судова, итд. Иза свега тога стоји читава громада нових знања којима земља уопште не располаже, знања која могу (и морају) деценијама да се формирају. Сва драма наше својинске трансформа-

ције може се сажети констатацијом да је она изванредно ургентна ствар, а да су за њено комплетирање потребне деценије” (Љ. Маџар).

г) ”Закон о трансформацији друштвене својине у Србији представља корак назад у односу на Савезни закон о капиталу. Мада тренутне околности нису повољне, потребно је и даље размишљати о начину приватизације друштвене привреде”, уз напомену да се ”... у међувремену распала југословенска привреда, води се рат, а услови за приватизацију постају крајње неизвесни. Могуће је да ће стање након рата потпуно изменити околности под којима ће се расправљати о истом проблему” (М. Лабус).

У оквиру дебате водила се занимљива и често контрадикторна расправа. Било је покренуто и питање недостатка ”антимонополског законодавства” (тзв. анти-труст), посебно у односу на све изразитије тенденције монополизације ”јавне својине” од стране новообразованих ”постсоцијалистичких” југословенских република - држава.

Проф. др Стеван Лилић

Данило Н. Баста, ПРЕОБРАЖАЈИ ИДЕЈЕ ПРАВА - ЈЕДАН ВЕК ПРАВНЕ ФИЛОЗОФИЈЕ НА ПРАВНОМ ФАКУЛТЕТУ У БЕОГРАДУ (1841-1941), Правни факултет, Београд, 1991.

Бивало је неретко, у прошлости, за ратних пошаста и махнитих историјских ковитлаја, да људи, затечени несрећом, обрвани бедом и напрасним удесом, изгубе своје најближе нетрагом, годинама носећи у себи као камен тешку слутњу да њихове кости леже разасуте по леденим горама, без белега, предате вечном заборава, али и наду што пламиња у тами душе, танка као притка, да чуда на овом свету има и да крв у жилама њихових ближњих још струји негде, у неким магловитим даљинама, и да ће дан њиховог поновног сусрета ипак доћи. Тако, ни после много година они не престају да их сањају ослоњене на ограду неке корабље, изгубљене у немирним морима, како им машу и милују погледом неутешним. Забраћеним мајкама, од плача испошћених лица, и потавнелим погуреним очевима, њихова деца и даље долазе на разговор, на причу, на повратак у прошлост, у сећању. Походе их, седају поред њих, на клупу, не плативши путну карту. Верујући у чуда, преживели, у мислима, својим изгубљеним рођацима и прецима, као с пустог острва, пишу утешне поруке, стављајући их у боце, и коштуњавом руком, брижно, спуштају низ водену струју. А чуда се, ипак, догађају. Једно од тих чуда представља и књига која је пред нама, а која нас буди из деценијске духовне хибернације и наметнутог самозаборава.

Јер, сви ми којима је судбина уделила да живимо у овом турском забрану, узапћени у карауле једне *Истине*, насилно растављени идеолошким раселинама, затровани обманама свемоћних бољара, доскора нисмо ни знали за своје изгубљене рођаке, а немоли за њихове особене знаке, за боју очију и гласа, облик лица, дубину и размере њихове умности, ритам њихове реченице, лепоту и мелодију њиховог језика којим су обликовали своје мисаоне немире и своја интелектуална лутања. Брижљиво одгајани на грубој и приземној лажи да смо *"настали из пене"*, да смо сирочићи и духовни сиромаси, сви ми који смо годинама ћапћали на дојци тоталитарне свести, с муком и неверицом откривамо да смо легитимни потомци мудрих и морално усправних предака које је оскудна и осiona духовност силом уклонила с повесне сцене, немоћна, ипак, да њихове, тешким плугом заоране бразде затре, да их избрише из колективног националног памћења и да накнадне, "субверзивне" учинке њиховог књижевног, религијског и научно-теоријског прегнућа заувек осујети и скрајне.

Када се осврнемо на пустош иза себе, када овлашним погледом окрзнемо метеж око себе и злослутну таму испред, ми, преварена деца преварених родитеља, тек сада осећамо горчину обмане, тужно беснило и тегобу властитог слома. Отрежњени од колективног пијанства, ослобођени од главобоља идеолошког мамурлука, ми гневно стресамо са себе опилке дневно-политичког стругања и увиђамо, навесело, да смо прикраћени и сапети, да нам је умност оплићала, да смо немушти, да говоримо језиком који одавно нагриза рђа беснила и глупости, да мислимо приземно и утилитарно. Гледајући се са својим изгубљеним и затуреним рођацима и духовним прецима, око у око, као у огледалу, ми схватамо да смо дуго живели на оној варљивој, присојној

страни света, несвесни да постоји и она осојна, сеновита и хладна, која је од нас дуго скривана, а на којој пребивају лепота и мудрост минулог грађанства.

Они који се досад нису препуштали страстима "археологије знања" да би откопали затрпану и заборављену цивилизацију, и који по први пут читају дела Слободана Јовановића, Николаја Велимировића, Драгољуба Јовановића, Јустина Поповића, Драгише Васића и других који су годинама пластили своје знање и мудрост, откривају не само богатство скривене духовности, већ и дубоке разлоге свог незадовољства светом и досадашњим поретком: њима се указује, намах, илузија њиховог досадашњег поимања стварности око нас - у предњем плану је разумљива лаж, а иза ње се назире неразумљива истина. Оно што је у нама изазивало отпор, није била толико ружноћа комунистичког света (уништени дворци претворени у стаје за краве), "колико она маска лепоте коју је тај свет стављао сам себи - другим речима, комунистички кич" (Кундера). Читав један репресивни идеолошки систем био је подређен идеји конституисања "разумљиве лажи" и потискивања "неразумљиве истине", али се овај накарadni порив у овој средини, ипак, никада није могао запамтити.

Колико је тај наум био одиста залудан и наиван у својој нарцистичкој пустошности, и као такав осуђен на кратак век и пропаст, можда најбоље показује књига *Преображаји идеје права - један век правне филозофије на Правном факултету у Београду (1841-1941)*, нашег засигурно најзначајнијег и најплоднијег политичког и правног филозофа средње генерације - Данила Н. Басте (аутора књига *Фихте и француска револуција*, *Право под окриљем утопије*, и незаобилазних студија *Повест у сенци трансцендентализма* и *Хајдегер и питање о слободи*) и врсног и рафинираног преводиоца Канта, Фихтеа, Шелинга, Хениса, Фивега и Ласка, однегованог писца из чијег је мисаоног и преводилачког "пријатељевања" с нашим угледним књижевним теоретичарем проф. др Драганом Стојановићем исходио вишеструко подстицајни зборник *Рани Хајдегер*.

Књига која је пред нама добила је сасвим оправдано назив по опсежној, теоријски промишљеној, језички издашној и стилски изнијансираној студији проф. Басте, студији коју је с таквим маром и смиреншошћу могао уобличити само неко ко је доброно опрљен преводилачким Еросом, и ко се вазда напаја на духовним врелима оних филозофских и научних угледника који су своје знање и мудрост, образовање и стваралачку љубопитљивост, неговали годинама, не повијајући се пред идеолошким менама времена, не подлежући политичким притисцима и не правећи уступке властодержачким настојањима да се загати једно, по природи немирно, интелектуално подручје. Због тога ова књига - која има аутоиронични, па тако и неправедни поднаслов *Хрестоматија*, будући да је то само делимично, док већим делом представља ауторско дело - за млађе нараштаје има не само откривачку већ и отрежњујућу улогу, јер се они први пут сусрећу и с неким научним именима правне филозофије у нас, а јамачно и с готово свим текстовима које је идеолошка обест беспримерно осудила на потајни заборав.

Ова књига није нипошто хрестоматија у одомаћеном провинцијалном, пејоративном и вредносно необавезујућем значењу тог израза, јер приређивач текстове садржане у њој није напросто напaбирчио, механички прикупио у једну некохерентну целину, пренебрегавајући универзалне, непроменљиве аршине, него се на методском плану - саобразно властитом свеобухватном и критичком увиду у историју наше правне филозофије - приклонио одбиру оних чланака који морају "задовољити мерила репрезентативности и трајног значаја".

Да ове оцене Бастиног студиозног и прилежног рада ни по чему нису пристрасне и неодмерене, најбоље сведочи - за мање обавештене крајње неочекивано, а за неке можда и "јеретичко" - изостављање из ове изразито селективне *Хрестоматије* имена најумније српске главе двадесетог века - незаобилазног Слободана Јовановића. По општераспрострањеном, али - по правилу - и непоузданом мишљењу, Слободан Јовановић слови не само за

најдаровитијег мислиоца, већ и за теоријског прегоаца који ниједно поље људске духовности није оставио по страни, изван властите интелектуалне знатижеље и запитаности, па тако ни поље правне филозофије. Али, да је одиста посреди инак само једна предрасуда, потврђује и оштро срезана констатација проф. Басте да *"супротно очекивању, у огромном и тематски разноврсном делу Слободана Јовановића нема ниједног рада који би по својој садржини и карактеру био изразито филозофско-правни. Зато ни он (поред других - прим. Ж. С.) није могао да буде представљен у овој хрестоматији"* (стр. 342). О мериторности проф. Басте да изрекне један такав беспоговорни суд о великану српске науке и културе, најречитије говори његов свеобухватни, миџуциозни - и о Слободану Јовановићу најцеловитије уобличен текст под називом *Неодољива привлачност историје* ("Политика", 28. септембар 1991, стр. 19), у којем је с правом закључио: *"Уза сву разноликост Јовановићевих дела, уза сву разнородност његових списа, уза свеколику различитост његових интересовања, постоји нешто што је Јовановића неодољиво привлачило, чему се непрскидно враћао, што га је заокупљало и увек изнова побуђивало пажњу његовог истраживачког и љубопитљивог духа. Једном једином речју речено, то је Историја, писана великим словом и узета у најширем смислу. Када се каже да је Историја Јовановићев главни интерес и, следствено, окосница читавог дела, мисли се на један обухватан појам"*.

Одвех строг и интелектуално обазрив, самопрегоран и теоријски дисциплинован до самоодрицања, свагда склон постављању далеких и другима тешко досегљивих циљева, проф. Баста ни у овој књизи себи није допустио ма и најмањи пропуст, настојао да избегне општа места и мањем кругу стручњака позната становишта, да ширем читатељству предочи текстове који у послератном периоду бејаху готово недоступни, да избегне објављивање оних, неком другом згодом већ објављених и за публикување у ближој будућности увелико планираних, или, пак, да преведе текстове наших истакнутих правних филозофа који су у минулим временима били кадри да се носе са страним, поглавито немачким ауторима. Зато су текстови свих аутора у овој хрестоматији, од Димитрија Матића, Глигорија Гершића, Живојина Перића, Живана Спасојевића, преко Томе Живановића, Теодора Тарановског, Евгенија Спекторског, све до Ђорђа Тасића и Божидара Марковића, и данас - више него у времену када су настајали - актуелни, духовно подстицајни, а мисаоно окрепљујући, и као такви представљају својеврсни МЕМЕНТО, опомену да се традиција никада не сме запостављати - још мање прећуткивати - нити се идеологија, та најмоћнија инстанца овога века Логора и Зла, икада сме претпоставити подручју духовног, научног, теоријског и уметничког стваралаштва. Ово тим пре што читајући данас текстове најумнијих српских правних филозофа заступљених у овој драгоцену књизи, несесело увиђамо да смо у великом заостатку за нашим духовним прецима.

Опоро стога звучи узредна примедба проф. Басте о поратном наглом заокрету ка правној социологији, заокрету који је неопазиве означио довршење једновековног, поштовања достојног, кретања правнофилозофске мисли на Правном факултету, и *"наговештај једног времена у којем ће на њему, на жалост, бити мало (или нимало) разумевања за ствар правне филозофије, у којем ће она задуго бити потиснута и безмала заборављена"*. Те речи у сваком подвижнику духа буде туробна сећања на оне мрачне дане наше недалеке прошлости када је политичком самовољом у корену сасечен покушај да се формира језгро даровитих младих мислећих глава чија би мисаона љубопитљивост била усредсређена управо на проблеме правне филозофије, када је њихов духовни предводник и обновитељ традиције о којој пишемо, Михаило Ђурић, допао затвора, а његови следбеници постали објектима идеолошких шикана. Разуме се, биће и сада оних малициозних појединача који ће тврдити да је и сам Михаило Ђурић подлегао том, може се слободно рећи, идеолошком заокрету ка социологији, и који ће, штавише, томе у прилог навести и конкретна дела овог истакнутог филозофског писца (*Проблеми социолошког метода и Социологија Макса Вебера*). Ипак, све не-

доумице одавно је отклонио проф. Ђурић у једном драгоценом интервјуу, рекавши - без икаквог правдања, разуме се - да је његово "краткотрајно интересовање за социологију било подстакнуто више филозофским него професионалним разлозима. Мада удео ових других (потребе наставе на Универзитету) није био незнатан. Хтео сам да што више изоштрим поглед на конкретну реалност, да се што потпуније упознам с тим како једна релативно развијена модерна друштвена наука прилази проучавању човека и његовог историјског света. *Ипак, моје интересовање за социологију никад није отишло даље од чисто интелектуалне радозналости. Никад се нисам професионално бавио социолошким истраживањима* (подвукао Ж. С.). Морам да признам да сам преко социологије нашао свој пут к Марксу, те да ми је Макс Вебер много помогао да боље схватим не само порекло и природу неких карактеристичних савремених друштвених појава, него и епохални задатак филозофије" ("Theoria", бр. 1, 1981, стр. 67).

Деловање проф. Басте улива, међутим, наду да све ипак није изгубљено, и да је Правни факултет у њему добио легитимног баштиника богатог српског научно-теоријског наслеђа и достојног настављача родоначелника ренесансе правно-филозофске мисли у нас, данас угледног ничеолога Михаила Ђурића. Одмакнут од дневне политике на "господствену удаљењу", Данило Н. Баста, доказавши једаред интелектуалну одважност и поштење, онда када је то мало ко учинио, одлучио је да се врати себи, да преиспита своје духовне домаћаје, да превреднује свеколико мисаоно наслеђе, и да оснажи етос рада и одговорности за писану и изговорену реч, етос који нас једино може усправити, прибавити изгубљено достојанство и вратити у наше природно завичајно лежиште. Ако данас и сасвим занемарљив број младих умних глава ослушкује његова истраживања "у сенци" политичког хаоса у којем смо се обрели, онда је то поуздан знак да је на данашњем, персонално знатно осиромашеном Правном факултету, стасао утемељен и речит правни филозоф, филозоф чије ће име потоње генерације изговарати с једнаким поштовањем с којим ми данас изговарамо имена оних који су оправдано нашли своје место у овој хрестоматији.

Овом књигом, парадоксално речено, Данило Н. Баста је "отворио" будућност наше правно-филозофске прошлости, прошлости коју су дуго тајили од нас, од свог духовног потомства, немоћни да схвате да је не могу занавек сакрити.

Чуда се, дакле, ипак, догађају. Сада смо сви на перону, тискамо се узнемирени, и чекамо да из паре што шикља испод тек заустављене локомотиве изроне наши давно изгубљени рођаци, наши преци или њихови земни остаци. Гледамо их са чуђењем и неверицом. Пиљимо у њихове старински зашиљене брадице, монокле и цилиндре, у жезло, дугу мантију са стихаром, у епитрахил, крст и панагију, у пану и камилавку. Све траје кратко, као у сну. Они у чијим жилама одиста тече крв ових предака, њихови прави потомци, срећни су што су се њихови рођаци коначно вратили, поносни што је с њиховим моштима пристигла и утеха о релативности једне једине *Истине*; сазнање да су они постојали и да нису више криви од оних, до сада безгрешних. *Јер, "само су мртворођенчад безгрешна"*.

мр Жељко Симић

Драгољуб Кавран, НАУКА О УПРАВЉАЊУ (ОРГАНИЗАЦИЈА, КАДРОВИ, РУКОВОЂЕЊЕ), "Научна књига", 1991, стр. 423

1. Окосница нове књиге проф. Каврана је кадровска функција кроз коју се преламају сви елементи који чине садржину науке о управљању. Наиме, проф. Кавран је у систематској расправи о кадровима дао преглед свих релевантних проблема науке о управљању.

Свакако да је проф. Кавран са разлогом ставио акценат своје књиге на проблем кадрова и кадровске функције. Познато је да су најважнији део сваког система - његова основица - људи, било као иницијатори и организатори привреде и других процеса, тј. доносиоци одлуке, било као извршиоци процеса и донетих одлука.

У оквирима тржишне привреде кадрови представљају моторну снагу и примаран услов за успешно функционисање привреде, али и свих других делатности.

Када је било речи о самоуправном систему привређивања какав је примењен у Југославији, истицано је да је самоуправни систем хуманији од система тржишне капиталистичке привреде. Међутим, исто тако је познато да се самоуправни систем у пракси показао неефикасним, с обзиром на то да је константно снижавао продуктивност рада, што је доводило до сиромашења најширих слојева друштва, првенствено радничке класе. Према томе, самоуправни систем привређивања се претворио од прокламованих принципа, чија је улога првенствено била заштита интереса радничке класе, у своју супротност.

У ранијем систему самоуправљања чињени су неуспешни покушаји да се идеја и модели управљања и руковођења из западне капиталистичке привреде накалеме, односно прилагоде самоуправној привреди. Иако је југословенски модел самоуправљања у привреди пружио више могућности за прилагођавање принципима и моделима управљања и руковођења у оквирима тржишне капиталистичке привреде у поређењу с управљањем у реалном социјализму, ипак успех није могао бити задовољавајући, јер су то, у суштини, била два различита друштвена система.

Као један од разлога овог неуспеха наводи се и чињеница да је у реалном социјализму, па и у самоуправном друштву, Комунистичка партија владала читавим друштвом, свим друштвеним процесима, па и привредом. Директори предузећа били су истакнути чланови Комунистичке партије и добри послушници централних комитета, тако да се од њих није ни захтевало неко посебно стручно знање за управљање предузећем и привредом уопште. Идеје о успешном менаџменту су биле проскрибоване. Оне су од 1971. до 1973. године у Србији биле узрок смене политичке garniture Марка Никезића, после чега је дошло до смењивања директора неких најуспешнијих предузећа. Таква политика званичне Србије уназадрила је привреду Србије за десет и више година.

Због тога је данас, када је и код нас уведено тржиште робе, капитала и радне снаге, и када су правно изједначени сви својински односи, много лакше и једноставније идеје и моделе управљања и руковођења из арсенала западне тржишне привреде применити и на наша предузећа и друге облике привређивања.

Међутим, у западним земљама последњих година долази до изражаја и једна нова појава.

Увођењем аутоматизације и роботизације у производњи, највећи број радника добија улогу да контролише аутоматско одвијање процеса производње. Компјутеризација је уведена и у друге делатности. Због свега тога се и смањује процентуална разлика између "плаве блузе" и "белог оковратника", што се запажа у свим западним индустријски развијеним земљама. Према неким подацима, проценат заступљености "плаве блузе" у односу на целокупну радну снагу у тим земљама пада испод 30%. Томе су допринеле промене у технологији рада у индустрији, као и у другим делатностима.

Проф. Кавран правилно запажа да се налазимо пред изазовом како изградити тржишно друштво постепено мењајући институције, организацију друштвеног, па и индивидуалног живота, као и саму државу. Како победити лењост, инерцију, низак морал, легат који нам је оставио досадашњи период развоја од кога су остале само рушевине? Шта урадити са великим бројем бирократа у држави и друштвеним и државним предузећима (с обзиром на то да је 48% ранијих друштвених предузећа сада претворено у државна

предузећа). При томе се мора водити рачуна о томе да се данас не могу постићи успешни резултати идеолошким убеђивањем, јер је познато да тржиште не подноси идеологију, већ само национално примењиву теорију.

2. Садржина књиге је подељена на три дела.

Материја *првог дела* је подељена на седам одељака.

У првом одељку се разматра однос између човека и организације. Указује се на значајну улогу и делатност кадрова, нове теорије и методе и технику изучавања кадровских елемената, као и на еволуцију кадровске функције. Имају се у виду промене које налаже тржишна привреда, указује се на потребу синтезе теорије и праксе и на елементе које садржи наука о кадровима и др. У другом одељку се проучава модел кадровске структуре, при чему се разматра кадровска функција у оквиру тржишне привреде. Расправља се и о систему организације у друштву и кадровске структуре (општи приступ систему и одређивање елемената система), о шифрама дефинисања кадровске функције и др.

У трећем одељку се најпре указује на значај поделе рада, а затим и на значај процеса селекције кадрова (утицај средине на избор кадрова, индикатори успешности, оцене вредности технике и интервјуа, савети о томе како интервјуисати, тестови). Говори се и о оријентацији примљених кадрова, процесу пријема кадрова, процесу перманентног образовања и развоја кадрова, као и о образовању руководиоца (циљеви развоја руководиоца, застарелост метода руковођења, техника усавршавања руководиоца, организациони распоред кадровских служби у појединим организацијама и у управи).

Четврти одељак посвећен је проблему руковођења и, у вези с њим, кадровским процесима у друштву. Прво се расправља о улози руковођења, а затим о динамици кадровских процеса (услови за систематизацију кадровских процеса, утицај кадровске функције на рад и развој кадровске организације), као и о процесу остваривања одговорности (појам одговорности, подела одговорности, организациона одговорност, одговорност и успешност организације, проблеми техничко-организационе ефикасности, школа "међуљудских односа" и одговорност, јапански утицај и модерно руковођење) и најзад о организационој ефикасности.

Посебна пажња је у петом одељку посвећена питању организационих оквира кадровских процеса. На почетку се разматра питање врста организација (традиционална схватања, функционална организација и кадровски процес, елементи савремене организације, пројектовање и улога кадровске функције, техника мрежног планирања при решавању кадровских проблема и др.).

Шести одељак је посвећен проучавању кадровских процеса у односу на организовање. У овом одељку се разматра проблем циљева који треба да се остваре у организацији (организациони циљеви и улога организације, процес координације, циљеви и мерење резултата, мотивација радника и подстицај на тимски рад, утврђивање опште политике организације помоћу циљева, улога руководиоца и улога кадровске функције, кадрови и организациони циљеви). Расправља се и о проблему сукоба са традиционализмом указивањем на нове теорије окренуте човеку. У вези с тим се проучава и проблем санирања ефикасности и руковођења. Нарочита пажња је посвећена области доношења одлука у вези са руковођењем и кадровском функцијом (елементи процеса доношења тактичких одлука, улога руководиоца, менаџера, рутинске и иновативне одлуке у процесу руковођења и тактичких одлучивања, децентрализација доношења тактичких одлука, модерно руковођење и доношење одлука, и др.).

Последњи одељак првог дела посвећен је информатичкој револуцији и развоју кадровских процеса.

Други део књиге садржи три одељка.

У оквиру првог одељка се разматра проблем "научне организације рада", а затим школа међуљудских односа, "релација на научну организацију

рада" (настанак концепција на основу емпиријских истраживања, критика идеја, модерна, информативна организација и резултати до којих се дошло у оквиру школе међуљудских односа). Посебна пажња је посвећена проблему професионализма, државној управи у улози кадровске функције (разматра се и улога јавног сектора или државне управе), као и улога технократије у организацијама тржишног друштва и органа управе.

У другом одељку се говори о проблему кадровске функције у оквирима међуљудских односа. Најпре се расправља о оквирима међуљудских односа (организациони, интерперсонални и интраперсонални односи), затим о структуралним теоријама промена, односима између различитих норми, односима између руководиоца и сарадника, о односу између руковођења и организационе контроле, као и о процесу одлучивања и руковођења.

Одељак три је посвећен разматрању проблема руковођења са психосоцијалног аспекта. На почетку се говори о људском понашању, а затим о састанцима као облику рада (циљеви састанака, структура састанака, технички проблеми организације и вођења састанака, проблеми састанака, систем комуникације на састанку, вођење дискусије, фрустрација). У оквиру овог одељка се разматра и проблем демократске ефикасности у тржишној организацији (услови за остварење високог морала, физички фактори, фактори социјалне организације, руковођење и морал). Расправља се и о систему комуникације у односу на кадрове (различити системи комуникација, функцијама система комуникација, ефикасности система комуникација), комуникацијама и њиховом утицају на међуљудске односе, мрежи комуникација, комуницирању на састанцима и улози руководиоца, о системском концепту и комуникацији, систему комуникација, руковођењу и процесу одлучивања, о хоризонталном и вертикалном комуницирању, омбудсману у привреди. Значајан део је посвећен променама у суштини руковођења у привреди и друштву, као и елементима анализе и систематизације радних места и руковођењу.

Трећи део књиге посвећен је проучавању савремених метода и техника кадровске функције везаних за информациони систем. Најпре се помињу информациони подсистеми кадрова и база података, а затим принципи изградња информационог подсистема кадрова (носиоци информација о кадровима, одређивање вредности информација о кадровима, изградња информационог подсистема кадрова, информациони подсистем у организацији као део укупног система информација о кадровима, структура информационог подсистема кадрова). Нарочита пажња је посвећена организацији датотека, проблему и праћењу успешности радника, прикупљању и обради података за кадрове, систему датотека, меморисању података, анализи података и обради података.

Најзад, у специјалном одељку овог дела расправља се о елементима за заснивање система праћења развоја кадрова (СИПРАК). У вези са тим се расправља о бази СИПРАК, о инструментаријуму истраживања, о методима за израду кадровских модела, о параметрима евиденције кадрова (организациони услови, служба евиденције, класификација датотека), као и о елементима структурно-организационог модела СИПРАК.

На крају је дат селективни попис литературе.

3. Као што је већ наглашено, књига проф. Каврана је посвећена проблему кадрова и кадровске функције, али истовремено проучава све елементе који чине садржину науке о управљању. Због тога је и књига насловљена *Наука о управљању*.

Књига проф. Каврана представља драгоцену штивицу за кадрове који треба да послују у новим тржишним условима. Дуго се код нас сматрало да успешан руководиоца у привреди може бити само онај у кога има поверење Централни комитет Савеза комуниста. Међутим, увођењем тржишне привреде показало се да су таква схватања превазиђена и да успешан руководиоца пре свега мора да располаже одговарајућим стручним знањима, али исто

тако и специјалним, односно посебним знањима везаним за руковођење, односно "менаџмент".

Из детаљне анализе садржине књиге проф. Каврана произлази да успешан руководилац може да буде само онај који може да уочи сву сложеност проблема организације, њен однос с окружењем, али нарочито и унутрашње односе у самој организацији, при чему је проблем кадрова и кадровске функције један од најважнијих елемената. Подробно расправљање проф. Каврана о многим проблемима кадровске функције, па и кадровске политике, указује на потребу нарочито привредних руководилаца, али и руководилаца у другим секторима рада, да упознају одговарајуће методе организације и руковођења, да се прилагоде понашању у демократској држави и да савладају стереотипну инерцију, импровизацију, али и индолентност у руковођењу. Све то указује на потребу постојања обавеза, првенствено руководилаца у привреди, али и у другим секторима рада, да прате нове методе рада и ни једног тренутка да се не подају самозадовољству у свом раду. Свакако да ће успешан руководилац захтевати и одговарајућа залагања и својих подређених радника и сарадника, јер се у свету дешавају стално промене на многим подручјима, па и на подручју организације и руковођења. Према томе, остајање на једном постигнутој позицији представља несумњиво заостајање, које може довести до губитка и пропасти одговарајуће привредне организације.

У својој књизи проф. Кавран користи бројну америчку литературу о проблемима науке о управљању, првенствено новијег датума.

Професор Кавран је такође користио и многе податке из бројних часописа на енглеском језику.

др Славољуб Поповић

Зоран Томић, *УПРАВНО ПРАВО*, ПИП "Номос", Београд, 1991, стр. 656

I - Управно право Зорана Томића је уџбеник намењен студентима Правног факултета у Београду.

Појава овог уџбеника пада у време када се врши разграђивање југословенске државе, у време када предстоје разарања и нестанак федеративне Југославије, мада, за сада, Устав СФРЈ није у битним својим одредбама измењен и дерогиран.

Међутим, државна организација у републикама регулисана је на новим начелима (на начелу поделе власти, начелу својинског и политичког плурализма и слободног тржишта робе, капитала и радне снаге и др.). Уставима и законима република углавном су дерогиране најважније одредбе Устава СФРЈ, тако да се у републикама велики број одредаба Устава СФРЈ и не примењује.

У овом уџбенику је обрађена материја у складу с прописаним наставним програмом за предмет управно право, мада је аутор понегде и одступио од њега, сходно својем поимању појединих правних института.

Материја се у уџбеницима излаже, по правилу, на стандардан начин, тако да уџбеник омогући студентима добијање потребних знања из одговарајуће наставне дисциплине. При обради материје Управног права уобичајена је подела уџбеничког материјала на неколико делова, и то на уводни теоријски део и три посебна дела (*Организација управе или субјекти управног рада*, *Функционисање - делатност управе* и *Контрола над радом управе*). У неким уџбеницима управног права постоји и четврти део, посвећен проблему управноправних односа у вези са својином (јавно добро, експропријација, комасација и др.).

Зоран Томић је материју коју излаже поделио на три дела, и њима обухватио сва она питања која се стандардно излажу у оквиру уџбеника Управног права.

II - Са теоријског гледишта најзначајнији део књиге је први део, посвећен теоријским излагањима управног права. Тај први део подељен је на два одељка. У првом одељку се расправља о основним питањима из оквира управноправне гране, а у другом о управноправној науци.

Први одељак је подељен на шест одсека.

У оквиру првог одсека говори се о управи и управним односима као општем предмету управноправне гране. Први одсек је подељен на две главе, од којих је прва посвећена излагању о управи, а друга управним односима.

У оквиру прве главе најпре се расправља о управи у формалном значењу, а затим о управи у материјалном значењу. Разматра се и ванправни теоријски концепт управе, при чему се аутор задржава на излагању тзв. кибернетског модела управе Лисијена Мела.

Аутор после тога одређује теоријскоправни појам управе и разматра однос управе и контроле (углавном је реч о правној контроли управе, као и о судској контроли управе).

Друга глава је посвећена излагању управних односа. Одређујући појам и особине управних односа, аутор говори о уибеницима, односно заснивању управних односа, садржини управних односа, правној заштити управних односа и престанку управних односа.

У другом одсеку посвећеном генези развоја управноправне гране, излажу се услови настанка управноправне гране. Говори се и о управи под владавином права, као и о настанку и правцу развоја управноправне гране на југословенском простору.

Трећи одсек посвећен је садржини управноправне гране. Расправља се о управном праву у ширем смислу и управном праву у ужем смислу, при чему се указује на управно право у правној науци уопште, као и на управно право у нашој правној науци.

У оквиру четвртог одсека расправља се о управном праву у односу на друге гране права (уставно право, кривично право, прекршајно право, грађанско право, породично право, радно право, као и финансијско право).

У посебном одељку расправља се о изворима управноправне гране на југословенском простору. Одређују се појам, класификација и опште особине извора управноправне гране, као и временско и просторно важење управноправне гране на југословенском простору. Потом се излажу поједине врсте извора управног права, чија се класификација врши на основу уобичајених критеријума.

Други одељак посвећен је управноправној науци. Говори о предмету, циљу и методу управноправне науке и о правцима развоја управноправне науке. Такође се одређује систем управноправне науке у Југославији и дају извесне карактеристике правно-научног проучавања управе.

Други део уибеника посвећен је излагању о субјектима и основној садржини управног рада и то према важећем праву на југословенском простору. Други део је подељен на два одељка.

У првом одељку говори се о главним субјектима управног рада. Врши се различита класификација субјеката, као што су савезни и републички субјекти управног рада, централни и нецентрални субјекти, државни и недржавни субјекти управног рада, главни и остали субјекти управног рада.

У другој глави посебно се расправља о државним органима као главним субјектима управног рада. Ту се најпре излаже класификација државних органа управе на југословенском простору, а затим се аутор задржава на важним обележјима унутрашњег устројства државних органа управе на југословенском простору. У вези с тим расправља се најпре о принципу монократског руковођења органима управе, саставу радне заједнице државних органа управе и одговорности чланова радне заједнице, садржини контроле унутар државних органа управе, као и радноправном положају државних службеника, о правном режиму средстава за рад државних органа управе, о међусобним односима органа управе на југословенском простору (односи савезних органа управе и органа федералних јединица, односи републичких

органа управе и осталих органа управе у Србији). У оквиру исте главе говори се и о односима органа управе према скупштини и влади (тј. извршном органу), о односима органа управе према управно-стручним државним организацијама (у Србији су то посебне државне организације), затим о односима органа управе према државном судству, према јавном тужилаштву, према недржавним организацијама, као и о односу органа управе према грађанима.

Трећа глава је посвећена и осталим субјектима управног рада на југословенском простору. То су скупштина, шеф државе, влада, посебне државне организације, Служба друштвеног књиговодства. Њима је поверено вршење јавних овлашћења.

Други одељак је посвећен основној садржини управног рада према важећем праву на југословенском простору. Ту се углавном има у виду функционисање, односно делатност управе на југословенском простору.

У оквиру прве главе најпре се говори о правним инструментима управног рада, као што су управни акти и управне радње, затим о управно-оперативном раду и управно-контролном раду; па о решавању управних ствари, управном надзору и издавању јавних уверења.

Посебна пажња посвећена је управноправним актима. Помињу се врсте управноправних аката, дејство управноправног акта, извршење и извршност управноправног акта, потенцијална манљивост управноправних аката (битне и небитне мане, ванправне и правне мане, незаконитост, рушљивост и ништавост, итд.).

Трећа глава говори о управно-материјалним актима, тј. о управним радњама. Најпре се излажу појам и особине управноправних радњи, управне радње као инструменти управног рада, врсте управно-материјалних аката, односно управних радњи. Говори се и о контроли над управним радњама.

Трећи део уџбеника, посвећен току и контроли управног рада према важећем праву на југословенском простору, најобимнији је део књиге, јер садржи исти број страна колико и претходна два дела.

У првом одељку прве главе разматра се управни поступак у првом степену према Закону о општем управном поступку. Наводе се начела општег управног поступка, затим учесници у управном поступку, видови општења у управном поступку, рокови, повраћај у пређашње стање, диспозитивне страначке радње током поступка, поступак до доношења првостепене одлуке у главној управној ствари, трошкови поступка и завршетак првостепеног управног поступка.

Друга глава је посвећена управном поступку у другом степену, а трећа управном извршном поступку.

Излагања у четвртој глави се односе на ванжалбену управну контролу управног рада, тј. на ванредну управну контролу управе. У оквиру ове главе говори се о обнови управног поступка, о мењању и поништавању решења у вези с управним спором, о укидању и мењању правноснажног решења по пристанку, или по захтеву странке, о облицима ванредне управне контроле у виду захтева за заштиту законитости и поништавању и укидању по праву надзора и, најзад, о ванредном укидању решења и о оглашавању решења ништавим. Свим овим облицима тзв. ванжалбене управне контроле управног рада посвећено је доста пажње.

У другом одељку трећег дела посвећеном судској контроли управног рада расправља се најпре о управном спору, и то прво о општем, односно основном управном спору (предмет управног спора, странке, суд који решава управни спор, разлози оспоравања управног акта, тужба у управном спору, поступак решавања управног спора, правна средства у управном спору, обавезност и изршење правноснажних судских пресуда и однос управног спора и управне контроле управе).

Посебно се помиње управно-рачунски спор, посебно допунски (супсидијарни) управни спор, као што је спор о нарушавању уставних слобода и права појединачним правним актима (чл. 66. ЗУС) и спор о нарушавању уставних слобода и права службеном радњом (чл. 67-76. ЗУС). Друга глава се

односи на посебну врсту спора, на спор за накнаду штете проузроковане управним радом, говори се и о одговорности по основу службене грешке, као и одговорности без обзира на службену грешку.

С обзиром на то да је рукопис овог уџбеника предат пре него што су донети главни закони Србије о појединим питањима из области управе, то је аутор у анексу укратко говорио и о министарствима у Србији, о управно-правним питањима територијалне организације и локалне самоуправе у Србији, о Закону о судовима као извору управног права, о јавном тужилаштву у Србији, о јавним службама, о радним односима запослених у државним органима, о статуту АП Војводине, као извору управног права.

На крају је дат материјални регистар појмова, оно што врло често недостаје у појединим стручним књигама, а користи читаоцу.

III - Може се констатовати да садржина уџбеника *Управно право* Зорана Томића представља покушај да се на нешто друкчији начин конципира уџбеник Управног права.

Из кратког прегледа садржине уџбеника може се закључити да је Зоран Томић улазио и у расправу најспорнијих теоријских питања из оквира науке о управном праву. Предност овог уџбеника је то што је Зоран Томић настојао да многе институте (нарочито у првом делу уџбеника) теоријски осветли и поткрепи упоредно-правним излагањима, као и да се осврне на историјски развој правних института. Поједини делови писани су монографски. Зоран Томић излаже разне теоријске ставове, али заузима и свој став, што несумњиво подиже научну вредност уџбеника. Међутим, с друге стране, овакав начин излагања у уџбенику може да отежа сналажење студената у тако сложеној материји.

Овде се можемо подсетити запажања проф. др И. Крбека, који је признао да је своје уџбенике из управног права из 1929. и 1932. године радио монографском методом. У доцнијим издањима уџбеника управног права, проф. Крбек је углавном одустао од монографског метода рада.

У уџбенику Зорана Томића постоји једна олакшица за студенте. Теоријска расправљања су штампана петитом, а делови намењени просечном студенту штампани су боргисом. На тај начин је студентима (углавном просечним) омогућено да обрате већу пажњу на текстове штампане боргисом.

Једна од одлика овог уџбеника је систематско настојање аутора да излагања групише у одељке и пододељке, одсеке и шире и уже подгрупе, а према критеријумима које сматра оправданим. На тај се начин јасније излажу поједина питања, што олакшава сналажење студената и омогућава лакше усвајање изложене материје.

Добра страна овог уџбеника је и у томе што се означавају арапским бројевима поједини ставови и пасуси. Овакав метод је користан нарочито при изради регистра појмова, јер се код појединих појмова врши упућивање на одговарајући арапски број, а не на страну у књизи, како је, иначе, уобичајено.

Врло је корисна намера аутора да поједина излагања из позитивног права (нарочито материје о општем управном поступку и управном спору) поткрепи судском праксом, тј. изводима из појединих судских пресуда донетих у управним споровима. На тај начин се студенти постепено припремају и за будући практичан рад.

У књизи су обрађени и неки институти који данас представљају прошлост (нпр. радна заједница државних органа управе, радноправни положај радника органа управе, правни режим средстава за рад државних органа управе и сл.). То се није могло избећи јер је аутор радио на рукопису овог уџбеника онда када су поменути институти представљали још увек наше позитивно право.

Треба приметити да у уџбенику има и извесних понављања (нпр. о контроли рада државне управе говори се на више места). Али, то представља

уобичајени начин излагања, јер се тамо где се не ради о *sedes materiae*, излагање врши само у кратким цртама, с тим да се на одговарајућем месту сваки институт осветли у целини.

У сваком случају, уџбеник Зорана Томића представља корисно освежење у обради бројних теоријских и спорних проблема управног права. За тај предмет студенти углавном кажу да га карактеришу сувопарни и недовољно занимљиви институти. Чини се да ће динамичним излагањем Зоран Томић привући пажњу студената на материју управног права.

Бројна теоријска расправљања Зорана Томића оправдавају његов смисао како за анализу, тако и за одговарајућу синтезу материје.

др Славољуб Б. Поповић

Мирко Васиљевић, ТРГОВИНСКО ПРАВО (ПРИВРЕДНО ПРАВО), Београд, 1991, "Научна књига", стр. 736

Крајем децембра 1991. објављена је књига др Мирка Васиљевића, редовног професора Правног факултета Универзитета у Београду, под називом *Трговинско право*, у поднаслову - *Привредно право*. Већ сам наслов књиге, *Трговинско право*, које је аутор храбро истакао на корицама, указује да њено објављивање представља догађај од изузетног значаја за развој трговачко-правне мисли и праксе у српском друштву, пошто се готово пола века на овим просторима нико није осмелио да тако назове своје научно дело.

С обзиром на велике промене које су се десиле последњих година у нашем трговачком законодавству, нарочито у његовом статусном делу, због доношења Закона о предузећима, осећала се потреба за једним системским научним делом које би подробно обрадило и објаснило целокупну материју привредног права. Ту потребу науке, судске и пословне праксе, задовољио је професор Васиљевић овом књигом, враћајући се и самим насловом коренима ове гране права.

Трговинско право је свеобухватно дело које у појединим деловима битно одступа од класичних уџбеника, као нпр. кад говори о праву индустријске својине, о праву осигурања, појединим уговорима и др. Књига је писана, као што и сам аутор у предговору истиче, не само као уџбеник, већ и као приручник за судску и пословну праксу, што је врло корисно за пословне људе и судије, али може изазвати негодовање студената због проширења материје. Зато аутор не само да подробно разматра, објашњава и критикује норме нашег националног трговинског права, предлажући одговарајућа решења за многе правне празнине и неодговарајуће норме, већ и детаљно приказује упоредно право. Осим тога, књига је прожета великим бројем теоријских ставова домаћих и страних писаца, ставовима судске праксе и потребама пословне праксе. Код многих важних института обрађени су не само национални, домаћи и страни, правни извори, већ и међународни правни извори, тако да ово дело има елементе и међународног трговинског права. Све му то даје један посебан квалитет и предност у односу на слична дела писана у овој грани права.

Језик књиге је врло стручан, тако да је штиво врло тешко за правне лаике. Књига, међутим, није њима ни намењена, већ првенствено стручњацима - студентима, пословним људима, судијама и теоретичарима. Пишчев стил је познат од раније (1), а одликује се кратким и сажетим излагањима материје. Посебна врлина пишчевог стила јесте једноставна систематика дела, тако да се и неупућени читалац лако у њему сналази и проналази оно што му је потребно. Целокупна материја трговинског права подељена је на четири дела, од којих сваки има по неколико глава, које се потом деле на

(1) Види: *Предузећа (правни аспекти)*, Београд, 1990; *Упоредно-правни коментар Закона о предузећима*, Београд, 1989. и др.

основне наставне јединице - лекције. У књизи нема често непотребних и збуњујућих одсека, одељака или других елемената систематике, што указује на велике списатељске моћи овог аутора.

Материја трговинског (привредног) права је у овој књизи подељена, по класичној систематици, на четири дела. То су: I) Статусно трговинско (привредно) право, II) Уговори у привреди, III) Банкарски послови и IV) Хартије од вредности.

Први део књиге је најдужи (300 страна). Састоји се од деветнаест глава: I) Увод, историјат, извори; II) Привредни субјекти "мале привреде"; III) Привредни субјекти - Предузећа; IV) Трговачка друштва; V) Остали типови предузећа; VI) Модели приватизације друштвене и државне својине у законодавству Србије; VII) Јавне службе и јавна предузећа; VIII) Индивидуализација предузећа у правном промету; IX) Привредно-планске мере; X) Финансијско пословање; XI) Правни промет; XII) Групаације предузећа; XIII) Фузије предузећа; XIV) Право конкуренције; XV) Права индустријске својине; XVI) Облици страних улагања; Слободне и царинске зоне; Оснивање предузећа у иностранству; XVII) Финансијске организације; Посредничке организације - Берзе; XVIII) Привредне асоцијације; и XIX) Санација и престанак предузећа (и других привредних субјеката). Оваква сложена и дугачка концепција статусног трговинског права сасвим је оправдана, с обзиром на то да се њиме регулишу и у њему разматрају специфична питања, којима се не бави ниједна друга грана права. Међутим, већ се из сумарног прегледа садржине овог дела књиге види да је аутор класичну концепцију статусног дела проширио неким питањима која нису строго статусно-правне природе, као нпр. Увод (са појмом трговинског права и терминологијом), историјат, извори - који су заједнички за све делове ове гране права; привредно-планске мере, које спадају у регламентарно право; право конкуренције и право индустријске својине, који често представљају самосталне целине трговинског права. Оваква систематика је за похвалу због своје једноставности, која никако не иде на уштрб јасноће и прегледности штива.

У уводном делу аутор, поред појма и предмета трговинског права, објашњава зашто се определио за назив *Трговинско право*, истичући, да је прихватио француску, објективну концепцију, уместо немачке, субјективне концепције, по којој би се књига звала *Трговачко право*, као неко сталешко право тргована. Затим се објашњава, у кратким цртама, светска и домаћа историја трговинског права и карактеристике Закона о предузећима, као главног статусноправног извора у савременој фази његовог развоја, да би се увод завршио приказом осталих важећих трговинскоправних извора.

Друга глава је посвећена субјектима мале привреде, под којима аутор подразумева трговце - предузетнике, радње, пољопривредна газдинства и задруге, а трећа привредним субјектима - предузећима. У овој глави аутор се ограничава на објашњавање само особина и питања која су заједничка за сва предузећа, као што су: појам и битна обележја предузећа, правни субјективитет, класификација, имовина са својинским режимом у и над предузећем, оснивање предузећа и статус његових делова. У следеће четири главе (IV - VII) објашњени су поједине врсте предузећа и проблем приватизације у српском законодавству.

Четврта глава је најдужа (46-130. стр.) и најзначајнија у овом делу уџбеника. Посвећена је трговачким друштвима. Најпре се разматрају општа питања трговачких друштава (појам, врсте и елементи и једноперсонално друштво), а потом свако трговачко друштво понаособ, и то следећим редоследом: друштво с неограниченом солидарном одговорношћу чланова, командитно друштво, командитно друштво на деонице, друштво с ограниченом одговорношћу, деоничко (акционарско) друштво и управљање и пословање у њему. С обзиром на то да је аутор ову материју разматрао у ранијим делима (2), могло се очекивати да јој неће додати много новог. Напротив, овде

је аутор показао врхунско умеће и стручност, изложивши ову материју на потпуно нов и оригиналан начин, детаљно, промишљено и са много потврда својих ставова у ставовима многих домаћих и страних писаца, решењима у упоредном праву и судској пракси.

Пета глава се бави осталим типовима предузећа, у које су сврстани друштвено, приватно и задружно предузеће. Упадљиво је да је аутор ове типове предузећа објаснио после трговачких друштава, јер се ради о мање значајним привредним субјектима, који ће све више нестајати губљењем значаја поделе предузећа на основу својинског режима. Ипак, овде су посебно размотрена друштвена предузећа, с обзиром на то да су код нас још увек значајна, и то првенствено с ослонцем на Закон о предузећима: појам, међусобан однос оснивача и основаног друштвеног предузећа, самоуправљање у њему, а нарочито лично изјашњавање радника и раднички савет, потом остали органи, као што су директор, извршни орган, самоуправна радничка контрола, и на крају самоуправни општи акти. Шеста глава је логичан продужетак пете, јер се у њој разматра настајање друштвених предузећа кроз њихову приватизацију. Аутору се може замерити што се инсистирањем на објашњавању разлика између савезног и српског законодавства помало губи из вида сама суштина и начин приватизације. У седмој глави објашњене су јавне службе и јавна предузећа, која ће и после приватизације остати под доминантним утицајем државе.

Осма глава се бави институтима индивидуализације предузећа у правном промету: фирма, делатност, седиште, судски регистар и пословне књиге предузећа. С овом главом је у чврстој вези једанаеста глава која се бави правним прометом предузећа. У њој се објашњава преузимање обавеза у правном промету кроз институте заступања и представљања предузећа, те пуномоћства (а нарочито прокуре), и одговорност предузећа за обавезе у правном промету. Између ове две главе аутор је у две посебне главе објаснио привредно-планске мере (IX) и финансијско пословање предузећа, кроз биланс стања и биланс успеха, као елемената завршног рачуна (X).

Можда је најзанимљивија и најоригиналнија дванаеста глава, јер се бави групацијама предузећа од којих многе код нас у послератном периоду нису постојале. Дефинишући групације предузећа као "целине предузећа правно самосталних, али фактички подвргнутих јединствено економских одлука", аутор у њих сврстава, нпр. концерн, филијале, холдинг, труст, пословно удружење, пул, картер, скривено удружење и др., објашњавајући најпре њихове опште карактеристике, а потом и појединачне. Са овом главом је повезана тринаеста глава која се бави фузијама предузећа (спајање, припајање, подела и др.).

Право конкуренције је објашњено у четрнаестој глави, кроз институте тржишта и конкуренције, монополистичког деловања, нелојалне конкуренције, шпекулације и њиховог сузбијања. У петнаестој глави су у кратким цртама размотрена права индустријске својине (појам, проналазачко право и право знакова разликовања), а у шеснаестој статусна питања спољнотрговинског пословања (нпр., страна улагања, слободне и царинске зоне, оснивање предузећа у иностранству). Седамнаеста глава је посвећена финансијским организацијама, као што су банке, народне банке, друге финансијске организације (нпр. штедионице) и осигуравајуће организације, и посредничким организацијама, тј. берзама. У осамнаестој глави објашњене су привредне асоцијације, као што су привредне коморе и задружни савези, а у деветнаестој институти везани за престанак привредних субјеката. Нарочита пажња је посвећена објашњењу принудног поравнања и стечаја. Тиме се заокружава и завршава статусни део трговинског права.

Други део књиге разматра уговоре у привреди, подељен је на пет глава и захвата 246 страна. Пошто се проф. Васиљевић раније није бавио писањем системских дела о уговорном трговинском праву, овај део књиге је изузетно занимљив, јер је потпуно нов. И овде је одступљено од класичне концепције и систематике трговинског права, јер су објашњени поједини уговори који

се иначе не срећу у уџбеницима, као што су уговори о трансферу технологије, или уговор о франшизингу.

У првој глави се теоријски обрађују општа правила уговора у привреди. Најпре се објашњавају систем јединства и систем двојства у регулисању облигационих односа и појам уговора у привреди у Закону о облигационим односима у упоредном праву, а потом се прелази на објашњавање важнијих специфичности уговора у привреди у односу на класичне облигационе уговоре, као што су: начело савесности и поштења, дужност улагања појачане пажње, начело теретности, државни интервенционизам, општа понуда, меморандум, камата, прекомерно оштећење, застарелост, одговорност; и др.

Цела друга глава је посвећена уговору о продаји. У објашњавању овог уговора аутор се определио за класичну систематику, тако да најпре даје одређена општа разматрања овог уговора (појам, битни елементи, особине, дејства, врсте, извори права), да би потом прешао на објашњавање појединих питања у вези са њим: предмет продавчеве и купчеве обавезе, обавезе продавца и купца, одговорност за неизвршење уговорних обавеза и др. Посебан квалитет ове главе представља изузетно јасно и подробно објашњење преласка ризика с продавца на купца и транспортних клаузула.

Трећа глава другог дела књиге је посвећена уговорима о трговинским (привредним) услугама. Под овим уговорима проф. Васиљевић подразумева следеће уговоре: Уговор о посредовању, о контроли, ускладиштењу, грађењу, осигурању и уговоре о туристичким услугама. Сваки уговор је детаљно обрађен имајући у виду првенствено Закон о облигационим односима, али и друге домаће и стране правне изворе и теоретичаре. Посебно треба похвалити добро објашњен уговор о осигурању, у вези са којим је дотакнута и целина института осигурања.

Четврта глава садржи, у суштини, сажето саобраћајно право, јер подробно обрађује све уговоре у превозу лица и ствари у свим саобраћајним гранама, као и у комбинованом превозу. У оквирима сваког уговора, поред појма, елемената, правних извора, права и обавеза уговорника, посебно је објашњена одговорност превозиоца.

У петој и последњој глави овог дела објашњени су уговори о вишим облицима привредне сарадње. Аутор је сажето објаснио уговоре о трансферу технологије, који се у суштини свде на разне облике уговора и лиценци из Закона о облигационим односима, уговор о дугорочној производној кооперацији и уговор о франшизингу, као нови уговор у нашој пословној пракси.

У трећем делу писац излаже материју банкарских послова. Овај део је најкраћи у књизи, јер обухвата само 66 страна, али је врло оригиналан и нов. У првој, од укупно четири главе овог дела, дата су општа правила банкарских послова, путем којих се стиче знањање о појму и историји банкарских послова, њиховим одликама и врстама и, на крају, о банкарској тајни и одговорности банке. За разлику од класичне поделе банкарских послова на активне, пасивне, неутралне и посебне, проф. Васиљевић је прихватио поделу на кредитне, депозитне и услужне банкарске послове, које потом објашњава у наредне три главе.

Кредитни послови су објашњени у другој глави. Овде се аутор не ограничава само на разматрање класичних уговора о банкарском кредиту, који су и до сада код нас били познати (уговор о кредиту, есконт, ломбард), већ представља са великом студиозношћу и нове кредитне послове који се све више јављају у међународном пословању наших банака и предузећа, као што су: уговор о факторингу, о форфетирању и о лизингу. Банкарски депозитни послови су приказани у трећој глави овог дела књиге. Ту су објашњени новчани и неновчани депозит, улог на штедњу са штедном књижицом, банкарски текући рачун, депозит хартија од вредности и уговор о сефу. За разлику од кредитних послова у којима банка позајмљује новац клијенту, овим пословима је заједничко да банка прима новац или друге покретне ствари на чување од клијента. Банкарске услужне послове заокружују четврта и последња глава књиге. У оквиру послова у којима банка врши неке

услуге својим клијентима, нарочито су размотрени акредитив, банкарска гаранција, послови платног промета, клиринг, документарни инкасо (наплата) и остали услужни банкарски послови.

Последњи део књиге разматра хартије од вредности. Састоји се од четири главе (118 страна). У првој глави су дате опште карактеристике хартија од вредности: појам, права, разлика од других писмених исправа, функција и значај хартија, врсте, од којих су најзначајније хартије на име, хартије по наредби и на доносиоца, залагање хартија, пуномоћје, конвертовање, сједињење и дељење, амортизација и правна природа односа из хартија. Аутор је поделио ове хартије од вредности и на новчане и робне, те је свакој врсти посветио посебну главу.

Тако друга глава говори о меници, чеку, деоницама (акцијама), обвезницама, благајничким и комерцијалним записима и сертификату, као новчанам хартијама, а трећа глава се бави складишницом, товарним листом, исправама комбинованог превоза робе и коносманом (теретницом), као робним хартијама. У овим главама највећа пажња посвећена је меници и чеку, те меничним и чековним радњама. Посебна врлина тих излагања је њихово заснивање на позитивном праву, без непотребног теоретисања, и упоредно разматрање и англосаксонског меничног и чековног система. У последњој глави аутор је обрдио легитимационе папире и знаке, а међу њима посебно полису осигурања и кредитну карту.

Из целокупног садржаја ове књиге види се да је писац био првенствено под утицајем француске правне теорије, али у појединим питањима и англосаксонске. То се види и из напомена, у којима се аутор позива на дела Антонијевића, Јовановића, Голдштајна, Барбића, Јанковца и других домаћих теоретичара, затим на дела Родијера, Гиона, Хамела, Лагарда и Жофреа, од француских теоретичара, Ајвамија од енглеских, а Фарара од америчких теоретичара. Аутор је користио и немачку и италијанску литературу и правне изворе низа других земаља (нпр. Швајцарске, Мађарске и др.). На крају књиге писац није дао списак коришћене литературе, али се она може наћи у напоменама на дну појединих страница (преко 3.000).

Због брзине штампања и објављивања књизи недостаје стварни регистар. Осим тога, може се замерити на броју штампарских грешака, које се у нормалним условима издавања не би учиниле. Зато се оправдано може очекивати од аутора да у следећем, другом издању, отклони уочене недостатке.

Но, без обзира на то, може се закључити да је реч о изврском научном делу, које је једно од најсвеобухватнијих дела икад објављених у нашој земљи. Свакако да ће оно извршити снажан утицај на будућу трговачкоправну мисао код нас, па и шире, и да ће бити незаобилазно коришћено у готово сваком озбиљнијем научном раду у овој грани права.

мр Небојша Јовановић

Б.А. Страшун, КОНСТИТУЦИОННЫЕ ПЕРЕМЕНЫ В ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЕ В 1989-1990. ГОДАХ, Москва, 1991, стр. 207

Аутор, познати совјетски писац радова из области упоредног уставног права и политичких система, у овом делу разматра питање уставних промена у земљама источне Европе у периоду од две године, тј. у 1989. и 1990. години. То су несумњиво године у којима је у поменутиим земљама дошло до промена од историјског значаја, престанком постојања тзв. "реалног социјализма", и ауторитарног бирократског система. Аутор полази од чињенице да је реч о историјском периоду глобалног пораза ауторитарне власти уопште, што се најбоље може видети у земљама тзв. "Трећег света" у којима нестају ауторитарни облици остваривања политичке власти. Стога би се могло рећи да и промене у источној Европи леже у колотечини овог светског процеса.

За постојеће уставе земаља источне Европе, према ауторовом мишљењу, може се рећи да су у погледу положаја појединца у друштву и држави, свечаног проглашавања суверенитета органа народног представништва у државној структури и низу других својих чланова "формирали лажну представу о стварности, али су потпуно реални у оним својим деловима у којима су утврђивали економски монопол државе и политички монопол компартије". Отуда је јасно да се поменуте промене револуционарног значаја нису могле остварити у оквиру ових устава, али ни брзе промене политичке ситуације уставним реформама. Из тога произлази да се уставне промене, с једне стране, појављују као резултат, а с друге, као подстрек друштвеног преображаја.

За сам уставни развитак источноевропских земаља карактеристичне су, према ауторовом мишљењу, како заједничке опште црте, тако и значајне разлике. Прве би биле условљене јединственим задатком прелаза с административно-бироградског система на демократску и рационалну организацију друштва, а друге својеврсним условима и односима дејствујућих политичких сила. У тој светлости, тј. потреби рушења административно-бироградског система као оквирне платформе уставних реформи, аутор веома подробно и прецизно излаже оне реформе које су се у току поменуте две године односиле на представничке органе свих нивоа, органе извршне власти, управне и судске органе.

Разумљиво је да би у оквиру једног приказа било веома тешко изложити све оне промене које аутор прати скоро из дана у дан, те ћемо се стога задржати само на указивању на специфичне околности под којима су се, и у зависности од којих су се вршиле конкретне уставне промене, а на које и сам аутор у својим успутним коментарима указује. То би у Совјетском Савезу пре свега било "начело практичног остваривања политичке реформе у правцу преласка власти у земљи с партијског апарата на демократски изабране совјете", при чему главни проблем представља решење питања правилног односа између центра и појединих република, који би требало да буде решен новим Савезним договором. У Пољској, која је, као и Југославија, представљала најслабију карикатуру међу социјалистичким земаљама јер у њој административно-бироградски систем није био свеобухватан, "Солидарност" као независна синдикална организација добија карактер најширег политичког покрета и практично тежи да диктира развитак политичког живота. У Мађарској је дошло до формирања опозиционих политичких партија и покрета с којима реорганизована владајућа партија ступа у дијалог, чиме се омогућује формирање у основи нове државне структуре "која у суштини представља обновљену предратну структуру". У Немачкој Демократској Републици, за разлику од Пољске и Мађарске у којима је временом долазило до ерозије административно-бироградског система, овај систем се чвршће држао и због вишег животног стандарда становника. Но, када је постало јасно да се Совјетски Савез више неће мешати у унутрашње послове савезничких земаља, у НДР долази до масовних демонстрација и захтева за политичким и грађанским слободама и променама у органима власти, што се завршило потписивањем уговора о уједињењу са СР Немачком. У Бугарској су реформе стварно имале декоративан карактер и прикривале личну диктатуру, али се истовремено мора признати да је тзв. антибироградску револуцију у овој земљи почела сама БКП без масовног народног протеста - карактеристичног за друге социјалистичке земље. У Чешкословачкој значајан проблем који угрожава опстанак федерације представља расподела надлежности између република и центра, док се за Румунију може рећи да је имала најомрзнутији политички режим због диктатуре клана Чаушеску. Та диктатура је збачена у децембарској револуцији 1989, а власт је прешла у руке тзв. Фронта националног спаса. Али, у Румунији се политичка борба и даље води у условима погоршавања економског положаја земље, што знатно отежава положај владе. Што се, пак, Југославије тиче, еволуција уставног уређења у току две године била је најсложенија у односу на остале источное-

вропске земље. Боље рећи, дошло је до рушења старог уставног система, односно до измена савезног устава и доношења и измена републичких устава неусаглашених са савезним уставом. Својим новим републичким уставом Хрватска је проглашена самосталном и независном државом, док је словеначка скупштина донела Декларацију о суверености државе Словеније, што представља рушење југословенске федерације. Насупрот томе, Савезно извршно веће иступа са идејом о савезном договору којим би требало да се у извесном виду сачува југословенска држава.

У некој врсти закључка, аутор износи претпоставку да би у следеће две године у односу на посматране, тј. 1991. и 1992. годину, нови устави источноевропских земаља, за разлику од постојећих "социјалистичких" који најпре утврђују социјално-економска и социјално-културна права и слободе, а затим политичка и најзад лична права, требало да иду обратним редом: "Најпре да утврде лична права и слободе, а затим остала која би им служила као социјално-политичка подршка". Све то би у области економије требало да доведе до мешовите привреде, односно омогућавања и личне својине на средствима за производњу, а у области политике до примене принципа плурализма, а у организацији државе до примене принципа поделе власти. Међутим, као што је познато, догађаји су у Совјетском Савезу и Југославији узели такав ток да је бар у погледу временског остваривања претпостављени уставни развитак стављен под велики знак питања. Но, као што је већ поминуто, веома детаљан приказ уставних реформи у току двогодишњег периода у земљама Источне Европе, уз обиље података и њихово стављање у одговарајући контекст ширих политичких збивања, чини овај рад веома информативним и корисним за упознавање с недавним уставним променама од историјског значаја на европском истоку.

Д. Продановић

ОДБРАЊЕНЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ У 1991. ГОДИНИ

Љубиша Станојевић, саветник за развој у Кредитној банци Београд: "Примена формално-квантитативних метода подржаних компјутерском симулацијом у истраживању међународних сукоба" - одбранио 11. јануара 1991. године.

Дејан Попов, саветник у Инвест-банци у Београду: "Правни режим ко-ришћења вода" - одбранио 15. јануара 1991. године.

Момчило Драшковић, отправник послова Амбасаде СФРЈ у Авганистану: "Буржоаско-демократски покрет, социјалне идеје др Сун Јат Сена и њихов утицај на социјалистичку револуцију у Кини" - одбранио 10. марта 1991. године.

Милан Поповић, асистент на Правном факултету у Титограду: "Однос економске и политичке принуде у друштвима на капиталистичком и етатистичком начину производње" - одбранио 9. априла 1991. године.

Ehemed Musbah Muhammed Elahmer, запослен у Либијској амбасади у Београду: "Правно-политички положај жена у арапским државама" - одбранио 23. маја 1991. године.

Милорад Живановић, асистент на Правном факултету у Бањалуци: "Тужба за утврђење у парничном поступку" - одбранио 20. јуна 1991. године.

Иштван Фејеш, асистент на Правном факултету у Новом Саду: "Процесне санкције у кривичном поступку" - одбранио 24. јуна 1991. године.

Миленко Манигодић, адвокат у Београду: "Право индустријских модела и узорака" - одбранио 25. јуна 1991. године.

Мирсада Слијепчевић, асистент на Правном факултету у Мостару: "Политичко одлучивање као опредељујући фактор природе југословенског федерализма" - одбранила 8. јула 1991. године.

Наташа Мрвић, стручни сарадник у Институту за криминолошка и социолошка истраживања у Београду: "Накнада штете причинене кривичним делом" - одбранила 8. октобра 1991. године.

Етела Јеринкић, асистент на Економском факултету у Суботици: "Компаративна анализа метода и система утврђивања структуре друштвеног производа" - одбранила 10. октобра 1991. године.

Зоран Рашовић, асистент на Правном факултету у Титограду; "Заложно право на покретним стварима" - одбранио 18. октобра 1991. године.

Миодраг Алексић, професор Школе правно-биротехничке струке "9. мај" у Београду: "Правна средства у управном спору" - одбранио 21. октобра 1991. године.

Милош Кастратовић, саветник у Привредној комори Југославије: "Институционални услови формирања и остваривања политике каматних стопа у југословенском друштву" - одбранио 27. новембра 1991. године.

Јават К. Моуса, незапослени држављанин Републике Ирак: "Центри моћи у Израелу и њихова улога у стварању спољне политике Израела 1963-1988" - одбранио 28. новембра 1991. године.

Драгор Хибер, асистент на Правном факултету у Београду: "Појам битне заблуде при закључењу уговора" - одбранио 9. децембра 1991. године.

Гордана Ковачек - Станић, асистент на Правном факултету у Новом Саду: "Остваривање родитељског права - односи личне природе" - одбранила 20. децембра 1991. године.

Витомир Поповић, судија Основног суда у Бањалуци: "Дошња купца код купопродајних уговора у привреди" - одбранио 26. децембра 1991. године.

Припремила Десанка Стојиљковић

ОДБРАЊЕНЕ МАГИСТАРСКЕ ТЕЗЕ У 1991. ГОДИНИ

Сенад Цинић, судија Окружног суда у Шапцу: "Кривично дело давања лажног исказа" - одбранио 10. јануара 1991. године.

Бранко Глишић, дилер на пословима руковања делом девизних резерви код Народне банке Југославије: "Инострани дугови Југославије, отплата дугова и цена обвезница на секундарним финансијским тржиштима" - одбранио 7. марта 1991. године.

Предраг Горановић, руководилац Финансијског сектора у Индустрији пива и сокова "Требјеса" - Никшић: "Однос економије и политике у развоју нашег друштвено-економског система" - одбранио 5. априла 1991. године.

Глигорије Спасојевић, стручни сарадник у Кривичном одељењу Врховног војног суда у Београду: "Правно регулисање извршења иностраних судских одлука у кривичним стварима у СФРЈ" - одбранио 12. априла 1991. године.

Душан Врекић, заменик општинског јавног тужиоца у Инђији: "Мера одузимања имовинске користи у кривичном праву" - одбранио 25. априла 1991. године.

Желько Бартуловић, асистент Правног факултета у Ријеци: "Имовинска права статута подручја под влашћу крчких кнезова у XIII и XIV столећу" - одбранио 29. априла 1991. године.

Драгица Мијаиловић, полазник на Harvard Extension School за сертификат из Administration and Management: "Правни положај страних лица у упоредном праву у промету роба и услуга" - одбранила 20. маја 1991. године.

Драгољуб Тодић, запослен у Савезном секретаријату за развој у Београду: "Статус избеглица у међународном праву и југословенском законодавству" - одбранио 21. јуна 1991. године.

Дијана Јаковец, асистент Правног факултета у Сплиту: "Старатељство за посебне случајеве у југословенском праву" - одбранила 24. јуна 1991. године.

Драган Раденковић, правни саветник у ДП "Архитект" у Сарајеву: "Извођење и наплата инвестиционих радова у иностранству" - одбранио 2. јула 1991. године.

Милан Воркапић, стручни сарадник у управном одељењу Врховног војног суда у Београду: "Управни поступак пред војним органима" - одбранио 8. јула 1991. године.

Срећко Косановић, адвокат у Београду: "Недозвољена трговина" - одбранио 30. септембра 1991. године.

Ђорђе Јовановић, директор општих и заједничких послова "Петар Драпшин" у Младеновцу: "Опорезивање дохотка металопрерађивачке делатности" - одбранио 30. септембра 1991. године.

Дубравка Томановић, адвокатски приправник у Београду: "Одговорност у комбинованом (мултимодалном) транспорту роба" - одбранила 9. октобра 1991. године.

Драгомир Кнежевић, запослен у Црвеном крсту Југославије: "Ваздушни рат и међународно право" - одбранио 4. новембра 1991. године.

Здрава Праштало, асистент Правног факултета у Бањалуци: "Кривично право Душановог законика и византијско право" - одбранила 5. новембра 1991. године.

Гордана Илић-Попов, асистент Правног факултета у Београду: "Активна фискална политика и синтетичко опорезивање дохотка грађана" - одбранила 11. новембра 1991. године.

Здравко Миловановић, помоћник начелника Одељења за финансијске послове у СДПР: "Нормативни систем непосредне контроле цена у Југославији" - одбранио 27. новембра 1991. године.

Милан Марковић, асистент Правног факултета у Титограду: "Ванредна правна средства у управном спору" - одбранио 9. децембра 1991. године.

Петар Бојовић, финансијски саветник Вукове задужбине у Београду: "Утицај фискалне политике на обим и структуру инвестиција у југословенској привреди" - одбранио 18. децембра 1991. године.

Дивна Раловановић, предавач Више технолошке школе у Аранђеловцу: "Париска мировна конференција 1946. у сенци отпочињања хладног рата" - одбранила 23. децембра 1991. године.

Споменка Калезић, запослена у Градском фонду здравствене заштите у Београду: "Окупација Босне и Херцеговине као последица равнотеже снага у Европи" - одбранила 24. децембра 1991. године.

Невена Вучковић - Шеховић, виши стручни сарадник у Министарству иностраних послова Републике Србије: "Делатност међународне организације рада на заштити социјалних права човека" - одбранила 26. децембра 1991. године.

Предраг Димитријевић, асистент Правног факултета у Нишу: "Управни акти и савремена технологија" - одбранио 26. децембра 1991. године.

Драган Батављевић, асистент Правног факултета у Крагујевцу: "Однос правних појава и економских чињеница" - одбранио 27. децембра 1991. године.

Припремила Десанка Стоиљковић

ДР РУЖИЦА ГУЗИНА (1911-1991)

Реч проф. Мирка Мирковића на комеморацији одржаној на Правном факултету у Београду 23. децембра 1991. године

Одајемо дубоку пошту сенима Ружице Гузине. Поступала је вансеријски, честито, када су у питању људске судбине и радознало, зналачки и критички, при кретању кроз друштвене и научне лавиринте.

Ко год се сећа бар наших последњих година - пролома и испитивања савести у њима - биће начисто са тим да је недовољно рећи да је Ружица Гузина била истакнути правни историчар, професор и друштвени посленик. Суштина је у томе да се она, пре свега, исказивала као стамена и морално непољуљана личност. Одатле су проистицали сви њени друштвени и научни импулси, све њене етичке и истраживачке мере. Она није припадала леденим професионалцима који за време обављања своје делатности човечност упућују на одсуство. Смисао научних трагања препознавала је и признавала као часну службу одгајивању слободарства и бољих услова живота. Ту је једна од најснажнијих клица и један од пресудних моралних подупирача њене напредности на научном и друштвеном пољу. Неминовно је и праведно рећи да је она успевала да одоли бројним догматским замкама, те да својом здравом памећу и честитошћу - удруженим са знањем - држи корак са оним што отцепљује од тмине и наводи ка свету остварљивих бољитака и праву на истинско демократско дисање.

О томе - на свој начин - сведочи и њено научно дело. Оно је разноврсно, десенијама грађено, обимно. Написала је многе студије и уџбеничке текстове и око педесет расправа и чланака. Сваки познавалац њеног дела потврдиће да је оно и комплементарно, својим тематским саставницама и сликовима идеја. Ружица Гузина се усредсређивала на поједине средишне државноправне проблеме Србије XIX и XX века. Уједно је на истраживачком видуку држала и претходна раздобља те земље и суштаствене процесе у њеном окружењу. Занимала се за правне, друштвене и политичке процесе у Срба под Турцима. Размишљала је о условима постанка држава код Јужних Словена. Расуђивала је о појединим појавама у хрватском народном препороду али и у политичко-правном бићу прве и друге Југославије. Па, ипак, главнина њеног стваралаштва посвећена је праву, друштву и политици Кнежевине и Краљевине Србије. На том подручју она се најбрижљивије и врло инвентивно методолошки испитала. Могуће је рећи да је самој себи поручила да је недовољно, спознајно наупутно, да развој државе и права буде искључиво њима самима тумачен. Нормативистичка и формалнологичка размишљања - ма како и она понекад блиставо изгледала - сматрала је ускотрачним далеким од спознајне понуде фундаменталних друштвених процеса. Зато се она испомагала политичко-историјским и социолошким инструментаријем. Повезивањем тих средстава са знања поузданије се приближавала узрочности и суштини мена испитиваних појава. Њени бројни радови - особито њене опсежне и незаобилазне студије о кнежини и постанку српске буржоаске

државе и општине у Кнежевини и Краљевини Србији - уверљиво опредељују такав интердисциплинарни приступ.

Ружица Гузина је створила неколико битних, веома запазивих, тематских циклуса. Посебну пажњу заслужују њени прилози о самоуправи Срба под Турцима, локалној самоуправи и управи у Србији XIX века и самоуправи сеоских општина у првој Југославији. Такође и они посвећени динамичној социолошкој карти Србије: развоју њеног друштва, својинских односа, друштвено-економској условљености државноправних промена у њој, од Првог српског устанка до почетка првог светског рата. Ружица Гузина се предано бавила и политичким идејама и подухватима Светозара Марковића. Истраживачки је откривала средину његова деловања, идејне узвишице које је он градио, сметње на путу тога србијанског мислиоца и борца, те је тако стварала основе за употпуњавање његовог научног портрета. Особени круг чине и њени чланци о националном и југословенском питању. И они говоре о њеној тежњи да се не предаје, по правилу, сивим конвенционалностима, а своју мисао не своди на неме и вазда заморне стереотипе.

Ружица Гузина је била универзитетски педагог за памћење. Са припадницима младих нараштаја знала је да говори неуштогљено, истинољубиво. Са ретко виђеним полетом и без демагошког патоса. Казивала је шта мисли, а знала је да чује шта се мисли о њеним судовима о научним и друштвеним актуалијама. Узимала је у обзир запажања младости и знала да их уноси у свој педагошки и етнички арсенал.

Веома разговетно се одређивала према актуелном, понекад веома ужареним, друштвеним питањима. Пред њима није узмицала да би на штету части сачувала свој лични мир. Седамдесетих година је више него зорно, као један од ређих јавних радника, показивала и доказивала да приврженост истини представља један од највреднијих драгуља у кодексу хуманизма. Нечасно је да се то превиди. Са том карактерном цртом остала је своја и била друштвено цењена.

Због свега тога остаје нам оно што као људи можемо да учинимо: да изговоримо хвала и слава незаборавној Ружици Гузини.

ДР АЛЕКСАНДАР ИВИЋ (1933-1991)

Поводом смрти проф. Александра Ивића, дана 7. новембра 1991. одржана је на Правном факултету у Београду комеморативна седница, на којој су говорили асистент Рајко Јелић и проф. Мирослав Печујлић.

Реч асистента мр Рајка Јелића

Проф. др Александар Ивић рођен је 18. јула 1933. године у Пожаревцу. Ту је завршио основну школу и гимназију. Правни факултет у Београду завршио је 1959. године. У току студија радио је у Среском суду у Великој Плани. На Високој школи политичких наука у Београду изабран је за асистента за предмет Друштвено-политички систем 1961. Те исте године изабран је и за стручног сарадника Центра за радничко самоуправљање у Београду. Истовремено, четири школске године, закључно са 1976/77. предавао је Уставно право на Правном факултету у Крагујевцу. Магистарски рад под називом *"Јавност рада и систем информисања у политичком систему Југославије"* одбранио је 1969. год. Четири године касније (1973) на Правном факултету у Београду одбранио је докторску дисертацију под насловом: *"Уставно-правни концепт друштвене својине у Југославији"* и после тога изабран је за професора за предмет Политички систем на Вишој школи за социјалне раднике у Београду. За доцента на предмету Друштвена својина и самоуправљање на Правном факултету у Београду изабран је 1979. За ванредно професора изабран је 1985. год., и у том звању изабран је за судију Уставног суда Србије јуна 1991. године.

Као друштвено-политички радник обављао је низ активности и функција и то у оквиру Универзитета и Удружења универзитетских наставника Савеза синдиката, Савеза комуниста. Био је члан градског одбора Социјалистичке партије Србије.

Запажену улогу имао је као члан радне групе који су образовали Градски комитет СК, Универзитетски комитет СКС и Акциона конференција СК на Правном факултету у Београду.

Проф. др Александар Ивић координирао је извођење наставе из предмета Друштвена својина и самоуправљање. Знатан део предавања држао је он сам, а у другом делу усклађивао је учешће осталих наставника који су сарађивали у настави. Разуме се да је на овом предмету због одређених особености (учешће већег броја наставника, интердисциплинарни приступ итд.) било нешто више тешкоћа, нарочито у првим годинама после увођења у наставни план, али треба рећи да их је што је време више одмицало било све мање управо захваљујући упорном и истрајном настојању проф. Ивића. Наставни план предмета је поједностављен, број учесника у настави је смањен, а исто тако неке од најоштријих противречности у излагањима су уклоњене или бар ублажене. Али не само то. Он се трудио да окупи представнике различитих научних области ради нормалног одвијања наставе и да удахне дубљи смисао оваквом интердисциплинарном приступу. Због тога је настојао да истражује теоријске и методолошке основе целовитог изучавања Друштвене својине. Организовао је неколико саветовања на Правном факултету у Београду о методолошко-теоријским питањима изучавања друштвене својине у Југославији и њеног изучавања на правним факултетима, на којима су присуствовали и узели учешћа у раду наставници нашег факултета као и више истакнутих професора и јавних радника из целе земље. Та саветовања дала су веома успешне резултате који су искоришћени ради унапређивања наставе и теорије о друштвеној својини. Сам професор Александар Ивић поднео је запажена уводна излагања у којима је износио своје предлоге и искуства о овим питањима. Професор Ивић је имао целовит приступ проблемима. Познато је како је управо у протеклом периоду вођена прилично заострена теоријска расправа у правној природи и друштвеној суштини

друштвене својине, као и то да су се повремено појављивала схватања из којих је избијала искључивост, па и тежња за идеолошким етикетирањем оних који друкчије мисле. Проф. Ивић је имао изражен сопствени став о наведеним питањима, али је као координатор наставе на предмету испољивао много такта и разумевања за друкчије, па и супротне погледе, на тај начин омогућавао и подстицао сарадњу. То је у знатној мери допринело да се рад на овом предмету одвија мирније и без непотребних трзавица, а заслуга за то у првом реду припада нашем професору Ивићу.

У научном раду проф. Александар Ивић је нарочиту пажњу посвећивао уставном и политичком систему Југославије, на једној страни, и друштвеној својини, на другој страни. Како између ова два предмета истраживања има много додирних тачака па и прожимања, и његов рад на овим пољима био је све богатији елементима узајамних утицаја и потпунијег овладавања научним проблемима система друштвених односа у нас.

Једно од најзначајнијих дела је *Политички и уставни систем СФРЈ* од 1980. године. Дело је намењено да служи као уџбеник на Вишој школи за социјалне раднике. У књизи се разматрају основне институције уставног система као и поједина питања политикологије која су неопходна за разумевање политичког система самоуправљања. У првим поглављима књиге аутор је разматрао неколико питања, међу којима су нарочито важна: политика, диктатура, политичке организације, интересне групе, бирократија и технократија, јавно мњење итд. Та питања обухваћена су у првом делу који има карактер увођења и разјашњавања основних идеја које су неопходне за разумевање уставног система СФРЈ. Отуда, овако изложена тематика оправдава двоструки обухват изражен и у наслову рада.

Године 1982. објављена је потпунија и продубљенија варијанта овог дела у коауторству са проф. Владимиром Килибардом. У садржинском погледу реч је о знатном употпуњавању и обухватнијем обрађивању питања уставног и политичког система. Многа питања која су у првом издању била само у основи постављена, добила су у овом коауторском издању потпунију разраду и продубљенија објашњења. Својеврсна потврда и признање озбиљности уложеног научног напора проф. Ивића (и коаутора др В. Килибарде) јесте и чињеница да је проф. Јован Ђорђевић написао предговор за ову књигу. Реч је о тексту који има неуобичајену дужину и садржину те по својим обележјима представља уистину увод у политичке науке и као такав претходи излагањима двојице аутора.

У коауторском раду *Друштвена својина и самоуправљање*, уџбенику за студенте Правног факултета у Београду дају се основне идеје о томе како би друштвену својину и самоуправљање требало посматрати као систем друштвено-економских и друштвено-политичких односа у нашој земљи. Заштита друштвене својине треба да пође од теоријског става да је својина централни институт друштвеноправног поретка и да се тиме штити суштина друштвених односа.

Проф. Ивић написао је и већи број чланака који су оставили одјека у нашој стручној јавности.

Реч проф. Мирослава Печулића

Смрт на окрутан начин открива суштаствену чињеницу живота: шта је један уман, добар човек значио у животу других људи. Две су страсти необичне снаге које су вукле конче његовог живота. Једну је представљао његов интелектуални, духовни ангажман, његова велика посвећеност факултету, предмету којим се бавио и изнад свега педагошком раду са студентима са којима је неуморно сате и дане проводио. Његов лик остаје урезан у сећањима студената не само као преданог наставника, већ као поузданог пријатеља коме су увек могли да се обрате за савет и помоћ.

Александар Ивић је био човек самосвојног и проницљивог духа. Био је то човек снажних уверења, миран али упоран борац, веран својим уверењима за која је некада плаћао и не малу цену.

Другу велику, готово мисионарску страст, представљало је његово дубоко разумевање за људе, способност да их схвати и да им помогне, бескрајно стрпљење за њихове мале и велике невоље. Он је био човек из народа. Његова несебичност сама за себе је једно велико животно дело. Међу нама је живело и радило једно изузетно људско биће и нека му је вечна слава.

ЉУБОМИР РАДОВИЋ (1929-1991)

Дана 11. децембра 1991. године угасио се живот великог хуманисте и врсног делиоца правде, Љубомира-Љубе Радовића, судије Окружног суда у Београду.

Љубомир Радовић је рођен 1929. године у Мојковцу, Црна Гора. Гимназију је завршио у Београду, као и Правни факултет 1956. године. У правосуђу је од 1955. године, најпре у Трећем, а потом у Другом општинском суду у Београду. Судија Окружног суда у Београду је од краја 1962. На тој дужности је остао пуних 29. година, тј. до смрти, не конкуришући за звање судије вишег суда. Седамдесетих година је Љ. Радовић судио по судским забранама. Његова голгота и ход по мукама почињу 20. маја 1971. године када је у Већу Окружног суда као председавајући одбио предлог Окружног јавног тужилаштва о трајној забрани растурања часописа "Анали Правног факултета у Београду", бр. 3/1971, посвећеног расправи о уставним амандманима. Партијски је кажњен, испитивана је његова морална подобност, премештен је на друге послове, имао је сметње око поновног избора у исто звање и др.).

Судија Љуба Радовић је имао и других непријатности и пре и после овог суђења. Били су то слични случајеви везани за ослобођење од забране штампања одређених текстова, књига, уметничких дела и др. Постао је својевремено познат због моралне побуде савести: одбијао је да се повинује захтевима политичких форума или политичара који су често пресуђивали пре судова. Анегдотски звучи догађај када га је у време једног суђења позвао телефоном неко из политичких форума с наредбом да прекине суђење како би га обавестили о састанку на коме ће бити речи о његовој политичкој одговорности. На прекид суђења Љ. Радовић није пристао. По њему, и "обичан судија Окружног суда има свој углед, свој понос".

Пуну деценију и више сусретао сам се са пок. Љубом Радовићем у пролазу у ул. Пролетерских бригада и стиском руке или погледом један другом смо говорили: "Мора се издржати, истина и правда ће победити".

У препуном амфитеатру V Правног факултета у Београду 4. октобра 1990. године одржана је промоција репринт издања некада забрањеног броја 3 "Анала Правног факултета у Београду", из 1971. године. Пок. Љуба Радовић је том приликом доживео најлепшу људску и моралну сатисфакцију. Поздрављен је као први по реду изузетан гост "који је имао храбрости, људског достојанства и поштења да у судском процесу којим је Правни факултет требало да буде стављен на својеврсни стуб срама, каже јасно и гласно НЕ и због тога прими на себе огроман одијум естаблишмента". Речено је тада такође да је "Већу Окружног суда у Београду које је донело ову одлуку председавао судија Љубомир Радовић, који је о праву, правди и законитости слушао предавања у овом и другим амфитеатрима овог факултета". Љубу Радовића су на поменутој промоцији поздравили аплаузом од срца сви присутни. Седео сам поред њега. Дуго је оклевао да устане да би се захвалио. Сав поседео, наизглед је био миран, а у очима су му искриле сузе. Може се претпоставити шта је у том тренутку преживљавао. То остаје његова тајна.

Правни факултет у Београду, преко свог часописа "Анали", а посебно његови школски другови, објављивањем ових неколико редова некролога још једном исказују: "Хвала ти, драги Љубо Радовићу".

др Стеван Ђорђевић

САДРЖАЈ

	страница
ЧЛАНЦИ	
<i>др Димитрије Продановић</i> , О кризи државе (изворни научни рад) -----	59-68
<i>др Стеван Лилић</i> , Социо-технолошки комплекс "управљање владање" и социјална регулација (изворни научни рад) -----	69-84
<i>др Олга Цвејић-Јанчић</i> , Зачеће уз помоћ медицине и права детета (прегледни чланак) -----	85-97
<i>др Марина Јањић-Комар</i> , имовински положај детета у породичним односима - упоредни преглед (прегледни чланак) -----	98-105
<i>др Милорад Живановић</i> , Предмет тужбе за утврђење у парничном поступку (изворни научни рад) -----	106-119
<i>др Бранислав Симоновић</i> , Друштвена штетност и друштвена опасност кривичног дела (прегледни чланак) -----	120-134
<i>др Милутин Ђуричић</i> , Res Mancipi у албанском обичајном праву (изворни научни рад) -----	135-141
ИЗ ИСТОРИЈЕ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА	
<i>др Божидар С. Марковић</i> , Сећања на Правни факултет Београдског универзитета 1922-1992. -----	142-147
<i>др Миодраг Симић</i> , Правни факултет у Београду у време окупације и првој години у ослобођеној земљи -----	148-157
СУДСКА ХРОНИКА	
Одлуке Уставног суда Југославије - <i>Ђорђе Ђурковић</i> ----	158-163
Одлуке Уставног суда Србије - <i>др Томислав Вељковић</i> ---	163-170
Одлуке Вишег привредног суда Србије - <i>др Јездимир Митровић</i> -----	170-173

БЕЛЕШКЕ

- др Стеван Лилић*, Округли сто "Трансформација својинских односа - теоријски и емпиријски аспект", Српска академија наука и уметности, Београд, 21-22. новембар 1991. ----- 174-175

ПРИКАЗИ

- Данило Н. Баста, Преображаји идеје права - један век правне филозофије на Правном факултету у Београду (1841-1941), Правни факултет, Београд, 1991 - *мр Желько Симић* ----- 176-179
- Драгољуб Кавран, Наука о управљању (организација, кадрови, руковођење), "Научна књига", 1991 - *др Славољуб Поповић* ----- 179-183
- Зоран Томић, Управно право, ПИП "Номос", Београд, 1991 - *др Славољуб Поповић* ----- 183-187
- Мирко Васиљевић, Трговинско право (Привредно право), Београд, 1991, "Научна књига" - *мр Небојша Јовановић* ----- 187-191
- Б. А. Страшун, Конституционне перемены в Восточной Европе в 1989-1990. годах (Москва, 1991) - *др Димитрије Продановић* ----- 191-193

ФАКУЛТЕТСКА ХРОНИКА

- Одбрањене докторске дисертације у 1991. години
- *Десанка Стоиљковић* ----- 194-195
- Одбрањене магистарске тезе у 1991. години
- *Десанка Стоиљковић* ----- 195-196

IN MEMORIAM

- Ружица Гузина - *М. Мирковић* ----- 197-198
- Александар Ивић - *Р. Јелић, М. Печујлић* ----- 199-201
- Љубомир Радовић - *С. Ђорђевић* ----- 202

TABLE OF CONTENTS

	page
ARTICLES	
<i>Dr. Dimitrije Prodanović</i> , The State in Crisis (original study) -----	59-68
<i>Dr. Stevan Lilić</i> , Socio-Technological Complex of "Management ruling" and Social Regulation (original study)... -----	69-84
<i>Dr. Olga Cvejić-Jančić</i> , Medical-Assisted Conception and Rights of Child (review article) -----	85-97
<i>Dr. Marina Janjić-Komar</i> , Property-Law Position of Child in Family Relations - A Comparative Review (review article) -----	98-105
<i>Dr. Milorad Živanović</i> , The Object of the Action for Establishing Facts in Litigation Proceedings (original study) -----	106-119
<i>Dr. Branislav Simonović</i> , Social Harmfulness and Social Danger of Criminal offence (review article) -----	120-134
<i>Dr. Mihutin Đuričić</i> , Res Mancipi in Albanian Customary Law (original study) -----	135-141
THE HISTORY OF THE FACULTY OF LAW	
<i>Dr. Božidar S. Marković</i> , Memories of the Faculty of Law of the University of Belgrade - 1922-1992 -----	142-147
<i>Dr. Miodrag Simić</i> , The Faculty of Law in Belgrade During the Occupation and in the First Year after the Liberation -----	148-157
COURT CHRONICLE	
Decisions of the Constitutional Court of Yugoslavia - <i>Đorđe Đurković</i>	158-163
Decisions of the Constitutional Court of Serbia - <i>dr. Tomislav Veljković</i> -----	163-170
Decisions of the Superior Economic Court of Serbia - <i>dr. Jezdimir Mitrović</i> -----	170-173

NOTES

- Dr. Stevan Lilić, A Round Table on the Transformation of Property Relations - Theoretical and Empirical Aspects, the Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade, Novembar 21-22.1991.* ----- 174-175

BOOK REVIEWS

- Danilo N. Basta, *preobražaji ideja prava - jedan vek pravne filozofije na Pravnom fakultetu u Beogradu (1841-1941), the Faculty of Law, Belgrade, 1991* - *mr. Željko Sinić* ----- 176-179
- Dragoljub Kavran, *Nauka o upravljanju (organizacija, kadrovi, rukovodenje), Naučna knjiga, 1991* - *dr. Slavoljub Popović* ----- 179-183
- Dr. Zoran Tomić, Upravno pravo, PIP Homos, Belgrade, 1991* - *dr. Slavoljub Popović* ----- 183-187
- Mirko Vasiljević, *Trgovinsko pravo (Privredno pravo), Belgrade, 1991, Naučna knjiga* - *mr. Nebojša Jovanović* ----- 187-191
- B. A. Strašun, Конституционные перемены в Восточной Европе в 1989-1990 годах (Moscow, 1991)* - *dr Dimitrije Prodanović* ----- 191-193

FACULTY CHRONICLE

- Doctoral Dissertations Defended in Course of 1991 - Desanka Stoiljković* ----- 194-195
- Master's Theses Defended in Course of 1991 - Desanka Stoiljković* - 195-196

IN MEMORIAM

- Ružica Guzina - M. Mirković* ----- 197-198
- Aleksandar Ivić - R. Jelić, M. Pečujlić* ----- 199-201
- Ljubomir Radović - S. Dorđević* ----- 202

TABLE DES MATIÈRES

	page
ARTICLES	
<i>dr Dimitrije Prodanović</i> , De la crise de l'Etat (travail scientifique original) -----	59-68
<i>dr Stevan Lilić</i> , Le complexe socio-tehnologique "gestion-exercice du pouvoir" et la réglementation sociale (travail scientifique original) -----	69-84
<i>dr Olga Cvejić-Jančić</i> , La conception à l'aide de la médecine et les droits de l'enfant (article de revue) -----	85-97
<i>dr Marina Janjić-Komar</i> , La position de l'enfant dans les relations de famille sur le plan des biens (article de revue) -----	98-105
<i>dr Milorad Živanović</i> , L'objet de la plainte en vue de l'établissement dans la procédure contentieuse (travail scientifique original) -----	106-119
<i>dr Branislav Simonović</i> , La nuisibilité sociale et le danger social de l'acte criminel (article de revue) -----	120-134
<i>dr Milutin Đuričić</i> , Res Mancipi dans le droit albanais (travail scientifique original) -----	135-141
 DE L'HISTOIRE DE LA FACULTE DE DROIT	
<i>dr Božidar Marković</i> , Souvenirs de la Faculté de droit de l'Université de Belgrade, 1922-1992. -----	142-147
<i>dr Miodrag Simić</i> , La Faculté de droit de Belgrade au cours de l'occupation et de la première année après la libération du pays ---	148-157
 JURISPRUDENCE	
Décisions du Tribunal constitutionnel de Yougoslavie - <i>Đorđe Đurković</i> -----	158-163
Décisions du Tribunal constitutionnel de Serbie - <i>dr Tomislav Veljković</i> -----	163-170

Décisions du Haut tribunal économique de Serbie - <i>dr Jezdimir Mitrović</i> -----	170-173
---	---------

NOTES

<i>dr Stevan Lilić</i> , La table ronde "La transformation des rapports de propriété - aspect théorique et empirique", Académie serbe des sciences et des arts, Belgrade 21 au 22 novembre 1991. --	174-175
---	---------

COMPTE RENDUS DE LIVRES

Danilo N. Basta, Transformations de l'idée du droit - un siècle de la philosophie juridique à la Faculté de droit de Belgrade (1841-1941), Faculté de droit, Belgrade, 1991. - <i>mr Željko Simić</i> --	176-179
Prof. dr Dragoljub Kavran, La science de la gestion (organisation, cadres, gestion), "Naučna knjiga", 1991 - <i>dr Slavoljub Popović</i>	179-183
dr Zoran Tomić, Droit constitutionnel, PIP "Nomos", Belgrade, 1991 - <i>dr Slavoljub Popović</i> -----	183-187
Mirko Vasiljević, Droit commercial (Droit économique), Belgrade, 1991, "Naučna knjiga" - <i>mr Nebojša Jovanović</i> -----	187-191
B. A. Strašun, Конституционные перемены в Восточной Европе в 1989-1990 годах (Moskva, 1991) - <i>dr Dimitrije Prodanović</i> -----	191-193

CHRONIQUE DE LA FACULTE

Thèses de doctorat soutenues en 1991 - <i>Desanka Stoilković</i> -----	194-195
Thèses de troisième cycle soutenues en 1991 - <i>Desanka Stoilković</i> --	195-196

IN MEMORIAM

Ružica Guzina - <i>M. Mirković</i> -----	197-198
Aleksandar Ivić - <i>R. Jelić, M. Pečujlić</i> -----	199-201
Ljubomir Radović - <i>S. Dorđević</i> -----	202

Уредништво „Анала” моли своје сараднике да рукописе достављају, придржавајући се следећих правила:

1. Све радове (чланке, прилоге, дискусије, приказе, судску праксу итд.) куцати на пуном папиру (не на пелиру) и то на једној страни, са проредом и са довољно белине са стране (27 редова на страни и 60 словних места у реду).

2. Уз рад намењен рубрици „Чланци” истовремено доставити резиме највише до 25 редова, куцан на исти начин као што је предвиђено под тачком 1.

3. Уз сваки рад доставити следеће податке: тачну адресу, потпуне податке о звању, број жиро-рачуна, телефон на радном месту и у стану.

4. Сваки рад доставити потписан.

5. Прикази књига које су мање од 200 страна не треба да буду дужи од 5 куцаних страна. Прикази књига које су по обиму веће од 200 страна могу се сразмерно повећати и то за по једну куцану страну на сваких додатних 100 штампаних страна. Уколико је приказ књиге по природи аналитичан, редакција ће толерисати повећање обима приказа за 20%.

6. Фусноте треба куцати на крају рада (не испод текста на страни), такође са проредом и са довољно белине са стране, и то тако да нумерација фуснота иде од броја 1 па надаље за цео рад (не правити посебну нумерацију за поједина поглавља).

7. Цитирање треба да обухвати следеће податке и то следећим редом: аутор (прво име, па онда презиме), назив дела, место издавања, година издавања, број цитиране стране или тачке пасуса. ПРИМЕР: Живојин Перић, *Стварно право*, Београд, 1922. стр. 141; Raymond Saleilles, *De la déclaration de volonté*, Paris, 1929, стр. 93.

8. За радове објављене у часописима, као и за прописе објављене у службеним гласилима, навести, после података о аутору и о раду, податке о: називу часописа (службеног гласила), броју и години излагања часописа (службеног гласила), броју цитиране стране. ПРИМЕР: Радомир Лукић, *Субјективни фактор и непосредна демократија*, „Анали Правног факултета у Београду”, бр. 2–3/1964, стр. 153; чл. 7. Закона о шумама СР Србије, „Службени гласник СРС”, бр. 19/1974.

9. За радове објављене у зборницима, енциклопедијама и сл. навести име и презиме аутора, назив дела, назив зборника односно енциклопедије, име и презиме редактора (уколико је означено на зборнику), место издања, годину издања, број цитиране стране. ПРИМЕР: Божидар Јелчић, *Пораст и разлози пораста порезног оптерећења*, „Финанције и финансијско право”, ред. Божидар Јелчић и Владимир Срб, Осиек, 1982, стр. 37; Владимир Капор, *Купопродаја*, п. 37, „Енциклопедија имовинског права и права удруженог рада”, том први, Београд, 1978, стр. 805.

10. Навођење судских одлука треба да садржи податке о врсти одлуке, суду, броју одлуке, датуму када је донесена и публикацији у којој је објављена, односно назначење да је коришћена из судске архиве. ПРИМЕР: Решење Уставног суда СР Србије III У бр. 82/72, од 31. маја 1972, „Зборник судске праксе”, бр. 7–8/1982, одл. бр. 29; пресуда Врховног суда СР Хрватске Гзз бр. 58/75, од 18. јуна 1975, „Збирка судских одлука”, књ. I, св. 4, одл. бр. 462.

11. Уколико се једно дело истог аутора цитира у више фуснота (које нису непосредно једна иза друге), после имена и презимена аутора други и сваки следећи пут употребити скраћеницу *op. cit.* уколико се једно дело истог аутора цитира у фуснотама које непосредно следе једна за другом, после

првог навођења потпуних података о аутору и о делу употребити скраћеницу *ibid.*

12. Сви библиографски подаци требало би у начелу да буду дати у фуснотама. Изузетно, пре свега при помињању неких законских одредби, то би се могло учинити и у самом тексту. ПРИМЕР: Из пореске основице је, као што предвиђа одредба чл. 3. Закона о порезу из дохотка организација удруженог рада СР Србије, искључен износ дела дохотка у висини 55% просечног месечног нето личног дохотка радника у привреди СР Србије исплаћеног у претходној години.

13. Пошто се часопис „Анали” штампа ћирилицом, црвеном оловком треба подвући речи или реченице које треба да буду штампане латиницом. Овај захтев односи се и на фусноте.

14. Речи и реченице које треба да буду штампане курзивом подвући црном или плавом оловком. Сви наслови цитираних радова треба да буду штампани *курзивом*.

15. Речи и реченице које треба да буду штампане латиницом и курзивом истовремено подвући и црвеном и црном (плавом) оловком. ПРИМЕР: Jan Tinbergen, *Does Self-management Approach the Optimum Order?*, "Yugoslav Workers Self-management", ed. by F. J. Brockmeyer, Dordrecht, 1970.

16. Места која се желе истакнути штампају се искључиво курзивом а не ш п а ц и о н и р а н о (размакнутим словима). Због тога у рукопису ништа не треба куцати размакнутим словима.

17. Поднасловне највишег реда обележавати римским бројевима и куцати великим словима. Уже поднасловне обележавати арапским редним бројевима и куцати малим словима, а још уже словима азбуке и такође куцати малим словима. ПРИМЕР: III. УТИЦАЈ ПОРЕСКЕ ПОИЛИТИКЕ НА ПОНУДУ ЧИНИЛАЦА ПРОИЗВОДЊЕ; 1. Ефекти пореске политике на штедњу; (а) Ефекти пореске политике на штедњу становништва.

18. Моле се сарадници да после прекуцавања рукописа пажљиво прочитају текст и отклоне евентуалне дактилографске грешке.

Претплата за часопис "Анали Правног факултета у Београду" у 1992. години за целу годину износи:

1. За правна лица	_____	дин.	2500.-
2. За појединце	_____	"	1200.-
3. За студенте (редовне и ванредне)	_____	"	400.-
4. За један примерак	_____	"	500.-
5. За један примерак за иностранство	_____	US\$ 25 (у дин.)	

Претплата за иностранство износи 50 US\$ (плативо у динарима по курсу на дан уплате).

Ове претплатне цене важе за претплатнике који уплате претплату до 30. јуна 1992. године.

Претплату слати на рачун Правног факултета у Београду број,
60803-740-030-4356

Уредништво и администрација АНАЛА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА
БЕОГРАД – Булевар револуције 67, тел. 341-501